

EENVOUDIG VERHAAL VAN
GODS MENIGVULDIGE RDDDINGEN UIT DE GROOTSTE NODEN

DOOR
H. H. MIDDEL

Aangevuld met kerkelijke archieven en notulen uit
Gorinchem en Wolfaartsdijk

'S GRAVENHAGE,
UITGEVER J. VAN GOLVERDINGE.
1866.

Opnieuw uitgegeven in 1983 met verantwoording van

De heer H. Natzijs, bij Uitgerij Den Hertog

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG
2020

Inhoud

Verantwoording

Voorwoord

1. Geboorte en jeugd
2. Een reis naar Pietersburen en de gevolgen ervan
3. In militaire dienst
4. Werkzaam te Nieuw-Beerta en Beerta
5. De vergeving der zonden ontvangen
6. Meester-directeur bij Van der Vliet te Amsterdam
7. Huwelijk
8. Geboorte oudste zoon
9. Oproer in de fabriek
10. Een storm in het geestelijke
11. Geboorte, bekering, ziekte en overlijden tweede zoon
12. Afscheiding te Amsterdam en vervolging door de overheid
13. Middel preekt en wordt gedagvaard voor de rechtbank
14. Een treurige strijd in de Afscheiden gemeente.
15. Ziekte van een zoon; en volle zekerheid van geloof in de Drie-enige Verbondgod
16. Predikant te Gorinchem, Middelburg
17. Sterven van zijn dochter Anna Harmina
18. Predikant te Deventer Doesburg en Arnhem
19. Predikant te Wolphaartsdijk
20. Sterven van zijn vrouw
21. Nieuwe openbaring van de Vader in ziekte
22. Terugleiding
23. Naschrift
24. Een brief aan een vriend bij de derde druk.
25. Notulen

Een brief aan een vriend bij de derde druk

Gods rijke genade verheerlijkt in het zalig afsterven van Anna Harmina Middel, dochter van Ds. H.H. Middel

2 preken:

De treurigste staat der gelovigen of *De vrijmacht des Heeren in de leiding Zijner gunstgenoten*

Predicatie over Psalm 88 : 6a: *Afgezonderd onder de doden*

Deze zijn niet in deze digitale uitgave opgenomen

Toegevoegd:

Dr. C. Smits

DE AFSCHIEDING VAN 1834. Eerste Deel, Gorinchem en 'Beneden Gelderland'

Dr. J. Wesseling

De Afscheiding van 1834 in Zeeland. 1834-'69. Deel I. De Bevelanden en Zeeuws-Vlaanderen

Verantwoording

De eerste druk van het Eenvoudig verhaal aan Gods menigvuldige reddingen uit de grootste noden verscheen in 1866 te 's Gravenhage bij J. van Golverdinge. De derde druk, die in 1869 verscheen, werd door Middel aangevuld met een brief "aan een vriend". In de uitgaven daarna is die brief steeds opgenomen. Dit boek heeft steeds veel mensen aangesproken. Dat bewijzen wel de vele herdrukken die zijn verschenen. In het begin van deze eeuw zag de tiende druk al het licht. Reeds tientallen jaren verschijnen bij uitgeverij Den Hertog herdrukken. iie vermoeden dat dit boek thans ongeveer achttien herdrukken heeft beleefd. In de laatste herdrukken is steeds opgenomen Gods vrije genade verheerlijkt in het zalig afsterven van Anna Harmina Middel. Dit geschrift verscheen voor het eerst in 1854 bij J. van Golverdinge. Wij hebben gemeend, nu dit boek weer opnieuw gaat verschijnen, het geheel overzichtelijker en completer te maken. Zo vindt u in deze uitgave, welke opnieuw is gezet in de huidige spelling, een aantal tussenkoppen geplaatst, die het geheel overzichtelijker maken. Voor een duidelijker beeld hebben we er een aantal noten bij geplaatst die voornamelijk historische toelichtingen geven. Verder zijn er enkele foto's opgenomen. Het geschrift van Anna Harmina Middel is ook nu weer opgenomen, alsmede een drietal preken van Ds. Middel, die eerder afzonderlijk verschenen.

Utrecht, maart 1983

H. Natzijsl

Voorwoord

Dikwijls aangezocht zijnde om de wegen des Heeren met mij gehouden, op schrift te stellen, ten einde die onder de werking des Heiligen Geestes voor anderen nuttig te doen zijn, zo kon ik jaren hiertoe niet besluiten door de vrees, dat mijn doodsvijand) te weten mijn vuil, stinkend eigen ik, er niet gemakkelijk uit te houden zou zijn. Te meer daar deze vijand zich soms in talrijke vormen op fijne wijze in het kleed der vroomheid wikkelt en daardoor in sommige gevallen moeilijk van de vrucht des Heiligen Geestes te onderscheiden is, totdat het aan het Sibboleth kenbaar wordt.

Maar in oktober en november van het jaar 1865 hield de getrouwe Verbonds-Jehovah zulk een weg met mij, dat ik van Zijnentwege gedrongen werd God weg en leidingen met mij, diep ellendige, te boek te stellen. Onder de afsmeiking van Christus' koninklijke, heerschappij voerende genade, ter besturing van mijn anders ontrouw geheugen, en dat Hij door de lieflijke werking Zijns Geestes mij mocht geleiden en besturen. Zo pak ik dan de pen op, om in deze werkzaam te zijn, het aan de Heere overlatende, wat Hij met dit geschrift doen wil. Het is echter mijn innige bede, dat Gods vrije ontferming het tot Zijn lof en heerlijkheid in de wonderen van Zijn almachtige redding doe strekken. Want zoals de Zaligmaker aan de geredde uit des duivels macht (Lukas 8 : 39) last gaf, om te vertellen wat grote dingen de Heere aan hem gedaan had, en (Markus 5 : 19) hoe de Heere Zich zijner ontfermd had, zo ontving ook ik, arme Sioniet, die aansporing.

In de hoop, dat ook deze mededelingen tot zaligheid van arme zondaren mochten dienstbaar zijn, hetzij tot bekering, hetzij tot lering, Jehovah tot lof en heerlijkheid! Lieve lezer, wat de eenvoudigheid aangaat, heb ik kort te berichten, dat ik Gods werk niet heb durven opsieren, om geen inbreuk op Zijn genade te maken. Ook is dit geschrift niet bestemd voor de wijzen dezer eeuw, maar voor Gods keurlingen, hetzij zij nog moeten worden toegebracht of de genade reeds deelachtig zijn. Opdat ook de bezwaarden van geest uit mijn behoudenis moed mogen scheppen. Dat de aller-genadigste en overste Leidsman, zowel als de Voleinder des geloofs, het naar weg en toestand van ieder uwer moge zegenen.

Dit is de wens en bede van uw u in Christus liefhebbende zielevriend en broeder

Wolphaartsdijk, mei 1866

H. H. Middel

1. H(arm) H(indriks). Het extract uit het doopboek geeft alleen de naam Harm, evenals zijn huwelijksakte in 1828. Hier tekent hij ook met H. Middel. Bij de verklaring dat hij de militaire dienstplicht heeft vervuld in 1826 wordt gesproken over Harm Hindriks en tekent hij ook met H.H. Middel.

Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste noden

1. Geboorte en jeugd.

Op 3 september 1802 werd ik naar Gods eeuwige raad, te Oude Pekela, uit godvrezende ouders² geboren, die elkander innige liefde toedroegen. Mijn dierbare vader had een dubbele mate van de zalving des Heiligen Geestes ontvangen. Zo zelfs, dat het blinkende van zijn godzalige wandel, in de ware liefde tot God en de naaste, het onder de goddelozen tot een spreekwoord deed worden: "Als alle vromen zo waren als Hendrik Middel, dan zouden wij er hoogachting voor hebben". En hoe innig hij door de kinderen Gods bemind werd, laat zich niet beschrijven. Door genade steeds overvloedig gedrenkt wordende uit de eeuwige Fontein des heils, had hij een zeldzame gave om de dierbare Zaligmaker aangenaam voor te stellen en aan te dringen aan het geweten der mensen. Maar ook om tevens het schadelijke der eigengerechtigheid aan te tonen. Kortom, de ere Gods en het heil van onsterfelijke zielen was zijn lust in het maatschappelijk leven. In de huiselijke kring was hij, volgens Gen. 18 : 19, als een geestelijke zoon Abrahams, op voorbeeldige wijze een priester voor zijn kinderen en dienstbaren. Zijn godvruchtige onderwijzingen in de huiselijke godsdienst werden door Gods ontfermingen reeds vroeg voor mij gezegend. Zodat ik, ruim vier jaar oud, de noodzakelijkheid der bekering begon in te zien, en vanaf die tijd bestormde ik mijn dierbare vader telkens met onderscheidene vragen, die op Gods scheppingswerk en de zaligheid betrekking hadden. Op sommige vragen kreeg ik als kind voldoende antwoorden. Maar later, tot aan mijn zesde jaar, gingen mijn vragen zo diep, dat mijn vader soms zei: "Lieve jongen! dat kan vader ie niet voldoende beantwoorden. Och, dat de Heere Zelf door Zijn Geest en woord je dat lere!"

2. Zijn ouders waren Hindrik Jansz. Middel, geb. ca. 1770 te Oude Pekela, van beroep smid en Trijntje Hindriksd. Kuiper, geb. ca. 1767 te Oude Pekela. Zij huwden op 5 juli 1796 te Oude Pekela. Hun huwelijk werd gezegend met vijf kinderen: Hindrik, geb. 1 juni 1797; Jan, geb. 26 maart 1800; Harm, geb. 3 sept. 1802; Hanna, geb. 20 maart 1805 en Hendrik, geb. 7 juni 1808. Zijn moeder overleed op 7 juli 1808, oud 41 jaar en zijn vader op 30 juli 1808, oud 38 jaar.

En dan ging hij met mij in het gebed. Eer ik de leeftijd van zes jaar had bereikt, viel ik driemaal in het water en telkens met het uiterste gevaar voor mijn leven'. Maar de goede hand Gods openbaarde zich tot mijn redding, opdat ik tot een toonbeeld Zijner grondeloze genade zou worden gesteld. Om later de wonderen Zijner vrije erbarming in mij te openbaren, en mij als een heraut te stellen tot bekering van talrijke zondaren. In 1808, toen ik zes jaar oud was, stierf mijn innig geliefde moeder. Mijn lieve vader, op die tijd zelf door een ernstige ziekte aangetast' kon die schok niet doorstaan en de slooping van zijn aardse tabernakel nam dagelijks toe, terwijl geneeskundige hulp vruchteloos bleef. Maar het geestelijk leven was helder, in een zalige gemeenschap met God. Drie weken na de dood van mijn moeder voelde vader zijn einde naderen.

Ongeveer een uur voor zijn dood liet hij ons, zijn vijf kinderen, bij zijn bed komen, en gaf onder oplegging van zijn handen op ons hoofd, aan ieder afzonderlijk zijn aartsvaderlijke zegen. Tot mijn smart zijn mij de woorden zelf ontgaan, en door overstelpende droefheid hebben ook de andere aanwezige familieleden die niet onthouden. Nadat dit geschied was, stonden wij vader aan te staren. Mijn hart brak bij de gedachte aan ons aanstaand gemis.

Vader, met weemoed ons aanziende, zei: "Lieve kinderen! het enige dat mij nog aan het stoffelijke bindt, zijn jullie, daar overigens mijn ziel hijgt om ontbonden te worden en met Christus te zijn. Maar als ik jullie aanzie dan breekt mijn vaderhart. Jullie moeder drie weken geleden opgenomen en straks jullie vader! Och, wie weet welke diepe wegen jullie nog zullen moeten gaan!"

Na enig zwijgen hief vader ogen, hart en handen naar boven en bad overluid: *"O Vader! wil dan die diepe wegen, waarin U ze gewisselijk zult leiden, gebruiken als middelen in Uw hand tot hun bekering en als zodanig geef ik ze in Uw handen, amen"*.

Tot een tante, die hem met kussens in de rug gesteund had, zei hij: "Zus leg mij nu neer. Mijn voornaamste taak is volbracht". Hij sprak verder op aandoenlijke wijze de familie aan om toch boven alles Christus tot Borg en Zaligmaker te kiezen, te lieven en te dienen in en door het zondaarsgeloof. Daarna sprak hij over het zalige en zielverrukkende van zijn aanstaande rust en van de heerlijkheid, die hij over enige ogenblikken zou deelachtig zijn.

Toen mijn zich in Jehovahh verlustigende vader zweeg, nam mijn oudste oom het woord en zei: "Lieve broer! Hoe smartelijk ook uw gemis voor de kinderen en ons tezamen moge zijn, zo is het mij een grote troost u te zien sterven als een christen in de volste zin des woords. En wat uw kinderen aangaat, zullen wij, uw broers en zusters, er ieder één tot ons nemen om hen op te voeden, totdat zij in staat zullen zijn om voor zichzelf te zorgen".

Mijn dierbare vader kon niet meer spreken, maar reikte allen de hand en wees naar boven. Hij hief voorts zijn beide handen hemelwaarts om zijn heilige verlangen uit te drukken, en ging alzo in de vreugde zijns Heeren.

Lieve lezer, neem het mij niet kwalijk, dat ik het leven en sterven van mijn onvergetelijke vader aldus heb meegedeeld. Ik kon het niet voorbijgaan, omdat God, Die het einde Zijner ware kinderen vrede doet zijn, de gedachtenis der rechtvaardigen tot zegening stelt. En bovendien omdat dit sterfbed, onder de werking des Heiligen Geestes, van zo grote invloed is geweest op mijn ganse leven. Ja, omdat het eeuwige vrucht is dragende, tot heerlijkheid des Heeren. In kinderlijke eenvoudigheid was het nu mijn bidden en smeken om vroom te mogen zijn, de Heere Jezus lief te mogen hebben en met mijn lieve vader eeuwig in de hemel te zijn. Om met allen, die daar zijn of komen zullen, de Heere eeuwig te loven en te prijzen.

Bij de verkoping van de nalatenschap van mijn ouders, zag ik later het kerkbijbeltje van mijn vader te koop aanbieden en werd zo hevig ontroerd, dat ik luid jammerend, door de menigte heendrong, met luid gewezen roepende, dat toch vaders Bijbeltie niet mocht worden verkocht, maar aan mij gegeven moest worden. Iedereen zweeg, niemand bood, terwijl ik mijn smekingen om dat bijbeltje verdubbelde.

De notaris zei: "Lieve jongen, waarom moet ie juist dat boek hebben?"

Ik antwoordde: "Mijn lieve vader heeft zo dikwijls met mij uit dat boek gezongen en mij daar zoveel uit geleerd van de hemel. En nu wil ik zo graag bij mijn vrome vader in de hemel zijn, maar als ik dat boek niet heb, dan kan ik niet vroom worden". De afslager ging intussen voort om dat bijbeltje te verkopen. Dit verdubbelde mijn angst en mijn gejammer, zodat talrijke aanwezigen erop aandrongen, dat het bijbeltje aan mij zou worden gegeven. Dit geschiedde, en ik dacht, dat ik nu de rijkste mens op aarde was, omdat ik thans kon zalig worden en bij mijn vader komen.

Ik werd daarna in het huis van mijn oom (naar wie ik was genoemd) opgenomen.⁴

Aangezien dit een zeer druk logement was, raakte ik langzamerhand mijn vroegere indrukken kwijt. En daar ik er de huiselijke godsdienst miste, die zo stipt in mijn ouderlijk huis werd waargenomen, daarbij geen openbare gebeden meer hoorde dan op school en in de kerk, en dan nog op remonstrantse wijze, zo verflauwde ook mijn eenvoudig kinderlijk bidden.

4. Harm Jansz. Middel, geb. ca. 1755 te Wildervanck. Hij was veenmeester/logementhouder te Oude Pekela. Huwde op 28 april 1775 met Magdalena Rentes Boersema, geb. ca. 1752, komend van Winschoten. 5. Anna Willemsd. Metting, overl. 18 maart 1825 te Oude Pekela, oud 83 jaar.

God hield echter diepe wegen met mij, om mij uit de nood tot Hem te doen smeken. Zie hierna hoe dit geschiedde. Ofschoon mijn waarde oom mij als zijn eigen kind behandelde en ik zijn liefde jegens mij nooit kan vergeten, zo was zijn vrouw, mijn tante, zeer wrevelig tegen mij en misgunde mij de minste gunst. Ja, kreeg hoe langer hoe meer een wrok tegen mij. Menige barbaarse behandeling moest ik van haar verduren, zodat ik door de vele slagen, die ik van haar ontving, dikwijls blauwe plekken op mijn lichaam droeg en zij dreigde mij te zullen doodslaan, als ik mij bij oom beklaagde.

Van moederszijde had ik een vrome grootmoeders en oom, aan wie ik mijn nood klaagde. Deze raadden mij aan om toch meer tot God te bidden, te meer daar in Psalm 68 en op andere plaatsen Jehovah verklaart een Vader der wezen te zijn. Van die tijd af zocht ik weer verborgen plaatsen, waar mijn tante mij niet kon overrompelen. Ik zocht die teksten op, legde het bijbeltje open voor mij en bad op mijn knieën, met de vinger wijzende op de tekst: "O Heere, de vromen hebben mij gezegd, zowel als vroeger mijn vader, dat dit Uw beloften zijn en nu weet U, dat ik een wees ben en dan moet U immers volgens Uw beloften mijn Vader zijn! Heere, daar staat het!" Ik hield dan mijn vinger bij die belofte, opdat de Heere het ook zou kunnen zien en zei: "De vrome mensen hebben mij gezegd, dat U, o God! die beloften zult vervullen, en die mensen zullen toch niet liegen. Och, wees dan mijn Vader en help mij toch dat mijn tante niet langer zo boos op mij is en mij niet zoveel slaat. O Heere, laat mij toch een vroom kind worden, en niet tegen U zondigen! Och, dat ik toch in de hemel mag komen!" enz. Soms herhaalde ik dan alles aan de Heere, wat mij aangedaan werd. . . En wat was het antwoord?

Zoete vertedering des harten met kinderlijk vertrouwen, dat God mij zou helpen. Liefelijke opvattingen van het hemelleven. Dadelijk gedeeltelijke bevrijding. Want kort daarop, toen mijn tante mij hevig sloeg, kwam mijn oom onverwachts thuis, en rukte zijn vrouw het hout uit de hand, na haar ernstig vermaand te hebben, dat zulks niet meer moest gebeuren. Dat, indien ik straf verdiend had, hij mij dan zou kastijden, maar dat hij volstrekt niet gedoogde dat ik, een wees, zou mishandeld worden. Deze verlossing perste mij soms tranen van dankbaarheid tot God uit de ogen, bij het stil gebed bij spijs of drank.

Mijn tante merkte soms die tranen en werd dan boos, dreigende, dat als ik weer bij die fijnen kwam, zij mij de benen zou stukslaan. Want dat die fijnen mij gek zouden maken en tegen haar opzetten. En om mij bang te houden, werd ik dan menigmaal geweldig door haar geknepen, daar zij mij uit vrees voor oom niet meer durfde slaan. Maar de hoge God keurde een andere weg van beproeving nodig om mij bij Zich te houden en liet de satan toe te werken in de kinderen der verkeerdheid.

Bijna acht jaar oud, gooiden mijn schoolmakers mij van een hoogte. Ik viel met het hoofd naar beneden en werd verwond aan mijn hoofd. En welke geneesmiddelen er ook werden aangewend, het bleef circa drie jaren in een zwerende toestand, in welke tijd ik zeer veel pijn leed. Later droogde dit op en mijn hoofd werd bedekt met een soort van melaatsheid of de ergste soort uitslag. De doctoren deden mij opnieuw veel pijn door de korsten der droge verzweringen af te knippen, en in het rauwe vlees de bijtendste zalven te smeren, zodat de pijnen mij soms bijna krankzinnig maakten. Zo erg was het, dat mijn oom, vrezende voor een

totale verstandeloosheid die wijze van behandeling niet verder durfde toelaten en men overging om met zachtere middelen de genezing te beproeven; Maar alles was vruchteloos. Later is mij met speciale pleisters bij herhaling al het hoofdhaar uitgetrokken, waarna de genezing volgde. Zover ik kan oordelen moesten de vele drukwegen dienstbaar zijn om mijn opgeruimd humeur en dartele natuur in toom te houden. Want tot mijn schande moet ik bekennen, dat de ijdelheid in dubbele mate aan mijn hart gebonden was.

Nauwelijks was de roede Gods een weinig van mij afgenomen, of het ging mij als Jeschurun, die achteruit sloeg en de Rotssteen zijns heils vergat. Circa elf jaar oud en in goede gezondheid, werd het plan gevormd om mij tot kostschoolhouder op te leiden en moest ik dagelijks in drie talen onderwijs ontvangen te weten in het Nederlands, Frans en Duits. Zodat ik van 's morgens vroeg tot 's avonds laat altijd bezet was. Daar het echter mijn innige wens was om predikant te worden, menende dat leraars vrome mensen waren en ik dan zonder twijfel ten hemel zou gaan, zo was het jarenlang in het verborgen mijn aanhoudend gebed tot God, dat ik leraar mocht worden. Maar ik durfde dat tegen mijn oom niet te zeggen, daar mijn aandeel in de nalatenschap van mijn ouders zeer gering was en sommige schuldenaren van mijn vader niet bij machte waren te betalen. Gezien de geldelijke omstandigheden; oordeelde ik het ongepast om mijn begeerte uit te spreken. Achteraf heb ik dikwijls gedacht, welk een dwaas schepsel ik was en hoe ik door ongeloof en satans strikken misleid, met de tien verspieters tegen de hoge muren en koperen poorten van bezwaren opzag en zei: "Dat kan ik niet overwinnen, dat alles is tegen mij". In plaats van met Rachab op Gods almacht het oog te vestigen en in geloof op Gods daden te letten.

Toen ik dertien jaar oud was, vroeg mijn oom of ik zin had in het vak, waartoe ik opgeleid werd. Ik antwoordde ontkennend en zei dat ik liever aan de wens van vele leden der familie wilde voldoen, die innig verlangden, dat ik het vak van mijn vader (nl. het smeden) zou leren. In de hoop dat dat vak door mij in de ouderlijke woning, waarin ik geboren was, zou kunnen worden uitgeoefend. Oom keurde dit goed en zei: "Voor een burgerlijk vak heb je genoeg schoolgegaan en voor het smeden ben je nog wat te jong. Blij nog een paar jaren bij mij in het logement om later het gekozen vak te leren". En dit geschiedde.

Maar nu geraakte ik nog dieper in de strikken van satan verward dan ik ooit geweest was, omdat ik meer en meer de bijzondere genegenheid van de mensen won door de grootst mogelijke vriendelijkheid, beleefdheid en dienstvaardigheid. Zodat de bediening, die door mij geschiedde, verkozen werd boven die der volwassenen, en dikwijls door de logeergasten en anderen werd geprezen. Hoe meer ik de gunst der mensen ondervond, hoe kouder mijn hart echter jegens God en de zaligheid werd. Ach, hoe namen mij de zonden gevangen, zonder dat ik bemerkte dat ik geheel in de wereldsgezindheid verzonk. Want mijn arglistig hart bedroog mij telkens als het geweten mij ontrustte en spiegelde mij voor, dat ik het later kon verbeteren en alles kon herstellen. O wondere lankmoedigheid en vrije ontferming Gods, die Zich over mij, diep ellendige, ontfermde en daartoe weer diepe wegen met mij ging houden.

2. Een reis naar Pietersburen en de gevolgen ervan.

Toen ik ruim veertien jaar oud was, (1816) gebeurde het op een dag in het midden van december, dat er geheel onverwacht met spoed belangrijke papieren moesten bezorgd worden in Pietersburen, bij een zoon van mijn oom, die daar waarnemend schoolmeester was. Vruchteloos werd naar iemand gezocht om die stukken te bezorgen. Daar ik mijn waarde oom in verlegenheid zag, vroeg ik hem, of ik het kon doen. Oom antwoordde: "Lieve jongen, hoe

zul je de weg vinden, want je bent tot nu toe slechts vijf uren van huis geweest en het is bijna zestien uur van hier. Daarbij zijn de wegen slecht. Ik zie met blijdschap je belangstelling in mijn omstandigheden en zou je graag zenden, maar ben bezorgd, dat je verdwalen zult. Hoe dacht je het te doen?"

Ik antwoordde: "Ik zal het rijpaardje nemen, waar ik gedurig op rij, en waar de wegen te slecht zijn om te rijden zal ik de trekpaden van de veerschuiten houden. Kom ik in Groningen, dan zal ik bij de familie van u nader de reisroute vragen en verder het gebed tot God opheffen om Zijn gunstige leiding en bewaring. Twijfel ik soms of ik de rechte weg heb, dan zal ik de mensen die ik ontmoet, vriendelijk daarnaar vragen."

's Morgens om half acht reed ik van huis en 's avonds acht uur kwam ik door de goede bewaring des Heeren te Pietersburen aan. Want nauwelijks had ik twee uur gereden of een zware storm stak op, die de hele dag zo hevig waaide, dat ik soms vreesde met het paardje van het hoge en smalle trekpad in het water te vallen. Maar het kozakkenpaardje zette zich bij zware rukwinden dwars op de dijk, met de kop in de wind, totdat die orkaan weer voorbij was. Dat edele dier werd door God bestuurd, opdat ik gespaard zou blijven. *O mijn ziel, loof de Heere, Die u gespaard heeft en u niet wilde verderven te midden van uw zonden.*

Op de plaats van bestemming aangekomen en de papieren overhandigd hebbende, ging mijn neef er aanstonds mee naar de burgemeester. Nadat ik gegeten had, viel ik in het hoekje bij de haard in slaap. Om ongeveer twaalf uur werd ik wakker en hoorde vragen of er voor mijn logies gezorgd was. Daar dit niet geschied was werd goed gevonden dat ik bij de knecht des huizes zou slapen. Wel trok het mijn aandacht, dat er een vreemde lucht in dat slaapkamertje hing, Maar de vermoeidheid deed mij spoedig in slaap vallen. De andere dag was het geen \$eer om te reizen. Ik bleef daar die dag en sliep weer bij de knecht, waarop ik de volgende dag de terugreis ondernam. Door een geweldig dikke mist kon ik de weg niet onderscheiden, zag geen mensen, het gebed was flauw, en ik verdwaalde, zodat de terugreis twee dagen duurde. Thuis achtte men mij verongelukt. Dit wilde God niet, maar wel mij tuchtigen, zoals aanstonds zal blijken.

Mijn waarde oom was verblijd, mij weer te zien, Maar buiten mijn weten had de Heere Zijn plaag in mij gezonden. Al vrij spoedig na mijn terugkomst van genoemde reis kreeg ik een vreemd soort uitslag op mijn lichaam, die in een etterachtige afscheiding uitbrak. Verscheidene doktoren hebben mij twee jaar lang tevergeefs behandeld en bleven weg, ze zeiden geen kans tot genezing re zien. In die tijd leed ik veel pijnen en het gebed tot Jehovah werd weer levendiger uit oorzaak der ellende. Maar helaas, ik werd nog geen arm en doemschuldig zondaar voor God en hoopte te herstellen, wat ik verdorven had. Ik noemde mij wel een arm zondaar voor God en mensen, maar dit was vanwege uitwendige zonden, volgens de letter der wet. Maar de geestelijkheid der heilige wet kende ik nog niet. Ik had of nam de toevlucht tot Christus en vond op mijn wijze schuilplaats bij Hem en naar mijn begrip soms zoete gemeenschap met de dierbare Immanuël. Ik ijverde voor de leer van s' mensen onmacht en Christus' enig geldende verdiensten, maar zat met dat alles verward in zelfverbetering, verbond maken en verbreken. Biddend om vergeving van mijn zonden om Christus' wil, de zonden afzwerende en wederom instortende. Zodat ik als in een maalstroom rondgeslingerd en door duizenden angsten soms gefolterd werd. En op andere tijden als verdoofd was door de veelvuldige tijdelijke bezigheden en de vriendelijke toegenegenheid en liefdebetoningen van rijken en armen.

Lieve lezer, wat is toch de mens een chaos van verwarring, zolang hij niet gans ontbloot en waarlijk als een arm zondaar voor God, zijn leven verliest en het in Christus' oneindige volheid terugontvangt. En Hij ons leven is in de weg van enkel vrije genade tot persoonlijke

vergiffenis van onze miljoenen zonden en eigengerechtigheden. Daar de doktoren geen mogelijkheid tot genezing zag, wendde ik mij tot een bekwaam veearts, die door mijn vader vroeger in dat vak was opgeleid. Mijn vader mocht hem gaarne omdat die jongeling voor zijn oude moeder kostwinner was en als kind haar teer beminde. Bij mijn komst was hij blij een bezoek van mij te ontvangen, alsmede dat ik, volgens zijn gedachten, mij in welstand bevond. Ik antwoordde, dat juist mijn komst tot hem hoofdzakelijk was om zijn raad in te winnen, daar de doktoren geen kans zagen mij te genezen. Daarop ik hem mijn toestand verklaarde. Toen hij mijn borst, armen en benen nauwkeurig bekeken had, ontroerde hij zeer en weende bitter. Een weinig bedaard zijnde, zei hij: "Arme jongen, indien ik je kon helpen met mijn ganse apotheek en 1000, - bovendien, o, hoe graag zou ik zulks doen. Daar ik dan slechts een kleine vergelding zou bewijzen aan de zoon van mijn weldoener, aan wie ik naast God mijn tijdelijk welzijn heb te danken. Maar helaas, je bent niet te genezen," en hij weende opnieuw.

Nadat hij tot bedaren was gekomen, verzocht ik hem mij zijn oordeel over mijn kwaal te zeggen. Hij gaf ten antwoord, dat ik ten minste drie, ja wellicht vier soorten van melaatsheid onder elkander vermengd in en op mijn lichaam had. Het was hem echter onverklaarbaar dat mijn hoofd, hals en handen volkomen gezond waren) en dat ik overigens in een goede welstand verkeerde. Want volgens de aard der melaatsheid moest mijn stem hees zijn, mijn adem ondraaglijk stinken en ik in gezicht en handen afschuwelijk voor het oog zijn. Verder was het hem een wonder, dat ik mijn werk kon verrichten en vaardig van leden was. Ja, hij kon zijn vrees niet verbergen dat eindelijk mijn hoofd en handen, ja alles afschuwelijk zouden worden. Niet de minste hoop op genezing kon hij geven.

Huiswaarts kerend, ging ik in het verborgen voor God in het gebed, om mijn staat en toestand voor Hem neer te leggen. Hierbij werd ik ingeleid, hoe ik van de Verbonds-Jehovah van mijn vader was afgeweken en tegen zoveel waarschuwingen in, de satan, de zonde en de wereld gediend en dus zwaar tegen de Heere gezondigd had. Zodat het mij een wonder werd, dat ik al niet voor eeuwig in de diepte der hel verstoten was. Voorts, hoe rechtvaardig deze bezoeking des Heeren was. Ik moest mijn Schepper en Weldoener, maar nu mijn Rechter, gerechtigheid toekennen, belijdende dat ook deze weg volkomen rechtvaardig was. Ja, ik kreeg een welgevallen aan de straf van mijn ongerechtigheden en verklaarde tenslotte, dat indien Zijn hoge Majesteit, die tot hiertoe in Zijn almacht mijn hoofd en handen bewaard en gezondheid verleend had, ook dat alles wilde aantasten en mij als een afschuwelijk monster voor de maatschappij zou stellen, dat volkomen recht zou zijn. "Heere, zie hier ben ik, doe met mij wat goed is in Uw ogen! Amen."

Zo ver ik mij kan herinneren, durfde ik in die tijd niet op genade pleiten, omdat de schuld van mijn zonden en de beledigingen, die ik God had aangedaan, mij zo zwaar en veel waren, dat ik niets anders dan Gods heiligheid en rechtvaardigheid kon erkennen.

Ik ging naar bed, sliep rustig, en werd in de vroege morgen volgens gewoonte gewekt door een bel. Daar ik anders pas goed wakker werd door de pijnen, die ik gevoelde, als de zweren (onder het aankleden) braken, voelde ik nu echter geen pijn of smart. Ik voelde aan mijn benen en kon niet één enkele zweer of puist ontdekken. De huid was glad als een spiegel. Ik dacht, dat ik droomde en deed de luiken voor de vensters open, bezag mijn lichaam aan alle kanten en wat ik niet kon zien, voelde ik, er was niet één vlekje van de melaatsheid meer te ontdekken.

Opnieuw dacht ik te dromen, ging naar her waswater en wierp met beide handen water in mijn gezicht om re ontwakken, Maar bemerkte, dat ik echt wakker was. Ik zal en voelde mij door Gods wonderkracht en vrije erbarming volkomen genezen. Verwonderd en aanbidde viel ik neer voor de hoge God, wegzinkend in des Heeren almachtige redding. In aanbidding van Zijn liefde en genade, kon ik het wonder Zijner reddende en genezende barmhartigheid niet genoeg

met woorden uitdrukken en voelde iets van de blijdschap van de genezen melaatse, Markus I:45a.

Enige tijd had ik nu een zoete zielsgestalte en Jehovah te verheerlijken was mijn lust. Maar langzamerhand begon ik helaas hierin te verflauwen. In deze tijd was ik aanvankelijk in de leerjaren van her smidsvak. Mijn waarde oom stierf en in plaats van God nu des te meer te zoeken werd dit minder. Aan alle kanten geraakte ik in de strikken der zonde en wist soms niet, wat te beginnen. Telkens maakte ik een verbond tegen de satan, de wereld en de zonde, en telkens verbrak ik mijn voornemen.

30 april 1820. 23 jaar. In die tijd deed ik belijdenis en werd lidmaat' Daar ik de meest begaafde leerling van de leraar was, hoog geroemd wordend, zo nam vleselijke gerustheid grotendeels mijn hart in, daar ik naar uiterlijk vertoon een vroom jongeling was. Ach, als een witgepleisterd graf zou ik mij met een ingebeelde zaligheid tevreden hebben gesteld, zo God Zich later niet over mij ontfermd had. Mij niet door de wet aan de wet had doen sterven en in de dierbare Immanuël het leven had gegeven. Dikwijls moet ik met Paulus getuigen, dat God al Zijn lankmoedigheid aan mij bewezen heeft, opdat Hij de rijkdom Zijner genade aan mij zou betonen, die zich met nadruk de grootste der zondaren moet noemen.

Daar ik op die tijd Christus en de wereld tegelijk wilde dienen, bezocht de Heere mij met een plotselinge opzwellung van waterzucht. Zodat ik in de tijd van zeven uren (volgens getuigenis van de geneesheer) op het punt was om te barsten, daar mijn huid door de vreselijke opzwellung zo dun was uitgerekt als de dunste vleugel van een vlieg. Het angstzweet brak die goede arts aan alle kanten uit, toen hij mij behandelde, uit vrees dat ik onder zijn handen zou splijten of barsten. Langzaam kwam echter door Gods goedheid de genezing. Men veronderstelde dat ik ook stenen in de blaas had. Maar bij specialistisch onderzoek bleek die vrees ongegrond te zijn en eindelijk was ik hersteld.

Lieve lezer! zo u in veel wegen van druk, smart of lijden verkeert, ik bid u, let op de leidingen Gods. Want zo het u door des Heeren ontferming een arme bidder mag maken, of u het nietige van dit aardse leven doet inzien, of u mag spenen aan de wereldliefde, of hoe u zich ook in satans strikken verward bevindt, vlucht, ia vlucht, zoals u bent tot de genadetroon. Want Gods wegen zijn zowel goedertierenheid als gericht. Ik althans moet betuigen: Was ik niet verdrukt, ik was verdorven! Ja, schep moed uit mijn behoudenis, daar de rommelende ingewanden van Gods barmhartigheden niet verminderd zijn, maar zich zowel over u kunnen uitbreiden als over mij, wederhorige, geschied is. Want erger zondaar dan ik kunt u niet zijn.

3. In militaire dienst.

Enige tijd daarna moest ik in militaire dienst, daar de pogingen om een plaatsvervanger te vinden mislukten. Bij mijn in dienst treden had ik een zwerende hand, die door kneuzing verwond was. En bij mijn aankomst te Groningen moest ik gelijk naar het hospitaal. Jehovah keurde dit in Zijn liefde nodig, want daar aanschouwde ik de aller-treurigste gevolgen van ontucht en zedeloosheid. Dat dreef mij veel in het gebed om Gods genadige en almachtige bewaring, daar ik de gevaren zo menigvuldig zag en de verdorvenheid van mijn hart gevoelde. Na enkele dagen was mijn hand genezen en kwam ik in de kazerne. Aangezien ik vroeger reeds in exercitie onderwezen was, kwam ik spoedig in de eerste klas. De loffelijke getuigschriften, die de predikant en de burgemeester van mijn geboorteplaats mij uit eigen beweging hadden ter hand gesteld, gaf ik aan de edele kapitein Kroo, in het bijzijn van de andere officieren over, met de mededeling, dat ik daarom niet had gevraagd. Maar dat zowel de predikant als de burgemeester mij verzocht hadden, ze aan de kapitein van mijn compagnie

ter hand te stellen. Deze las ze hardop voor. God deed mij daardoor genade vinden in zijn ogen en dit moest later dienen tot beteugeling van veel zonden van mijn wapenbroeders.

7. Van 1821-1826 heeft Middel zijn militaire dienstplicht vervuld. Hij was ingelijfd bij de 8ste afdeling Infanterie. Zijn signalement luidde: lengte 1.64 m, aangezicht rond, voorhoofd laag, ogen blauw, neus en mond ordinair (gewoon), kin breed, haar en wenkbrauwen blond.

Als gunsteling van kapitein Kroo, genoot ik veel vrijheid, welke ik besteedde voor het bijwonen van de openbare godsdienstoefeningen, lezen en gebeden, alsmede het bezoeken der vromen. De vijandschap van mijn krijgsmakkers legde God aan banden en op alle betamelijke wijzen trachtte ik hun liefde te winnen, wat grotendeels gelukte en invloed op hun gedrag uitoefende, zodat veel zonden werden afgebroken. Satan kon dit echter niet dulden en dacht mij te overbluffen. Maar Jehovah keerde dit ten goede en wel door het volgende voorval.

Op zekere dag zou er tegen de middag parade gehouden worden en 's morgens vroeg de korporaal van mijn sectie (die nog een boodschap moest doen) of hij mijn tweede sjako mocht gebruiken. Ik antwoordde bevestigend. Zodra hij die opzette ontdekte hij er mijn kerkboekje in, en vroeg of dat boek er in was, omdat het hoofddekseel mij te groot was.

Ik antwoordde, dat ik de vorige avond naar de kerk was geweest, en dat daardoor het boek er nog in lag. Met vreselijk vloeken brak hij nu los op de godsdienst, smaalde en schimpte op mijn levenswijze en dat ik met mijn fijne streken nog de hele compagnie zou bederven. Hij zei, dat een soldaat beter paste in het hoerenhuis dan in de kerk.

Met ernst en medelijden trachtte ik hem van zijn goddeloze handelingen te overtuigen, te meer daar hij gehuwd en vader was, waarom het hem een dubbele schande was zo te handelen. Hij werd woedend en dreigde mij met de gevangenis. Plotseling komt kapitein Kroo in de zaal. Allen posteerden zich. Er was een dodelijke stilte. Hij kwam naar mij toe en vroeg minzaam met wie ik ongenoegen had.

Ik antwoordde: "Geachte kapitein, het was slechts een ernstig woord, dat ik sprak". En hoe hij ook aandrang om de zaak te weten, toch gaf ik het niet te kennen, uit medelijden met de arme blinde zondaar, die in de schande zijn heerlijkheid zocht.

De kapitein deed de ruim tachtig manschappen op de zaal samen komen, en sprak met de hem zo eigen krijgsmans ernst: "Mannen, ik heb de volste overtuiging, dat Middel zowel in als buiten de kazerne de ganse compagnie tot een voorbeeld is, en niemand willens zal beledigen. Derhalve gedoog ik niet, dat hem ook maar enige belediging zal worden aangedaan. Maar ik zal zulks ten strengste straffen, zonder enig aanzien des persoons".

En mij de hand op de schouder leggende, zei hij: "Lieve Middel, indien u, door wie ook, beledigd wordt, is het mij n vriendelijk verzoek mij daarvan kennis te geven".

Ik boog en hij vertrok. De korporaal was dermate getroffen door mijn sparen van hem, dat het duidelijk invloed had op zijn levenswijze, zodat ik later nooit meer onbetamelikheden van hem heb vernomen. Door Gods genade won ik zoveel, dat door minzame onderwijzingen, gesterkt door bovengenoemd voorval, onder de tweeëntachtig personen op de zaal geen vloek meer werd gehoord; of het mocht zijn, dat soms iemand beschonken binnen kwam. Maar verder verkreeg ik door Gods ontferming aller achtung.

Lieve lezer, als wij door genade de ere Gods mogen zoeken en het heil van onze naaste behartigen, en dat onder gedurig ootmoedig gebed, o, wat toont dan de grote Ontfermer ons te sterken en geduld te oefenen met onze duizendvoudige gebreken, zonden en dwaasheden. Want achteraf werd het mij kenbaar, hoe weinig ik in die tijd mijzelf kende, en de heiligheid en majesteit Gods mij in veel opzichten nog wettisch deden werkzaam zijn. Nochtans wilde

de Heere mij in alles ten goede zijn, om Zich zo Vaderlijk over mij te ontfermen. Och, dat ik te allen tijde die Verbonds-Jehovah had liefgehad in het rechte arme-zondaars-geloof! Helaas, ik kende toen nog zo weinig het ware leven.

De edele kapitein Kroo had mij innig lief en poogde mij dikwijls te bewegen in militaire dienst te blijven, belovende op alle mogelijke wijze voor mijn bevordering te zullen zorgen. Maar hierin kon ik niet bewilligen. Trouwens, de Heere had bestemd om, na veel beproevingen, op Zijn eigen tijd de gebeden te vervullen, die ik als kind van tien tot dertien jaar had gedaan, en om mij tot een dienaar van het Evangelie te stellen, hoe gans onwaardig ik zulks ook zijn mocht.

Tijdens mijn militaire dienst kreeg ik zware zenuwinzinkingkoortsen, die mij aan de rand van het graf brachten. Zodat het scheen dat, wanneer de anderen met groot verlot huiswaarts zouden keren, ik in de groeve zou zinken. Eindelijk gaf de Heere echter herstel en ik mocht tot mijn familie weerkeren.

Maar de satan spande mij nu een andere strik, waarin ik verward raakte. Aanhoudend hield de verzoeker mij voor, dat ik nu toch een veiliger leven had dan in de militaire dienst, waarin ik niet bewaard had kunnen blijven dan door aanhoudend gebed. Nu kon ik geruster zijn, en ofschoon ik wegens tijdelijke bezigheden nu geen zes keren per week de openbare godsdienst kon bijwonen, gelijk ik te Groningen had gedaan, het burgerlijk leven was toch aangenaam.

4. Werkzaam te Nieuw-Beerta en Beerta.

In de weg van Gods voorzienigheid kreeg ik nu werk te Nieuw-Beerta. Al spoedig genoot ik het onbepaalde vertrouwen van mijn meester, vooral toen ik in de uren na mijn werktijd zijn boeken en rekeningen in orde bracht, die jammerlijk in de war waren. Aangezien ik goede vorderingen kon maken in die zaak, bleef ik daar bijna drie jaren. Maar het tijdelijk voordeel en de bijzondere gunst der mensen deed de strik van de satan voordeel, om mij in het aanhoudend gebed te doen verflauwen.

Terwijl ik pogingen deed om mijn meester, die aan de drank verslaafd was, tot beterschap te brengen, geraakte ik zelf zo in de strikken verward, dat het aller-treurigst was. Mijn meester bleef namelijk soms 's avonds laat op een plaats, waar bij verkoop van sterke drank ook muziek en dans was, en dan wilde hij niet naar huis komen of ik moest hem afhalen. Eerst had ik daar bezwaar tegen en weigerde dat, Maar de vrouw en de kinderen van mijn meester smeekten mij dan zolang, tot ik hem ging halen. Alle pogingen werden dan door hem aangewend, om mij ook aan de sterke drank te krijgen. Dit gelukte hem echter niet.

Had ik aanvankelijk afkeer van die ijdelheden, als ik daar soms enige tijd op hem moest wachten, later werd ik er meer aan gewend door de gewoonte en eindelijk ging ik soms, op aanhoudend verzoek van het een of ander meisje, iets meedoen op een zogenaamd fatsoenlijke wijze. Helaas, het gebed werd nu slechts enkele keren meer gedaan, om de pijniging van het geweten te stillen. God bezocht mij daarop met zware kneuzingen onder een wagen, zodat ik met kruk en stok weer moest leren lopen. Ook volgden zware koortsen. O, die genadige ontferming Gods, die uit liefde mij met genoemde kastijdingen bezocht en eindelijk herstelde. Mijn ogen opende Hij om de afgrond te zien en deed mij het besluit nemen om die plaats te verlaten, welke moeite ook door mijn meester en zijn vrouw werden aangewend om mij te houden.

Ik vertrok en werd nu werkzaam bij een meester te Beerta. Hier was ik enige tijd en kreeg kneuzingen aan een hand, die tot smartelijke verzwingen leidden. Zodat ook de andere hand

door etter werd aangestoken en ik in mijn geboorteplaats Oude Pekela, bij een tante verpleegd, enige weken als een hulpeloos kind geholpen moest worden. Eindelijk gaf de Heere herstel en na een tijd ergens anders werkzaam te zijn geweest, kwam ik weer in dienst bij mijn eerste leermeester in de ouderlijke woning. Satan hoopte mij aldaar in de strikken te vangen door de vrouw des huizes als door Potifars vrouw. Maar God had het anders bepaald, om mij te zaligen.

5. De vergeving der zonden ontvangen

Meer dan ooit werd ik krachtig bepaald bij al mijn goddeloze afwijkingen, snode zonden en gruwelen. Alles wat ik hier aanschouwde, herinnerde mij onder de werking des Heiligen Geestes aan de dagen mijner kindsheid en de dierbare, godzalige onderwijzingen van mijn onvergetelijke vader. En hoe ik in latere tijd op goddeloze wijze de leringen en voorbiddingen verzondigd en God niet in erkentenis gehouden had. Alles getuigde tegen mij, het hout uit de balk, de steen in de muur, de grond die ik betrad, de plaatsen, tijden en uren der vaderlijke, innige huisgodsdienst oefeningen. Alles wat ik aanschouwde, waar ik mijn voet zette of waar ik mij wendde, alles veroordeelde mij. Gods lankmoedigheid jegens mij was een wonder, op verbetering in mij zelf was niet te hopen, daar ik mij nu kende als een klomp van zonde en een samenweefsel van ongerechtigheid. Daarbij werd ik ingeleid in Gods heiligheid en rechtvaardigheid, waartegen ik zo gruwelijk had gezondigd. En ondanks Zijn goedertieren weldadigheden, zo menigvuldig aan mij bewezen, snood had miskend en misbruikt in hemelgerende wereldsgezindheid. Ja, al Gods deugden, volmaaktheden, majesteit en eer had ik bestreden, zodat van rondom alles mij bang was en mij een eeuwig vonnis des doods aankondigde.

Maandenlang bleef ik in deze geprangde toestand. Schuld sloot mij dikwijls de mond om te bidden en doodsnoed braken die weer open. *Gena, o God, gena.* Schuld, aanvechtingen van de satan, wanhoop en ongeloof bestormden mij dan opnieuw van alle zijden. De Heilige Geest, als een Geest des oordeels en der uitbranding (Jes. 4) ontledigde mij van vat in vat. Christus, bij Wie ik tevoren zoveel schuiling en van Wie ik zoveel zoete ondervindingen had genoten, was mij nu als verborgen. De Vader, als Rechter in de huishouding der genade, was mij als een verterend vuur en Wreker Zijner geschonden volmaaktheden, waarbij ik sidderde. Menige avond begaf ik mij in plaats van naar bed, in het veld, om voor de Heere mijn alleszins rampzalige staat uit te jammeren en handenwringend moest ik uitroepen: "*O eeuwigheid! indien ik in deze staat moet sterven!*" Nochtans kon ik niet nalaten te smeken om de behoudenis mijner arme en onsterfelijke ziel.

De dood zat mij gedurig als het ware op de hielen, en voor God te verschijnen zonder een Borg voor mijn schuld, deed mij de haren te berge rijzen. De pogingen, die de vromen aanwendden ter besturing en aanwijzing op Christus, hadden weinig uitwerking op mij n gemoed. Tegen God had ik gezondigd en dat tegen beter weten in, en met die God moest ik verzoend worden.

Eindelijk werd ik het volkomen eens met het heilig recht der hoge Majesteit, hield niets over tot verontschuldiging en nam met welgevallen de straf van mijn ongerechtigheid aan. Hoewel mijn ziel doorwond werd in heilige droefheid bij de gedachte van eeuwig God te moeten missen door de gevloekte zonde. Mij werd in die tijd een boek geleend. Op een zondagmorgen, om elf uur uit de kerk thuis gekomen, ging ik in de eenzaamheid om dat boek te lezen. Bij het lezen van de titel: *Christus' huwelijksvereniging met Zijn bruid* ontroerde ik en werd hevig aangevochten, omdat ik nooit in die vereniging met Christus zou kunnen

komen, daar ik tegen beter weten in, zwaar tegen God had gezondigd. Dat het tevergeefs zou zijn langer te bidden en dat de dood mij beter zou zijn dan langer te leven.

Een kille siddering voelde ik, banden des doods en angsten der hel omringden mij, beken Belials verschrikten mij, ik vond benauwdheid en droefenis. Bevend ging ik in het gebed met mijn aangezicht op de aarde of in het stof geknield. En hoezeer mijn hart ook tot God schreeuwde, mijn mond durfde niet enig woord voort te brengen, daar ik mijn lippen te onrein achtte, om ze tot de heilige Jehovah te openen. Meer dan ooit tevoren kwam mij het schitterende van de Heiligheid der Heiligheden en het majestueuze van Gods gerechtigheid in Zijn rechtvaardige eisen voor. Ja, het was alsof de schitterende, glansrijke stralen van God de Vader als Rechter, tot verplettering van mij, gans doemschuldige, zouden dienen. Het laatste ogenblik wachtte ik in doodsangst en kille beving, daar ik rechtvaardig voor eeuwig de verdoemenis verdiend had en die waardig was. Alle vlees in mij was de mond gestopt, niet anders wachtte mij dan verdelging.

En in die toestand hoorde ik met het oor der ziel, op een aller-innemendste en mijn hart vertederende wijze, duidelijk deze woorden uitspreken: "*Vader! Ik wil niet dat deze in het verderf nederdale; Ik heb verzoening gevonden!*"

En hoewel mijn lichaam en aangezicht voorover op de grond bleven liggen, zo werd echter mijn zielsoog onder die voorbedding krachtig getrokken tot de aller-genadigste Middelaar. En in de geest aanschouwde ik met het oog der ziel de majestueuze en aller gezegendste Heere Jezus, de Immanuël, de plaatsbekledende Borg voor mij ingetreden. In de geest hoorde ik Zijn voorbedding, ja, in de geest zag ik Zijn glorievolle Majesteit als God-mens en Hem bij het woord "deze" op mij wijzen. En voorts Zijn doornagelde handen opheffende, en deze de Vader voorhoudende bij de woorden: "Ik heb verzoening gevonden!" Op die aangebrachte volmaakte, lijdende Borggerechtigheid werden mijn schulden en

zonden aanstonds weggenomen en de liefde Gods zo in mijn hart uitgestort, dat ik als een verlost des Heeren juichte in die dierbare Goël en Losser. Mijn ziel was nu bevrijd, de vergeving der zonden werd mij verzegeld en door het geschonken geloof mocht ik kennelijk Christus' verdiensten tot vergeving en wegneming van mijn zonden omhelzen.

Lieve lezer! zo u een onbekeerde bent, zal u dat "in de geest" horen en zien wellicht bedenkelijk voorkomen, Maar ik bid u, schort uw oordeel op. Ook kan ik uw twijfeling in deze plaats vergeven omdat mijn eigen verstand er later over gestruikeld is, totdat ik in Openbaring I : 10 en de plaatsen, die de kanttekening aldaar aanwijst, krachtig werd ingeleid. Wees zo goed en zie dezelve na, want ik vind het niet nodig ze uit te schrijven.

Bemide lezer! zo u een wedergeborene bent, bid ik u, dat u de leiding, die God met mij, diep ellendige, gehouden heeft, geenszins tot een regel of maatstaf voor uzelf neemt, omdat de Heere vrij blijft in Zijn leidingen. Wellicht heeft Gods vrijmacht zich dermate aan mij, de grootste der zondaren, willen openbaren, om de uitnemende grootheid Zijner genade te betonen.

Laat echter Zondag 23 van onze Catechismus bij u hoofdzaak zijn, de persoonlijke rechtvaardigmaking. Daar het ganse Woord des Heeren ons zo duidelijk leert, *dat Christus het einde der wet is tot rechtvaardigheid een iegelijk, die gelooft*. Sterven aan de wet door de wet, onder de almachtige werking des Heiligen Geestes, is onmisbaar om voor de vrije genade vatbaar en ontvankelijk te zijn. Hoe dat ook wordt voorbijgezien in het zogenaamd geloof van velen in onze tijd, die te Sion denken te komen, om trapsgewijze met het koninklijke werk bekend te worden.

Om eindelijk, na veel beproevingen, het bestuur te aanvaarden en dat niets Gods raad kon keren, welke lagen Saul en zijn samenzweerders ook aanwendden om Davids ondergang te

zoeken. De Heere had op Zijn bestemde tijd David tot koning gemaakt, tot heil van land en volk. Nu toonde de Verbonds-Jehovah mij, dat Hij mij in Zijn weg, even zowel als vroeger David, door alle beproevingen heen leiden en op Zijn tijd tot *het bestemde ambt* brengen zou. Dat Hij mij niet zou begeven of verlaten, maar Zijn oog steeds op mij zou zijn, om mij in al het nodige raad te geven.

6. Meester-directeur bij Van der Vliet te Amsterdam

Zonneklaar zag ik, dat ik de zaak moest aanvaarden, gelijk ik dan ook de volgende dag aan de patroons mededeelde, welke hierover zeer verblijd waren. Zoals ik later vernam, was er terwijl ik voor God worstelde om van de zaak vrij te zijn, aan de fabriek een samenzwering gesmeed, waarbij meester B. en de knechts zich onder de zwaarste eden verbonden, om mij het leven aan de fabriek zó moeilijk te maken, dat ik het werk aldaar zou moeten opgeven of het leven erbij inschieten. Want meester B. verzekerde hun dat men er op rekenen kon, dat ik eerlang zijn plaats zou innemen en dat ik dan geen sterveling van hen in dienst zou willen houden. "Maar", zei meester B. "jullie moet het zó doen, dat de patroons niet merken, dat ik in deze zaak betrokken ben".

Lieve lezer! wat is de satan in de weer onder Gods toelating, om de wegen Gods te weerstaan. Veellicht in die tijd dubbel verwoed, omdat hij inzag, dat wanneer ik het bestuur had, het gruwelijk vloeken, de vuile taal en de snode dronkenschap zouden worden geweerd. Want verscheidene van de knechts, die negen gulden per week verdienden, besteedden aan sterke drank ten minste zes gulden. Zodat hun vrouwen en kinderen in diepe armoede verkeerden, ja soms bedelden van de honger. Geen knecht durfde voor minder dan vier gulden drank van de vrouw van de meester te kopen, anders kon zo iemand er op rekenen zijn werk aan de fabriek niet te zullen houden. Maar nu zochten althans sommige knechts door diefstal voor hun vrouwen en kinderen te zorgen. Zodat voor mijn komst aan de fabriek grote partijen ijzer, bewerkt zowel als onbewerkt, gemist werden, zonder dat de daders te ontdekken waren. Ik was dan nu in de fabriek werkzaam.

Men stelde mij daar echter op zulke posten, waar drievoudige hitte des vuurs en zwaarte van werk was. Ja, er werd werk onder handen genomen, dat nergens toe kon dienen en dat enkel om mij de zaak te doen opgeven en te doen vertrekken, of opdat ik de dood erbij zou vinden. En daar ik ijverig van aard was en niet licht het werk opgaf, zo hield ik het enige dagen vol, tot ik stukken vet, met bloed vermengd, opgaf. Waarop ik het werk staakte, naar mijn logies ging en een oude vrome dokter ontbood. Deze verklaarde dat ik mij in een hoogst zorgelijke toestand bevond en dat er zeer weinig hoop op herstel was. Deze tijding verheugde mij, zodat ik in opgetogen blijdschap uitriep: "O blijde boodschap! o blijde boodschap!"

Lieve dokter, zou ik nog heden naar Christus gaan?" Die goede man trachtte mij tot stilte te manen, en na de grond van mijn geloof en mijn hoop vernomen te hebben, werden wij broeders tot zijn dood.

Voorts deed hij onderzoek naar mijn tijdelijk werk. Hiermee bekend gemaakt, verklaarde hij, dat door meer dan overspannen arbeid en vreselijke hitte het vet in mijn lichaam gesmolten en met het bloed vermengd was. En dat, indien ik op die tijd (toen dit geschiedde) het nog drie minuten had willen volhouden, ik dood zou neergestort zijn. Gods raad en weg was echter om mij te herstellen. Opdat ik later nog voor een menigte van mensen, als middel in Zijn hand, tot hun eeuwige behoudenis mocht dienstbaar zijn en voor mijzelf de wonderen van Zijn leiding zou aanbidden.

Na het gebruik van wat voedsel en speciaal bereid vet herstelde de Heere mij. In de fabriek teruggekomen, zag ik een knecht, die ik eerder niet ontmoet had, en vernam, dat hij enige tijd

was uitgeleend geweest aan een andere fabriek, maar nu terug was gekomen. Al spoedig bemerkte ik dat de andere knechts wat schuw voor hem waren. Later vernam ik, dat hij niet tot hun samenzwering behoorde.

Opnieuw werden nu door de meester en de andere knechts pogingen aangewend, om mij het vorige werk weer te doen verrichten (zo het heette tot onderrichting). Maar de voor mij nieuwe, onbekende knecht L.K. stelde zich hiertegen teweer en vroeg mij of ik voorheen die en die werkzaamheden had verricht. Ik zei *van ja*. Hevig berispte hij de andere knechts over het onmenselijke van hun barbaarsheid, en vroeg of het hen te doen was om mij van kant te maken. Ja, hij dreigde de patroons er kennis van te zullen geven, hoe er met de Fries gehandeld werd, als men daarmede voortging.

Daar de samenzweerders op die wijze nu geen kans zagen om mij te doen vallen, werd de moordzucht nog meer ontstoken. Onder de schijn van een ongeluk kreeg ik nu met een hamer van dertig pond zulk een zware slag tegen het voorhoofd, dat de iedere klep van mijn pet door midden geslagen werd en ik enige stappen terugdeinzende en ettelijke keren bedwelmd ronddraaiende, als dood neerstortte. De geroepen geneeskundige hulp verklaarde dat ik nimmer de ogen meer zou openen. Nadat alle middelen aangewend waren, gaf ik een half uur later enige tekenen van leven. Eindelijk deed ik mijn ogen open, maar scheen mijn verstand verloren te hebben en werd later met een verband om het hoofd naar mijn logies gebracht. Waar ik spoedig door mijn ernstige toestand versuft in slaap viel.

De dader J.G. werd door L.K. bedreigd, dat hij, als ik niet herstelde of verstandeloos bleef, de zaak aan de patroons en de justitie zou aangeven. Want dat wanneer J.G. op zijn plaats was gebleven, zoals de regel van het werk was en altijd geschiedde, ik geenszins die slag van zijn hamer zou hebben ontvangen. En dat er dus, door afwijking van de gewone regel, opzettelijke boosheid moest verondersteld worden. Daar ik echter nog verder Gods raad had te dienen, gaf de grote Ontfermer mij herstel. Ook werd mij het verstand teruggegeven.

Ik ging nu naar de boekhouder en deelde hem een en ander mede, met het verzoek de patroons er van te verwittigen, alsmede dat ik in die positie niet aan de fabriek kon blijven. De boekhouder vroeg wanneer ik in de fabriek dacht te zijn, opdat de patroons mij er zouden kunnen ontmoeten. Op de bepaalde tijd kwamen de patroons en enige andere heren met twee rijtuigen naar de fabriek, en al spoedig vroegen zij aan meester B.: Hoe gaat het met de Friese jongeling, vordert hij iets?"

B. antwoordde, dat ik wel gewillig was en veel ambitie betoonde, maar voor zulk zwaar werk veel te zwak was. De patroons vroegen: "Welk werk laat u hem dan verrichten?"

B. gaf verslag van een en ander, waarop een van de patroons in toorn ontstoken, zei: "Het is volstrekt tegen de bedoeling van ons, zowel als tegen die van zijn oom, om hem zo te behandelen.

Op staande voet moet hem een deel van de fabriek ten dienste zijn, opdat aan het doel van zijn oom wordt voldaan, op wiens genegenheid en handel wij grote prijs stellen. "Waar is hij?"

Ik werd geroepen, en de heren het verband om mijn hoofd ziende vroegen: "Waarom is dat verband om uw hoofd?" Ik gaf verslag van het geval, en nu rees hun toorn in dubbele mate tegen meester B. en vooral tegen de dader J.G., die zij dadelijk wilden ontslaan. Maar deze betuigde onder dure eden dat het een ongeluk was geweest.

En daar L.K. juist afwezig was, pleitten meester B., en al de ingewijden in zijn voornemen, dat er geen zweem van opzet in te vinden was. Maar dat ik mij te kort of te spoedig had omgewend, waardoor die hamer mij getroffen had. Zodat J. G. kon blijven. Echter dreigden de patroons dat er bij de minste voorkomende gelegenheid van dergelijke ongevallen een gerechtelijk onderzoek zou plaatshebben.

Op staande voet kreeg ik nu een deel van de fabriek en zoveel knechts tot mijn beschikking als ik meende nodig te hebben. Voorts deden de patroons al het werkvolk samenkomen en zeiden: "Meester B. en allen, die tegenwoordig zijt! De oom van Middel verlangt, dat hij zo spoedig mogelijk gereed zal zijn, gelijk ook wij aan die oom beloofd hebben. Derhalve zeggen wij u dat hij, die Middel in een spoedige vordering mocht tegenwerken, voor altijd bij ons in ongenade zal vallen. En welke belediging ook aan hem mocht geschieden, dat die op de strengste wijze zal onderzocht worden".

Nadat de patroons hierop met de aanwezig zijnde heren afzonderlijk hadden gesproken, stapten allen weer in de rijtuigen en vertrokken. Alles veranderde nu in een geveinsde onderwerping en hulpbetoon. En in betrekkelijk korte tijd was ik bekwaam tot de gestelde taak, mij door wijsheid van boven uit Christus' volheid geschonken.

Toch stelde ik het aanvaarden der directie uit, uit tegenzin tegen het ruwe leven daar. Weliswaar was door aanhoudend vermanen het overmatig misbruik van sterke drank, vloeken en stelen verminderd, maar toch werd een flink vat jenever in circa drie maanden geledigd. Welke smart mijn ziel geleden heeft vanwege de verkoop van genoemde drank door B. en zijn vrouw aan het werkvolk, tot verwoesting van dat arme volk en van hun huisgezinnen, kan ik met geen mogelijkheid beschrijven.

Maar ik heb daarin iets van de smart van Lot in Sodom gevoeld. Mijn geestelijk leven was in die tijden afwisselend. Als ik onderworpen was aan de leidingen Gods om Zijn wil te volgen tot het aanvaarden der directie, dan had ik zalige tijden en een open toegang tot de genadetroon. Maar kwam ik in opstand of tegenzin tegen die post, dan had ik donkerheid in mijn ziel.

Van de vromen, die ik in die tijd in Amsterdam leerde kennen, waren de meesten oppervlakkig en brachten van hun geloof weinig in praktijk. Toch werd ik door allen bemind en wel het meest door hen, die in kommervolle omstandigheden verkeerden, omdat ik bijna al mijn inkomsten tot leniging hunner noden besteedde.

Weliswaar heb ik later ontdekt, dat door sommigen daarvan misbruik werd gemaakt. Maar daar ik door genade zoveel uit Christus' volheid genoot, werden de aardse dingen zo ook het geld, door mij weinig geacht. Uit liefde tot Jezus' arme leden had ik met blijdschap alles voor hen over. *Geloofd zij de Heere, Die Zijn weldadigheden aan mij zo goedgunstig heeft bewezen!*

's Zaterdags was meester B. gewend, het personeel hun loon te betalen. Maar dan zat zijn vrouw naast hem om op te geven hoeveel drank zij die week aan iedere knecht verkocht had en dan moest zij eerst dat geld hebben, eer die knecht zijn weekloon mocht opnemen. Om die gruwel niet te zien, ging ik dan telkens vroeg naar mijn logies.

Op zekere zaterdag verzocht meester B. mij, te wachten tot hij het volk betaald had, omdat hij mij nog moest spreken. Dit geschiedde. Mijn hart bloedde, toen ik zag dat twee-derde van het verdiende loon voor de gebruikte jenever werd betaald. Toen de knechts hun geld ontvangen hadden en vertrokken waren) zei meester B. tegen mij: "Middel, ik heb deze week gehoord, dat de patroons het plan hebben om u hier in mijn plaats te stellen. Is dat zo?" Ik antwoordde: "Het plan der patroons is zo, Maar mijn begeerte is, dat het niet geschieden mag".

Hij verbleekte en zei: "Dan heb ik nooit groter huichelaar gekend dan u, die altijd het volk vermaand hebt over een gek woord, en alles aanwendde om hen van de drank af te krijgen. Waarmee u mij zulk een grote schade berokkend hebt, dat ik in de tijd, dat u hier bent, meer dan 400 gulden minder aan hen verkocht heb, terwijl u hier tot mijn gehele ondergang werkzaam bent. Maar dat heeft men van zulke fijnen te wachten, een ander ongelukkig maken. En dat onder zulk een vals voorwendsel van de patroons, en dat u dat nooit aan mij

gezegd hebt, foei!"

Ik antwoordde: "Meester! had u mij te eniger tijd gevraagd of mijn oom werkelijk zo'n fabriek wilde oprichten, dan had ik u de ronde waarheid gezegd. Maar u hebt mij dit nooit gevraagd. En wat de schade van minder verkoop van jenever aangaat, ik zou blij zijn als in plaats van 400 gulden minder, u voor 1000 gulden minder verkocht had, omdat door dat helse vocht veel huisgezinnen totaal verwoest worden. Dat u mij een huichelaar noemt, tel ik niet. Maar om u te tonen, dat ik geenszins uw ondergang zoek, zo is mijn voorstel dat wij samen aanstaande maandag naar de patroons zullen gaan om te proberen, om op goede gronden verzoening tussen u en hen te verkrijgen is".

De vrouw begon te schelden, terwijl zij de buidel geld op tafel zette. Maar ik zei, dat zij moest zwijgen, daar dat bloedgeld genoeg was om haar de mond te stoppen als verwoester van arme vrouwen en kinderen. De vrouw van de meesterknecht te zijn en tevens jeneververkoopster aan eigen werklieden, en dat zonder vergunning. Voor zulk een vrouw had ik geen goed woord over. Zij zweeg.

Ik hervatte mijn rede tot meester B. en zei: "Meester, als ik geweigerd had hier enige tijd werkzaam te zijn, dan zou dat tot gevolg hebben gehad dat de patroons de fabriek zouden hebben verkocht, wegens de vele grieven die zij tegen u hebben".

Meester B. viel mij in de rede en vroeg: "Wat hebben zij dan tegen mij?"

Ik antwoordde: "Dat dient u aan de patroons zelf te vragen". Hij zei: "Hebben zij tegen mij dat ik soms een borreltje drink?" Ik antwoordde: "Vraag dat aan de patroons".

Hij hernam: "Is het dan, omdat er soms 's nachts van de werf iets is ontvreemd?"

Ik zei: "Dat is alles buiten mij. Maar laat ons samen aanstaande maandag naar de patroons gaan. Tracht u op goede gronden met hen te verzoenen, zodat u blijven kunt, en ik zal, o zo gaarne, naar mijn geboorteplaats terugkeren".

Hij antwoordde: "Uw aanbod is goed, maar tegen een bakoven is het lelijk gapen". Ik stelde hem voor om zich tegen maandag te bedenken, of hij mijn voorstel al dan niet kon aannemen, en vertrok.

's Maandags zag of hoorde ik de meester niet. In de middag van die dag werd mij volgens gewoonte (tegen ruime beloning van tabak) een kom thee gebracht. Meteen bij het brengen kreeg ik inwendig de waarschuwing: niet drinken. Maar de zoon des huizes zei tegen mij: "Middel, laat mij dat werk voor u even doen, en drink u dan de thee op, want moeder is om de kom verlegen".

Daar ik wist dat zijn moeder twaalf van die kommen had, vermeerderde dit mijn argwaan en ik zei: "Zet de kom op dat tafeltje, en zo uw moeder de kom zolang niet kan missen, neem dan de thee maar weer mee." De jongen zette de kom op het tafeltje en ging in huis. Meteen toen hij weg was, wenkte ik een van de knechts, stelde die enige ogenblikken in mijn plaats, ging met de kom thee naar de achterdeur, en goot die uit op wat losse grond. En zie, de thee stortte op de grond, terwijl er op de bodem van de kom circa een vinger dikte van wit vergif bleef liggen, dat ik er ook uit gooide.

Na de lege kom weer op het tafeltje gezet te hebben, hervatte ik mijn werk, omdat mijn tegenwoordigheid daar hoog nodig was. Even was het stil, en zie, daar kwam de jongen terug. Hij zag dat de kom leeg was en vroeg: "Hebt u de kom leeggedronken?" Ik antwoordde: "De kom is leeg". Waarop hij verblijd met de kom in huis ging, waarna beurtelings moeder en kinderen in de verte naar mij kwamen kijken of mij het gevolg van de vergiftiging reeds overkwam. Maar tevergeefs, want God voorkwam het en ik moet nog bij de herinnering uitroepen: "O Heere! wat is Uw tedere zorg en hoede toch groot over zulk een diep ellendige! Ja, Jakobs God! Uw trouw is groot, Uw macht zal nooit vergaan en in nood en dood zijt en

blijft U de Schutsheer voor Uw arm nooddruftig volk!"

Daar ik nu zag, dat de Heere wilde, dat ik Zijn raad zou uitdienen, ging ik naar de boekhouder en verwittigde hem van alles, waarop deze tot mij zei: "Reken er op dat u morgen de zaak moet aanvaarden". In mijn logies teruggekeerd had ik veel zaken van de Heere te vragen en kreeg bemoedigende toezeggingen.

Ik ging de volgende dag als naar gewoonte werken, zonder dat ik de meester zag of iets van hem hoorde. Tegen elf uur hield er een rijtuig voor de fabriek stil, de boekhouder en twee agenten van politie kwamen in de fabriek. En terwijl de agenten bij de ingang bleven staan, kwam de boekhouder bij mij en vroeg of de meester thuis was. Ik antwoordde dat niet te weten. Intussen kwam de meester, en de boekhouder zei tegen hem: "B., in naam van de heren Van der Vliet, heb ik ogenblikkelijk al de sleutels van fabriek en woning van u te vorderen. U moet ze mij dadelijk ter hand stellen, terwijl u van dit ogenblik ophoudt langer in dienst van de heren gebroeders Van der Vliet te zijn".

De anders ijzerharde en vloekende B. werd doodsbleek en zei bevend: "De sleutels? Waartoe dat?"

De boekhouder zei: "Op staande voet de sleutels, of ik laat u door die beide heren de handen op de rug binden, die u dan zullen brengen, waar u niet graag zult zijn".

B. haalde dadelijk de sleutels en gaf ze aan de boekhouder. Deze liet daarop de sleutels zien aan L.K. en vroeg: "Zijt ze dat allemaal?" L.K. antwoordde: "Ja, mijnheer, behalve die van de deur van zijn woning".

B. zei: "Die is verloren".

L.K. merkte op: "Mijnheer, dat is minder erg, want er kan iets aan het slot worden veranderd, zodat de vorige sleutel er niet meer in kan."

Verder zei de boekhouder tot B.: "Ik heb op last van de heren gebroeders Van der Vliet u te zeggen dat u morgenmiddag om 12 uur met uw huisgezin en meubelen uit de woning verwijderd moet zijn. En zo u of de meubelen er dan nog worden gevonden, zo laat ik het door deze heren op straat zetten".

Hierbij wees hij op de agenten. B. vroeg: "Waar zal ik zo spoedig een woning vinden?"

De boekhouder antwoordde: "Zo er morgen om 12 uur van het uwe nog iets wordt gevonden, laat ik het op straat zetten. Tevens zullen beide heren agenten hier blijven tot morgenmiddag 12 uur, om met anderen te zorgen dat u niets weg brengt dan het uwe".

De knecht, die destijds mij de welhaast dodelijke slag had toegebracht, werd door de boekhouder aldus aangesproken, terwijl hij zijn horloge in de hand hield: "Jan! binnen vijf minuten moet je met hetgeen je hier hebt, de fabriek uit zijn en je komt er nooit weer in. En zo je binnen vijf minuten niet weg bent, laat ik je door die heren gebonden naar de Heiligenweg (zo heette de straat waar het Huis van Bewaring brengen, waar je achter de tralies kunt uitrusten."

Voorts tot een andere: "August, één minuut is er van de vijf al voorbij, jij zowel als Jan binnen de vier minuten de fabriek uit met je spullen. En zo je, een minuut over genoemde tijd nog hier bent, is je lot, gelijk tegen Jan gezegd is".

Beide knechts waren met hun bezittingen binnen de twee minuten verdwenen. Sommige van de andere knechts stonden te sidderen, naarmate hun geweten sprak, anderen waren rustiger. Hierop wendde de boekhouder zich tot mij en zei: "Middel, van dit ogenblik af bent u namens de heren gebroeders Van der Vliet aangesteld als meester of directeur van de fabriek. Mij is door de patroons gelast, u de hele zaak over te dragen, om in alles te handelen, alsof ze u zelf aanging, daar de patroons het volste vertrouwen in u stellen. Tot volkomen zekerheid hiervan geef ik u de sleutels over in aller tegenwoordigheid. Voorts is mij door de patroons gelast u

gehele vrijheid te geven ten aanzien van het werkvolk. Oordeelt u een gedeelte te moeten ontslaan of allen tezamen, u bent volkomen vrij, hoe in deze te handelen. Of u nieuwe knechts wilt nemen, ja of nee, doe naar uw goedvinden".

Ik antwoordde: "Mijnheer de boekhouder! Deze veranderingen ontroeren me, alsook het gewichtige van de post, die thans aan mij wordt overgedragen en die ik in de weg van Gods voorzienigheid moet aanvaarden. Ten hoogste voel ik mij verplicht aan de heren Van der Vliet, voor het vertrouwen dat zij als mijn patroons in mij stellen, en ik hoop aan dat vertrouwen te beantwoorden. Tevens verzoek ik u aan de patroons zulks mede te delen, met mijn hartelijke dankerkentenis. Voorts mijnheer, betuig ik u mijn dank voor uw genegenheid, en hoop door oprechte handeling en gedrag in uw vriendschap te mogen blijven delen. Wat de werklieden aangaat, dikwijls heb ik innig medelijden met hen gehad, wegens de verleiding aan welke zij bloot stonden. Ik hoop voorts hun welzijn te behartigen. Niemand wordt door mij ontslagen, allen kunnen blijven werken, mits op drie hoofdvoorwaarden, waaraan zij hun onderwerping bepaald moeten te kennen geven.

1e. Geen misbruik van Gods heilige Naam noch andere vloeken, gelijk tot hiertoe geschied is. Bij de eerste overtreding zal ik ernstig vermanen) bij de tweede met enige dagen verzuim straffen, bij de derde zonder genade uit de fabriek zetten.

2e. Geen misbruik van sterke drank. Daar echter bij het vrije gebruik van bier enige behoefte aan drank is, zal ik een bepaalde hoeveelheid bepalen, naar evenredigheid van zwaarder of lichter werk. Zij, die nu voor zes gulden per week hebben gebruikt, zal ik deze week voor drie gulden toestaan, de aanstaande week voor een daalder en de derde week een kleine taks.

3e. Geen diefstal! Hebben de gehuwde knechts voor hun huiselijk gebruik iets nodig, dan kan dat tussentijds gemaakt worden. Maar het stelen, al is het maar voor tien cents waarde, wordt met ontslag op staande voet of met aangifte bij de politie gestraft, naar gelang de omvang van het gestolene."

Allen namen deze artikelen volledig aan. Het vloeken werd in mijn bijzijn niet meer gehoord. Slechts weinige dagen duurde het of de grootste drinkers werden matig, en diefstal werd niet meer bespeurd. In betrekkelijk korte tijd werden de huisgezinnen uit de armoede verlost. Moeders en kinderen betuigden hun innige dankbaarheid voor de redding uit de narigheid en noemden mij naast God de redder uit hun ellende. Jehovah schonk Zijn zegen, zodat ik in zes maanden meer mocht winnen voor de patroons dan de vorige meester in twee jaren. *Lof, prijs en heerlijkheid zij de getrouwe Verbonds-Ontfermer, Die mij, arm Adamskind, genade, licht en wijsheid gaf, om Hem in deze weg te dienen.*

Lieve lezer, ik wens, dat ook u in uw werkkring innige behoefte aan de Heere mag hebben, om door kracht, die God verleent, tot Zijn eer te leven. Ik zeg door Zijn kracht, omdat wij in ons zelf niets zijn dan ijdelheid der ijdelheden. Och, dat God in waarheid mocht gekend worden, dan zou ook in het maatschappelijk leven de Heere gediend en de gruwelen vermeden worden. Zegen en welvaart zouden dan meer gezien worden. Hoe werkte nu de satan?

Luister, lieve lezer, en de almachtige bewaring Gods, Die opnieuw Zich de grote Ontfermer betoonde te zijn, kan u tot lering zijn. Zo u nog onbekeerd bent, och, dat u dan Gods hoge majesteit en genade er uit mocht leren kennen tot uw zaligheid. En zo u reeds bekeerd mocht zijn, laat het u dan tot sterkte zijn wat de Heere voor Zijn volk is in nood en dood. Door toenemende werkzaamheden nam ik meer volk in dienst. Onder deze was ook een Duitser, in Amsterdam gehuwd. Deze H. raakte buiten mijn weten in kennis met de vorige meester en de beide knechts, die door de boekhouder waren weggejaagd. Hij werd door die beiden

opgestookt, om zich aan L.K. te wreken, die zij de Judas noemden, welke hen vroeger had verraden. Zodra ik de slechte gezindheid ontdekte die H. tegen L.K. openbaarde, waarschuwde ik hem ernstig, dat ik geen twist in de fabriek gedoogde. Maar hij gaf er geen acht op. En om meer moed te krijgen, nam hij sterke drank en ging met L.K. op hevige wijze, ja moordzuchtig, aan het vechten.

Ik ontsloeg H. nu uit mijn dienst. Deze ging naar de plaats waar hij de beide weggejaagde knechts kon vinden, deelde zijn omstandigheden mee en omdat ik ten voordele van L.K. had gehandeld, stookte satan hen op, om zich op de volgende wijze op mij te wreken. Zij wisten dat het mijn vaste gewoonte was dinsdags en donderdagsavonds om 8 uur uit te gaan om mijn neef te bezoeken. Dat ik precies kwart voor tien naar huis keerde, en om het gewoel te vermijden, langs een stille weg ging. Daar zich nu naar hun oordeel onderweg een goede gelegenheid voordeed om mij te vermoorden, zo zouden zij, namelijk de drie knechts, zich op die bedoelde plaats verbergen. Eén van hen zou mij, als zij mij gegrepen hadden, met een grote zakdoek de mond stoppen, om mij het roepen te beletten. Een ander zou mij eerst de benen stuk slaan met een zware knuppel, en vervolgens de hersenen inslaan. Dit verbond werd onder het gebruik van sterke drank met helse eden bekrachtigd, en als het mijn dood ten gevolge had, zou B., die vroeger meester in de fabriek was geweest, hun ieder een gouden tienguldenstuk geven.

Ik ging zonder iets hiervan te weten als naar gewoonte mijn neef bezoeken en ben vijf keer hun hinderlaag gepasseerd, zonder dat zij mij hebben mogen opmerken, daar God hun ogen ervoor gesloten heeft, om mij vanuit hun schuilhoek niet te kunnen zien. Toen ik de vijfde keer voorbij was gegaan, konden zij niet begrijpen, dat ik niet langs die weg gekomen was. En om zeker te weten of ik bij mijn neef was, gingen zij naar zijn woning en zagen mij door het raam van de winkel in de kamer met de familie. Dit was om half negen. Zij keerden terug naar hun schuilhoek, opdat ik niet zou ontkomen.

Maar hoe bestuurde God de zaken in het ondoorgrondelijke Zijner voorzienigheid?

Kwart vóór negen schoot mij te binnen, dat ik de afgelopen dag bericht had moeten zenden aan een varende Oost-Indië kapitein, wegens te leveren artikelen van de fabriek. Ik besloot om persoonlijk op staande voet naar zijn woning te gaan en mondeling de zaken te bespreken. Mijn neef vond, dat ik kon volstaan met de volgende morgen een briefje te zenden. Maar de aandrang die ik voelde, om zelf op staande voet er heen te gaan, had de overhand. En dit geschiedde. Maar daartoe moest ik een andere weg gaan dan ik gewend was. Ik kwam aan zijn woning. Maar vond de kapitein niet thuis. Mevrouw zei, dat haar man verwonderd was geweest, die dag geen bericht te hebben ontvangen, maar dat hij het aan de grote drukte had toegeschreven, daar hij anders altijd prompt op de juiste tijd bericht had ontvangen.

Vandaar ging ik naar huis, terwijl intussen de drie booswichten naar kwart vóór tien uitzagen en hun waakzaamheid met grote moordzucht verdubbelden. Het werd kwart vóór tien, ja tien uur, en ik kwam niet. Zij gingen opnieuw naar de woning van mijn neef en zagen mij niet. Enige tijd daarna kwam mijn neef naar buiten om te sluiten. Zij vroegen hem of ik verleden week dinsdag- en donderdagavond op de gewone tijd bij hem geweest was. Hij antwoordde: "Ja". Zij vroegen of ik deze avond ook op de gewone tijd was gekomen. Hij antwoordde: "Ja". Zij vroegen of ik dan die avond vroeger was weggegaan langs een andere weg. Hij antwoordde: "Ja", en gaf de reden op.

Maar nu begon mijn neef te vragen waarom zij zo nauwkeurig alles wilden weten. Daarop zij zich verwijderden, wat hem vreemd leek, daar hij niet anders wist of zij waren werklieden van de fabriek. De drie verbonden liepen stilzwijgend tot onder een lantaarn. Daarna nam H. (de Duitser) het woord en zei: "Zo zeker als ik die lantaarn zie hangen, zo zeker zie ik ook dat God ons belet heeft om Middel enig kwaad te doen, dat ook dubbel goddeloos zou geweest

zijn, daar hij ons niets misdaan heeft. Wij toch zijn zelf oorzaak, dat wij niet in de fabriek werkzaam zijn, waar wij het zo goed konden hebben. Maar het is onze eigen schuld, jullie beiden door je schaamteloos stelen, dat je jarenlang gedaan hebt, en ik door mijn zuipen en vechten. En nu zeg ik jullie, dat ik geen ogenblik langer meedoe. En zodra ik hoor, dat Middel enig leed is aangedaan, ga ik aanstonds naar de politie, en zal alles zeggen wat ik weet, zowel van dit als van andere zaken. Alles zal dan aan het licht komen!"

De twee anderen zeiden: "Zo, dan zou jij de Judas zijn?"

H. antwoordde: "Judas of geen Judas, dat kan mij niet schelen; als Middel enig kwaad wordt aangedaan zal ik alles, ja alles openbaar maken." Daar de andere twee hun makker niet van inzicht konden veranderen en bevreesd werden dat al hun daden openbaar zouden worden, beloofden zij H. dat zij mij nimmer enig leed zouden doen.

Zij gingen naar B. om hem alles mee te delen, die ook bevreesd werd, dat alles bekend zou worden. Langs die weg keerde de Allerhoogste de moord. *O Heere! wat zijn Uw wegen wonderlijk! Wat zijt Gij in Vaderlijke liefde wakende over Uw volk, zodat de poorten der hel niets vermogen. Ja, de grimmigheid des mensen U zelfs loffelijk maakt voor Uw kinderen, terwijl Gij het overblijfsel der grimmigheid opbindt. Heere! wie zou U niet vrezen, want het komt U toe. Laat, ai laat mijn mond en hart vervuld worden met Uw lof, de ganse dag met Uw heerlijkheid!*

De Duitser werd later een braaf werkmans en heeft zijn vorige levenswijze trachten te herstellen. Jarenlang is hij later bij mij in dienst geweest als een der trouwste werklieden en heeft onder een vloed van tranen de vermelde zaken beleden. Ook de vorige meester B. beled later zijn ongegronde boosheid tegen mij, en werd een tamelijk goed burger, die ik bij herhaling de een of andere vriendschap tot zijn voordeel kon betonen. Ja, er is hoop, dat ik tien jaren later voor één van zijn dochters het middel tot bekering heb mogen zijn. De andere twee, J. en A., bleven in hun boosheid.

7. Huwelijk.

In 1827 werd bij herhaling beproefd, mij te doen huwen met een meisje uit gegoede stand, Maar ik ontweek dit, omdat ik er geen vreze Gods in vond. Aan een andere burgerdochter, die zo ik geloven mocht, de Heere vreesde, had ik wel eens gedacht, omdat ik oordeelde, dat dit een goede vrouw voor mij zou kunnen zijn. Maar kwam ik met deze zaak voor God, dan vond ik alles gesloten.

Op een zondag, ergens op theevisite waar zij ook was, kwam in het geestelijk gesprek iets voor, waarvan de huisvader tot zijn vrouw zei: "Dat is juist hetgeen uw zuster Mina eens zei", en noemde toen de zaak. Plotseling was het of er in mijn binnenste gezegd werd: "Dat zal uw vrouw zijn".

Ik ontroerde zo hevig en werd zo ontsteld, dat ik de vrienden moest verlaten en naar huis gaan. Daar gekomen, bracht ik de zaken voor de Heere. Drie maanden lang werd dit voor mij een ernstige zaak voor des Heeren aangezicht, in vurige smekingen dat mijn arglistig hart mij toch niet mocht bedriegen. Maar ik werd er hoe langer hoe meer bij bepaald, dat het die was, welke God voor mij bestemd had. Daar zij te Zutphen woonde, dus vierentwintig uur van mij verwijderd, deed ik na drie maanden onderzoek naar haar persoon. Ik beschreef haar zo getrouw mogelijk mijn persoon, karakter, omstandigheden, en hoe ongedacht ik bij haar bepaald was. In haar antwoord opperde zij alle mogelijke bezwaren. Ja, duidelijk bleek het, dat zij een afkeer van het huwelijk had, maar van Gods wege geen vrijheid had het gelijk af te schrijven.

Twee maanden later zag en sprak ik haar voor het eerst van mijn leven, en toen deden er zich ook zondige bezwaren aan mijn zijde voor. Bij mijn vertrek uit Zutphen verzocht zij mij, haar het genoegen te doen om het af te schrijven, en zei, dat zij zulks gewis zou doen, als zij daartoe maar vrijheid van de Heere mocht ontvangen.

Drie weken later was ik op een zondag van plan met mijn zuster, die bij mij woonde, naar de kerk te gaan. Plotseling kwam mijn broer, een zeekapitein, die zaterdagavonds om 11 uur in Amsterdam aangekomen was. Dit gaf aanleiding samen naar de prediking van Ds. Van Manen te gaan, in plaats van naar Ds. Van der Meulen. Dominee had tot tekst de uitzending van Eliëzer door Abraham, om voor Izak een vrouw te zoeken. Zijn eerwaarde schetste het grote onderscheid tussen een wereldse en een godvrezende vrouw. Hij zei dat hij over een andere tekst had willen spreken, maar dat hij in dat morgenuur met kracht bij deze stof bepaald was geworden, zodat God zeker aan deze of gene der hoorders een boodschap had. Tenslotte wees hij op mij en zei: "Gij dan, om wiens wil ik in dit morgenuur de kansel heb moeten beklimmen, neemt gij dan althans ter harte, dat een verstandige en godvrezende vrouw een geschenk van de Heere is. Amen".

Harmina Scholten, geb. 4 juli 1792 te Zutphen, dochter van Harmanus Scholten en Anna Christina Ter Stal. Willem Christiaan van Manen was Ned. Hervormd predikant te Amsterdam van 1815 tot zijn overlijden in 1832. Rijnhard Jan van der Meulen was Ned. Hervormd predikant te Amsterdam van 1813 tot zijn overlijden in 1849.

Daar Ds. Van Manen van mijn zaak niets wist, en mij niet van nabij kende, trof het mij te meer, en tē/as het mij een aanwijzing van God. Zodat ik diep verootmoedigd voor de Heere alle bezwaren moest verliezen en Gods wil en weg opvolgen, waarop ik een zalige gemeenschap met Christus ondervond. Nog werd ik in die zaak nader bevestigd, toen ik enige weken later dezelfde Ds. Van Manen in een avondbeurt in de Oosterkerk hoorde prediken over het huwelijk van Amram en Jochebed. Hij toonde aan, dat het hoofdplan van God in dat schijnbaar ongelijke huwelijk was, dat er drie kinderen, te weten Miriam, Aäron en Mozes voor de Heere uit moesten worden geboren. Krachtig gaf Jehovah mij te geloven, dat ook uit ***mijn aanstaand huwelijk drie kinderen voor de Heere zouden voortkomen***, en van 's avonds zeven uur tot middernacht had ik er grote zaligheid onder.

De belovende Verbonds-Jehovah heeft ook dit vervuld. Maar één zaak is opmerkelijk, nl. dat vanaf die middernacht, dat ik ter ruste ging, deze beloften mij zesentwintig jaren zijn weggesloten geweest. Zelfs zó, dat zij in die jaren nooit in mijn geheugen zijn gekomen.

Totdat ik in 1854, te Middelburg leraar zijnde, in de bekering van mijn dochter met kracht de toezegging kreeg: "*Ik ben de God van Beth-El!*" en toen levendig aan die zondagavond werd herinnerd. Wellicht is mij dat zesentwintig jaren weggesloten geweest, opdat ik er niet vleselijk op leunen en de dure plicht achteloos betrachten zou.

Lieve lezers, de gangen en leidingen van de Overste Leidsman zijn soms wonderbaar, om ons in diepe afhankelijkheid, biddend aan de genadetroon te houden in ware kinderlijke ootmoed, om Gods genade en macht onmisbaar te doen zijn en Jehovah te verheerlijken.

Het huwelijk werd tegen het volgende jaar bepaald en op 4 juni 1828 voltrokken.

In die tussentijd werd ik hevig aangevochten, dat ik de zonde tegen de Heilige Geest zou hebben gedaan. De satan gebruikte daartoe Hebrëen 10 :26, doch, zonder dat ik het opmerkte, liet de boze het woord "willens" er af. Het aangrijpende, dat mij telkens schokte, was, "dat ik gezondigd had, nadat ik de kennis der waarheid had ontvangen, dus was er voor mij geen slachtoffer voor de zonde." Ik zeg, dit greep mij gedurig zo aan, dat ik er als onder

verteerde. Welke vromen ik er ook over sprak, niemand gaf mij volkomen toelichting. De verzoeker drong dan te sterker aan en zei, dat, daar de ware vromen dit niet kenden en die zaak hun vreemd was, het des te meer een bewijs van mijn verwerping was. Wanhoop bracht mij soms tot het uiterste en de vreselijke gedachten aan zelfmoord deden mij soms de haren te berge rijzen. Ik werd naar het lichaam als een geraamte en mijn ziel als een lederen zak in de rook, terwijl bange vertwijfelingen mij deden huiveren en beven voor de toekomst. Gebed had ik bijna niet meer.

In deze verschrikkelijke toestand bleef ik circa drie maanden, toen ik, tot de poorten der hel genaderd, mijn angstkreten tot God ophief, om toch de rechte zin van Hebrëen 10:26 te mogen verstaan. Mijn aandacht werd bij het lezen van die plaats er bij bepaald, dat het woord "willens" in de hevigste aanvechtingen er niet bij was geweest. Van mijn knieën opstaande, sloeg ik de verklaring van Joh. Calvijn over die tekst op, en eeuwig zij de enige Verbonds-Jehovah geloofd, Die mij in genoemde verklaring licht schonk, vooral over het woord *willens*. Inhoudende dat dezulken Christus en Zijn ware gemeente verlaten, tegenstaan, lasteren en uit boosheid tegen Christus, Hem en Zijn gemeente of volk vijandig blijven. In heilige blijdschap des harten moest ik uit de grond van mijn ziel uitroepen:

"O, mijn lieve Heere Jezus! Gij weet het, Gij zijt mij dierbaar gebleven, al vreesde ik van U verstoten te zullen worden om mijn zonden. Uw volk, Heere, is mij dierbaar gebleven, al vreesde ik eeuwig van hen gescheiden te zullen worden. Lieve Heere, Uw Woord, Uw Evangelie, het is mij dierbaar geweest en gebleven al vreesde ik, dat juist dat Woord mij voor eeuwig zou veroordelen. O, mijn allerliefste en aller-genadigste Zaligmaker! Gij weet, dat ik U liefheb, en de angst U te zullen missen, mij zo menigmaal als in de muil van de helse leeuw deed sidderen. Geloofd zij Uw ontferming, dat Gij mij, arme zondaar, opnieuw ter goeder ure van satans listen bevrijd hebt!"

Wonderlijk mocht ik mij in des Heilands Borgtocht, liefde en trouw verlustigen; want de strik was gebroken, en ik was ontkomen als een vogel uit de strik van de vogelvanger.

Lieve lezer, als u wordt aangevochten, let dan nauwkeurig op het volledige der waarheid, waarmede de vijand u aanvalt. Daar hij gewoonlijk van de Schrift iets aflaait of erbij doet, of de waarheid uit haar verband rukt. Want zo de satan deze drie zaken naliet, zou hij niet veel winst kunnen doen om de kinderen Gods hun genadestaat te verdonkeren, voor zover hij daartoe de Schrift misbruikt. O, naar Christus dan in smekingen en geweent' daar Hij de satan overwonnen en zij n geweld gebroken heeft! Eeuwig zij het Lam Gods lof en eer!

In juni 1828 getrouwd, gaf mijn vrouw haar verwondering te kennen, dat ik, naar verhouding van mijn ruime inkomsten, zo droevig weinig huisraad had. Zo zelfs, dat het noodzakelijke ontbrak. Ik antwoordde, dat de gelden geleend waren aan zulk een Heere, Die zonder twijfel dubbel interest zou geven. Zij hervatte: "staat het goed vast' zonder gevaar van verlies?"

Ik antwoordde: "Zo vast als de hemel op zijn pilaren van Gods macht en trouw!" Dit klonk haar wat vreemd in de oren, en ik gaf haar toen een nadere verklaring van de tekst: *Die de armen geeft, leent de Heere*. Zij zei, dat zij hoopte aan de armen hulp te bieden, wanneer er waarlijk nood was. Maar tevens dat zij vernomen had, dat ik dikwijls door sommigen opgelicht en bedrogen was, onder voorwendsel van vrome betuigingen van nood. Dit had tot gevolg, dat mijn vrouw de kas ontving, onder voorwaarde dat alleen in ware nood zou worden bijgestaan.

Ik had in die tijden dikwijls een gemoedsleven, afgebeeld door de vrouw (de kerk) in Openbaring 12, die met de zon bekleed, de veranderlijke maan dezer aarde onder haar voeten had' Och, was- ze te allen tijde onder mijn voeten gebleven! Maar helaas, hoe heeft het aardse

in latere tijden menigmaal mijn hoofd en hart in beslag genomen.

8. Geboorte oudste zoon.

Toen mijn vrouw zich in gezegende omstandigheden bevond, gaf dat mij veel gebed voor het zaad dat geboren zou worden. Te meer daar de duivel mij zeer kwelde, ja, zich in onderscheidene gedaanten vertoonde, om zo mogelijk mi! het leven bang te maken! Maar door het geloof mocht ik in Christus' kracht hem weerstaan. Echter duurde die soort van aanvechtingen, op veelvuldige wijze, tien jaren lang.

De bede voor het zaad was steeds met de woorden: "*Och, dat Ismaël voor Uw aangezicht leven mocht*". Onder de benaming Ismaël kwam mij telkens alles voor de geest, wat de mens door de zonde geworden is: Op de vlakke des velds, in den bloede vertreden, zwart als een morenkind der hel, afschuwelijk door geestelijke melaatsheid, van nature een kind des toorns, vanwege de erfzonde geheel onrein, van de hoofdschedel tot de voetzool. Als zulk een klomp van zonde en bederf bracht ik het nog niet geborene, onder de naam Ismaël voor God in het gebed. En dat gebed nam zo toe, dat het onder het tijdelijk werk en onder het genot van spijs en drank, aanhoudend als uit een fontein opwelde. Totdat op een maandagmorgen onder het ontbijt, als antwoord krachtig in mijn hart daalde: "*Aangaande Ismaël heb Ik u verhoord!*"

Mijn hart zonk in liefde en verwondering weg, en mijn hart huppelde van vreugde. Maar de volgende dag werd het bestreden tot aan donderdagmiddag twee uur. Toen de Heere Zich aan mijn ziel openbaarde met deze woorden: "Het geloof nu is een vaste grond der dingen die men hoopt, en een bewijs der zaken die men niet ziet", Hebréeën 11.

De Heilige Geest verzegelde dat, zodat ik niet kon twijfelen of het kind was een gekende van eeuwigheid, en het zou op Gods tijd bekeerd worden.

De vijand hield mij voor, dat het dan ook Ismaël moest heten. Maar ik antwoordde: "Satan, het is u wel bekend, wat ik onder die naam bedoeld heb. Kwel mij dus niet langer met die naam." Daar echter zijn aanvallen bleven, dreef het mij te meer tot de genadetroon, en ik mocht het kind, als de aanstaande eerstgeborene, geheel aan de Heere toewijden. Dit gaf mij nieuwe stof tot bidden voor de naam van het kind. Zondagsavonds had onze voorganger tot stof van zijn prediking *Jakobs naamsverwisseling*, en stond stil bij de betekenis van de naam Jakob, en ook waarom Jehovah hem Israël noemde. Levendig daalde in mijn ziel: "Alzo zal ook uw zaad *Israël* genoemd worden!" Psalm 62 : 8 werd nu opgegeven om te zingen:

*Eenmaal sprak God tot mij een woord,
Tot tweemaal toe heb ik 't gehoord:
"Dat 's Heeren zijn de sterkt' en krachten!"*

*Ook is bij U de goedheid, Heer;
Dies heeft van U elk sterv'ling weer
Vergelding naar zijn werk te wachten.*

Ik wist de naam van mijn kind.

Israël Middell, geboren 7 april 1829, werd op 19 juni 1853 door zijn vader als predikant bevestigd in zijn eerste gemeente Vlaardingen. Verder diende hij de gemeenten Zutphen (1855), Hattem (1860), Velp (1862), Gouda (1867) en Baarland (1882). Daar is hij overleden op 3 november 1896.

Na zijn geboorte (7 april 1829) vroeg mijn vrouw, of ik kon blijven geloven, dat het kind zou zalig worden.

Ik antwoordde: "Zo onmogelijk het is, dat God liegen kan, zo zeker zal de jongen op Gods tijd bekeerd worden, al kwam hij met Manasse ook vooraf in banden." Toen hij vijftien jaar later krachtig bekeerd werd, zei mijn vrouw: "In één zaak heb je het toch mis gehad, ten aanzien van de jongen." Ik vroeg: "Waarin?"

Zij antwoordde: "Dat hij voor zijn bekering als Manasse eerst in de banden zou komen".

Ik zei: "Lieve kind! dat heb je dan toen niet goed verstaan. Ik heb niet gezegd: Hij komt eerst als Manasse in banden, maar al kwam hij ook eerst met Manasse in banden".

Zij zei: "Dat misverstand heeft mij nu vijftien jaren aanhoudend doen bidden, dat hij daarvoor mocht bewaard worden. Dit is mij aanhoudend tot overdreven zorg voor zijn bewaking geweest".

Ik zei: "Welnu, kind, dan heb je door je verkeerd verstaan, groot voordeel gehad. Om dertig à veertig keer op een dag tot de troon der genade te naderen, met de smekingen, zowel voor Israël als voor de anderen. En de kinderen hebben de vruchten van het gebed genoten, zodat het hun tot een zegen geworden is".

9. Oproer in de fabriek.

In 1831 had ik grote leveranties aan de marine en moest te Rotterdam de keuring bijwonen. En omdat er verschillende nieuwe werklieden wegens de drukte bij de oude knechts in de fabriek waren aangenomen, wilden de patroons niet toestaan, dat in mijn afwezigheid gewerkt zou worden. Dus moest het werk in de fabriek één dag stilliggen. Daar er enige weken later opnieuw leveranties te doen waren, kwam één der patroons mij zeggen, dat ik die avond met de nachtdiligence naar Rotterdam vertrekken moest, om de volgende dag vroegtijdig bij de keuring te zijn. Ik verzocht hem het volk die dag te laten werken. Maar hij antwoordde: "Nee. Ik wil volstrekt niet gewerkt hebben, als u van huis bent". En zo vertrok hij.

Zodra de patroon weg was, gaf ik het volk er kennis van, dat er de volgende dag niet gewerkt mocht worden, hoe vriendelijk ik het ook verzocht had. Uit Rotterdam teruggekeerd, bemerkte ik dat de satan door de nieuwe werklieden allen had opgestookt, en tegen de middag brak een oproer los. Sommigen schuimden van woede. Ik vroeg wat toch de oorzaak van dat tumult was. Maar in plaats van een bescheiden antwoord te bekomen, zei de vuurwerker, dat hij zich in mijn bloed wilde wassen. Hij scheurde zijn bovenkleren in duivelse woede aan flarden, en legde het werk neer. De anderen volgden zijn voorbeeld, en na helse uitbrakingen en bedreigingen, gingen zij, de werkkleren wegwerpend, als bezetenen de fabriek uit. Onder al dat geweld bleef ik kalm en gerust in de Heere.

Mijn vrouw, vrezende dat zij mij zouden verscheuren, kreeg door de schrik een miskraam. Daar de patroons op hun buitenplaatsen bij Haarlem waren, gaf ik de boekhouder van het geval kennis, maar zei tevens, dat ik niet in staat was de ware oorzaak te melden. Van het ogenblik af, dat het oproer begonnen was, was Psalm 68 : 1 tot aanhoudende, innige versterking in mij en ik mocht in het geloof van ganser harte na hun vertrek zingen.

Allen gingen 's avonds naar het kantoor, om met verschillende leugens mij te beschuldigen, dat ik anders hele dagen niet naar het werk omzag. En om te vragen, waarom zij dan niet één enkele dag zonder mij mochten werken. Daar de patroons niet aanwezig waren, suste de boekhouder hen. Hij zei dat twee van hen mij uit zijn naam zouden verzoeken de volgende dag weer te mogen beginnen, en dat hij dan in de fabriek zou komen.

Om ongeveer zeven uur ontving ik de boodschap door twee der belhamels: "Morgenochtend komen wij weer om te werken." Ik vroeg: "Op wiens order?"

Zij antwoordden: "Op order van mijnheer de boekhouder".

Ik vroeg: "Hebt u daar schriftelijk bewijs van?" Zij antwoordden: "Nee."

Ik zei: "Dan ontvang ik ulieden niet!" en deed de deur dicht.

Een uur later brachten zij een briefje van de boekhouder, het vriendelijk verzoek inhoudende om de volgende dag te laten werken. Tevens berichtende, dat hij dan aan de fabriek zou komen. Er werd gewerkt. Maar omdat de boekhouder niet kwam, ging ik 's avonds naar hem toe. Zijn voorstel was, het tumult door de vingers te zien.

Ik antwoordde, dat er dan onder mijn directie geen slag werk meer in de fabriek zou geschieden. Want dat het onmogelijk was, als ik geen gezag behield, de leiding te hebben, zowel tot voordeel van de fabriek als van het volk.

De boekhouder hervatte: "Lieve Middel! de patroons hebben zeer veel vertrouwen in u, maar het eenparig getuigenis van circa vijftig mensen zou een nadelige invloed bij hen kunnen hebben".

Ik zei: "Welnu, als de patroons het volk mochten geloven, dan zal mij dat een aanwijzing van God zijn, dat ik mijn betrekking in de fabriek moet neerleggen. God regeert, en dit is mij genoeg!"

De boekhouder zei: "U wilt anders 's zondags niets doen; maar dan zullen wij morgen tot één der patroons moeten gaan, die om elf uur in de stad komt, wegens ziekte van zijn dochter."

Ik zei: "In dit geval is het noodzakelijk".

Toen ik de volgende dag de patroon kennis van zaken gaf, was deze zeer ontevreden over de boekhouder, omdat die mij per brief verzocht had te laten werken. Hij vroeg mij of ik ook de reden van dat oproer wist.

Ik antwoordde: "In de eerste plaats voelt het volk zich beledigd, dat zij volgens het door u gegeven bevel niet hebben mogen werken. En in de tweede plaats is vrijdagavond om tien uur de oudste knecht Jozef bij mij aan huis geweest, mij smekende, dat ik het hem niet euvel mocht duiden, dat hij met de andere knechts was weggegaan, want dat zij de dood gezworen hadden aan degenen die niet met hen meedeed. En dat het 't plan was mij uit het bestuur te stoten om Hein, de vuurwerker, in mijn plaats te krijgen. Welke aan de anderen beloofd had het loon met 10 cent per dag te zullen verhogen, met vrij gebruik van sterke drank."

De patroon beval dat er 's maandags niet gewerkt mocht worden, maar dat al het volk om 10 uur aan het kantoor moest komen. En verzocht mij om half 10 te komen, voor het geval zijn broer, die hij gelijk ging bezoeken en van de zaak verwittigen zou, mij iets te vragen zou hebben.

's Maandagsmorgens opende ik de fabriek niet, maar zei tot het volk, dat de patroon bevolen had dat zij allen om tien uur aan het kantoor moesten komen. Ingevolge het verzoek was ik aldaar om half tien en de oudste patroon had mij slechts een enkel woord te vragen. Om tien uur werd het volk binnengeropen. De patroons vroegen hun, of ieder voor zich zelf zou spreken, dan of één voor allen het woord zou voeren. Niemand antwoordde. Zij herhaalden de vraag. Niemand sprak één woord.

Eindelijk wees één der voornaamste opstokers op Hein, en zei: "Mijn heren, dat is de vuurwerker." De patroon zei: "Wat kan het mij schelen, wie de vuurwerker is, daar heb ik niets mee te maken. Ik heb alleen met Middel te doen."

Hij stelde daarop nogmaals de vraag, of elk voor zich zelf zou spreken of één voor allen. Weer kwam er geen antwoord. Daarop wendde de patroon zich tot Hein en zei: "Ik hoor daar, dat u vuurwerker bent, dus wellicht het hoofd der samenzwering. Spreekt u voor u zelf of voor allen?"

Met bevende, gesmoorde stem antwoordde hij: "En voor mijzelf en..., voor... de anderen".

De patroon hervatte: "U bent dus de advocaat. Mag ik weten, wat mijnheer de advocaat heeft in te brengen?"

Langer dan twintig minuten duurde het, eer Hein een woord kon spreken. Bij herhaling bewogen zich zijn lippen, en deed hij een poging om te spreken, Maar kon geen geluid geven. De patroon zei: "Die vent heeft niets te zeggen, anders zou hij wel spreken".

Hein verbleekte als een dode, deed nogmaals pogingen om te spreken. Maar tevergeefs. De patroons werden ongeduldig, maar ik werd met kracht bepaald bij Jesaja 54: 17a: *Alle instrument, dat tegen u bereid wordt, zal niet gelukken, en alle tong, die in het gericht tegen u opstaat, zult gij verdoemen.* Tegelijk werd ik ingeleid in mijn eigen peilloos verderf, en dit maakte Gods goedheid jegens mij des te groter. Dat die hoge Majesteit voor mij, arme zondaar, de tong der valse beschuldigers zo verstomde, dat zij niet één woord konden spreken en Hij mijn rechtvaardige zaak zo zichtbaar handhaafde.

De patroons stampten van ongeduld op de grond en zeiden nogmaals tot Hein: "Kerel spreek dan, of pakken jullie ie allen weg. Want wij kunnen onze tijd beter gebruiken dan hier zo ledig te staan." Nadat bijna dertig minuten verlopen waren, en de meesten der knechts doodsbleek waren, zei Hein met afgebroken woorden en met hijgende stem, evenals een stervende: "Dat . . . wij . . . niet . . . mogen... werken.. . als...de... meester...er... niet.. . is..."

De jongste patroon zei op driftige toon: "Dat heb ik gelast, en wie van ulieden zal mij in mijn zaken de wet stellen!" En op mij wijzende zei hij verder: "Die goede man heeft mij dringend verzocht, om ulieden in zijn afwezigheid te laten werken, maar ik heb dat nadrukkelijk geweigerd. En omdat Middel mijn bevelen opvolgt, willen jullie dat aan hem wreken. Schaamt u over uw vermetelheid, ondankbare schepsels! In uw belang heeft Middel mij dringend verzocht in de afgelopen winter in voorraad te laten werken, om u aan 't werk te houden. Voor enige duizenden guldens ligt er nu in voorraad, terwijl het onzeker is, wanneer dat verkocht zal worden. En nu het weer drukker is, nu handelen jullie zo schandelijk. Foei, schaamt u, ondankbare kerels die gij zijt!"

Beide patroons oordeelden allen te moeten ontslaan en dadelijk een advertentie in de nieuwsbladen te plaatsen om veertig à vijfenveertig bekwame werklieden te verkrijgen. De meesten der knechts, bemerkende dat zij zouden worden weggejaagd, baden en smeekten aan het werk te mogen blijven. Ze 60 jammerden over hun arme vrouwen en kinderen, en vroegen nederig vergeving voor hun misdaad. De patroons, zich tot mij richtende, zeiden: "Middel, ons besluit om ze allen te ontslaan, hebt u gehoord, maar wat is uw oordeel?"

Ik antwoordde: "Mijne heren, indien u op uw genomen besluit kunt terugkomen, dan is mijn oordeel, dat, indien het werkvolk zijn schuldige plicht wil betrachten, zij allen weer kunnen komen werken. Maar zij moeten zich beslist goedwillig verklaren. Als zij hun plicht behoorlijk doen, zal ik van mijn zijde hun belang blijven behartigen als tevoren, zonder hun deze handelingen ooit te verwijten. Ja, het aanmerken, alsof er niets gebeurd was. Maar bij nieuwe oppositie ontsla ik hem, die zich onbehoorlijk gedraagt, op staande voet. En op die voorwaarden, edele heren, is mijn verzoek, dat u hun deze zaak vergeeft".

De patroons antwoordden: "Hoe is het mogelijk, dat u jegens zulk ondankbaar volk zo edelmoedig kunt zijn? Waarlijk u bent voor die kerels veel te goed. Stellig hadden wij gedacht, dat u ons besluit zou goedkeuren".

Nadat de patroons met elkaar hadden overlegd, zeiden ze: "Zo wij ulieden in het werk terugnemen, is het enkel op voorspraak van uw meester. En daar wij er zeker van zijn, dat Middel niets onbetamelijks, maar wel plichtsvervulling van ulieden eist, zo vorderen wij, dat u allen hoofd voor hoofd verklaart, dat u zich in alles behoorlijk zult gedragen".

Allen beloofden dat. Hein echter maakte aanmerkingen, dat ik zo streng voor hem was. Bij

onderzoek bleek, dat hij in de tijd van vier weken twee keer door achteloosheid telkens een schade van meer dan 200 gulden had veroorzaakt, waarover ik mijn ongenoegen had geuit. Heftig werd Hein door de patroons bestraft over zijn handelingen. Zij oordeelden, hem in elk geval te moeten ontslaan. Deze, algeheel ontslag tegemoet ziende, en vrezende dus een verlies van circa 14 gulden per week te zullen lijden, bad en smeekte om vergeving en om met de anderen opnieuw te worden aangenomen.

De patroons vroegen mijn gedachten. Ik antwoordde: "Vergeven en weer aannemen". Hetgeen dan ook geschiedde.

Lieve lezer! Wie u ook bent, ik bid u, leer uit deze omstandigheden, hoe de Heere een schild is voor hen, die op Hem betrouwen. En zo u ooit in narigheid komt, van welke aard de beproevingen ook mogen zijn, wend het tot de God des heils als een arme van geest, en Jehovah zal u gewis redden. Ik moest er in ootmoedige dankbaarheid van uitroepen: *"Loof de Heere, mijn ziel, Die de Achitofels raadslagen tot zothed heeft gemaakt, en mij ellendige heeft verheven uit de twisten des volks. En Die alle dingen heeft doen medewerken ten goede, tot lof van Zijn grote Naam!"* Ook de kinderen Gods, die van de zaak wisten en voor mij hadden gebeden, waren over de uitkomst innig verblijd en loofden de Heere.

Omstreeks deze tijd werd door sommige leveranciers aan de fabriek opnieuw beproefd, gelijk vroeger tevergeefs geschied was, mij door grote geschenken in hun belang te winnen; Maar de Heere gaf genade om alles af te keren. Zonder mijn weten werd dit aan de patroons bekend, en het deed hun hoogachting en hun vertrouwen voor mij toenemen. Zo zelfs, dat, als er bij sommige gelegenheden op de fijnen werd gesmaald, zij zeiden: "Als de fijnen zo handelen als Middel, dan zij n zij grotelijks te prijzen in plaats van te verachten". En konden niet dulden, dat er iets ten nadele der vromen werd gezegd.

Lieve lezer, geloof mij, het is geen eigen roem, die mij dit doet schrijven, want niet mij, maar de genade Gods, die met mij was, zij al de roem! Maar ik stip dit aan om onder Gods zegen u op te wekken tot oprechte handelingen, opdat de Naam en de zaak des Heeren om onzentwil niet gelasterd, maar geëerd en geprezen worde.

10. Een storm in het geestelijke.

Nu volgde er een storm in het geestelijke, die mij meer schokte, dan al de aardse zaken ooit gedaan hebben. Ziehier de toedracht.

Daar mijn broer, de zeekapitein, de avond voor de dag van Christus' hemelvaart voor de stad op de rede, of het IJ gekomen was, wilde ik hem op de namiddag van die feestdag bezoeken, Maar kon zijn schip niet vinden. In het naar huis terugkeren, viel mij in, dat vriend A. ziek was. Ik ging daarheen, Maar in de ziekte was een gunstige wending gekomen.

Onder het theedrinken sprak de vrouw van A. over haar bekeringsweg, hoe zij nadat zij de vergeving van haar zonde had ontvangen, nog in aller-treurigste toestanden was gekomen, en later de volle vrijmaking had ontvangen. In veel zaken kon ik haar volgen, maar het laatste stuitte bij mij op bezwaren. Ik gaf haar zulks te kennen, waarop ze zei: "Middel, als de schulden van een schuldige voor de rechtbank door een ander worden voldaan, kan zo iemand dan vrij uitgaan?"

Ik antwoordde: "Volgens de orde van het recht, ontvangt hij op die voldoening de rechterlijke vrijspraak dat hij vrij kan uitgaan, omdat er geen pretentie of vordering meer op hem rust. Tot aan die vrijspraak bewaart hem de cipier of deurwaarder."

Vrouw A. hervatte: "Ik wens dat God dit geestelijk aan uw ziel mag toepassen".

Ik keerde huiswaarts, maar nauwelijks was ik op straat, of ik werd aller-hevigst aangevochten, dat ik niet alleen die rechterlijke vrijspraak miste, maar ook dat het zeer twijfelachtig was of ik de ware bekering zelf wel deelachtig was. Want dat ik, wanneer ik de vergeving der zonden bezat, die leegte in mijn ziel niet zou gevoelen. Daar ik zulks miste was het alles bedrog, inbeelding en verstandswerk. Zwarte twijfelingen, tastbare duisternis en wanhoop vervulden mij. Heel ontsteld en bevend van angst, in helse benauwdheden, kwam ik thuis. Daar het doodszweet mij van het gezicht stroomde, ontstelde mijn vrome vrouw, in de veronderstelling, dat mij enig dodelijk onheil had getroffen. Zover ik kon, deelde ik mijn ontmoeting mee, maar de banden des doods dreigden mij te doen stikken. Dacht ik aan God, zo maakte ik misbaar. Alles was naar mijn schatting verloren, verloren voor de tijd, verloren in de dood, verloren voor de eeuwigheid. De haren rezen mij te berge.

Drie dagen en drie nachten kon ik wegens de grote angst geen spijs gebruiken. Ik moest aanhoudend drinken wegens de brandende hitte, die ik in borst en keel voelde, door aanhoudend zuchten in grote benauwdheden. De tweede dag kwam de oude vrome dokter Van Rheenen, die buiten mijn weten ontboden was, en verklaarde, dat het geen lichaamsongesteldheid was door natuurlijke oorzaken, maar een zielsziekte in de hoogste graad. Voor welke alleen de redding door Gods licht en genade kon helpen, en hij drong krachtig aan tot het gebed.

Ik antwoordde: "Dokter, indien ik bidden kon, o dan zou ik zeker gered zijn. Dokter, al bezat ik de ganse wereld, en ik moest die overgeven voor één goedertieren gedachte van God, o hoe gaarne zou ik die prijs er voor afstaan. Maar helaas, alles is gesloten en hopeloos!"

De dokter wendde zich tot mijn vrouw en zei: "Indien u niet spoedig een weduwe en uw kind een vaderloze wees zal zijn, moet almachtige genade Gods zich openbaren. Bid, ja bid aanhoudend tot de grote Ontfermer, dat Hij de helse zielsangsten wegneme of althans matige. Want als dokter moet ik u zeggen, dat indien deze toestand van uw man blijft aanhouden, hij in één ogenblik kan stikken. Want zoals u een vaatdoek wringt, worden de ingewanden van uw man krimpde gewrongen door de helse angsten; en valt het op de luchtpijpen, dan is hij als in één ogenblik weg. En daarom vrouw Middel, bid sterk tot de Almachtige, dat Die in Zijn genade het wegneme of althans matige, want zo kan uw man niet blijven leven!"

Na ons het heil des Heeren te hebben toegewenst vertrok de dokter. Satan blies mij in, dat God het gebed voor mij had weggenomen. Want dat anders die vrome dokter wel voor mij gebeden zou hebben en dat mijn vrouw uit eigenbelang bad, en dat zulke gebeden niet verhoord werden. Van alle kanten bedreigde mij (volgens mijn oordeel) de verwoesting. Ik raakte in toestanden, dat ik als versuft werd.

Ik lag bij tijden plat ter aarde, brulde van angst of was als stom, en was gesloten voor alles wat anders tot redding strekken kon. 's Zondags was volgens de beurt het gezelschap in mijn woning. Onder alles wat door de vromen tot mijn bemoediging werd aangewend, was ik zo koud als ijs en hard als steen. Volgens een vaste gewoonte gaf de huisvader bij het eindigen altijd op, wat er gezongen moest worden en deed de dankzegging. Men liet niet af of ik moest een psalm opgeven, en dat was Psalm 38 : I 3 en 14. Toen dit door de vrienden gezongen was, waarbij ik als een stomme zat, zongen zij nog tot mijn behoefte, onder veel tranen en gebed, de verzen 21 en 22.

Onder het zingen van vers 21 en 22 daalde er een flauwe lichtstraal van mogelijkheid tot redding in mijn donkere ziel neer. Vol verwondering over de mogelijkheid tot redding, riep ik wenende uit: "O God! zou er dan voor mij nog redding kunnen zijn?" En uit de diepten mijner ellende klom met de dichter het gekerm en de smeking tot de God des levens op, jammerende om genade en licht. Zodat het gewezen en de smeking van oud en jong, van al wie zich in het

gezelschap bevond, zich met mijn smeking paarden, opdat ik uit die angsten mocht geraken. De Verbonds-Jehovah gaf mij weer een open toegang tot de troon der genade. En daar niemand mij inlichting gaf, wat de oorzaak van de leegte in mijn gemoed was, zo gaf mij dit een vurig gebed tot de Heere, om licht in deze zaak te mogen ontvangen.

En als antwoord ontving ik de duidelijke onderscheiding, die vader Hellenbroek opgeeft in tweeërlei genoegdoening van Christus, zowel lijdelijke als dadelijke. Zie *Hellenbroek's Voorbeeld der Goddelijke waarheden*, over Christus' voldoening.

Vraag 5: "Was het lijden van de straf alleen niet genoeg om voor ons te verdienen of te voldoen?"

Antwoord: "Nee, het lijden van de straf kon wel bevrijden van straf, maar geen recht geven tot het eeuwige leven; dat was alleen beloofd op het doen van de wet: doe dat en gij zult leven, " Lukas 10 :28.

Duidelijk en klaar werd het mij nu, dat de gelovigen vergeving der zonden bekomen op het lijden en sterven van de Heere Jezus, als ons zulks door *de Heilige Geest* wordt toegepast. Maar dat de toepassing van Christus' volmaakte onderhouding der wet, voor en in de plaats Zijns volks, ons het recht tot het eeuwige leven geeft. Nooit waren mij de vruchten van iedere Borgtocht van de Heiland, zowel de lijdelijke als de dadelijke, zo duidelijk geweest. Een helder licht ging er in mijn ziel op, dat ik wel de toepassing van Christus' lijden en sterven bezat tot vergeving van mijn zonden, welke ik voor enige jaren had ontvangen, maar dat de holte of lege plaats in mijn ziel, uit het gemis van Jezus' volmaakte onderhouding der wet ontstond. En dat ik daarom z6 dat volle burgerrecht op de hemel door het geloof nog niet kon omhelzen.

Nu leerde ik de zeer onderscheidene geloofstoestanden der heiligen in de Schrift verstaan. Hoe de dichter van Psalm 106 : 1 - 3 in brandende liefde (door de Heilige Geest gedreven), in het gevoel van de vergeving der zonden, Jehovah grotelijks roemt. En dat hij in vers 4 en 5 openbaart, dat er nog lege schatkamers in zijn ziel zijn, die namelijk door Christus' ganse volheid in de dadelijke genoegdoening, bij die Godsman nog moesten vervuld worden. Vandaar die innige smekingen om dat heil in vers 4 en 5.

In Spreuken 8 :21 zegt de Opperste en Eeuwige Wijsheid dat het Zijn liefhebbers zijn, wie Hij de schatkamers zal vervullen.

In Lukas 7 : 48 ontvangt de zondares de vergeving der zonden. Zij blijft nog in het geloof op Jezus zien en ontvangt in vers 50 de volle vrede, zodat zij zowel van de dadelijke als van de lijdelijke Borgtocht de vrucht ontving.

In Johannes 16:24 zegt de Heere tot Zijn jongeren: "Tot nu toe hebt gij niet gebeden in Mijn Naam". Dat is: Zij kenden Christus nog niet in de gehele omvang van Zijn Middelaarverdiensten, ofschoon zij de vergeving der zonde hadden.

De genoemde en veel andere plaatsen van de Heilige Schrift waren mij nu bijzonder tot sterkte. En ik mocht in Gods vrije leiding berusten, biddende om de volle vrijmaking in de gehele omvang van Christus' verdiensten. Gelovende, dat de Heere zulks op Zijn eigen tijd zou vervullen.

Gaarne wil ik erkennen, dat velen van des Heeren volk de toepassing van beide genoegdoeningen van de Middelaar gelijktijdig ontvangen, en zich dan in en door Christus in de Drieënige God verliezen en kwijt worden. Maar veel anderen kennen de Heere Jezus zaligmakend in Zijn lijdelijke verdiensten, maar nog niet bevindelijk in Zijn dadelijke voldoening. Wellicht zou ik in zulk een wanhopige staat niet zijn gekomen, als mij vroeger op het voetspoor van vader Hellenbroek was gezegd, dat iemand de toepassing van Jezus' lijden *bevindelijk* kan hebben tot vergeving van zonden en nochtans voor een tijd de toepassing van Christus' dadelijke borgtocht kan missen. Waaruit zich de leegte in de ziel doet gevoelen,

totdat de toepassing van Christus' volmaakte onderhouding der wet wordt geschonken en de volle vrede bekomen wordt.

Nochtans is het mij later veel tot lering geweest in het behandelen van kleingelovigen, om *niet met machtspreuken* te werk te gaan, - maar liever Bijbelse leidingen te geven. Want onze grote Meester zei tot Zijn jongeren, toen Hij hun aantoonde (Joh. 16 :24) dat zij nog niet in Zijn Naam hadden gebeden, dat is in Zijn ganse volheid: *Bid en gij zult ontvangen, opdat uw blijdschap vervuld zij*, te weten in Zijn volheid. De dierbare Heiland gebruikt daar geen machtspreuken.

Lieve lezer! Wellicht bent u een gemoedelijk kleingelovige, ja hebt u de Heere Jezus innig lief. En als u bij andere kleingelovigen bent en er uit het bevindelijk leven wordt gesproken, dan is er zoetigheid in uw ziel. Maar hoort u ware bevestigde en geheel vrijgemaakte 66 gelovigen uit hun weg spreken, dan wordt u soms geschokt en wel daarom, omdat u op bevindelijke wijze de toepassing van Christus' dadelijke verdiensten nog niet hebt ontvangen. Lieve zielen! Ik raad u ernstig het gebed aan, zoals de Opperste Leidsman en Voleinder des geloofs het (Joh. 16: 24) Zijn discipelen deed. En op Gods tijd zult u uw blijdschap vervuld vinden en zal de Zoon Gods u Johannes 8 : 36 doen verstaan. Wendt u liever duizend keer tot Gods genadetroon om deze zielvervullende zaak, dan dat u zich tot mensen begeeft, om van hen geholpen te worden.

Daar helaas zelfs sommige gelovigen, door niet genoeg op de Heilige Schrift te letten, hun eigen bekering tot een regel stellen voor anderen. Terwijl toch de Heilige Geest in de hele Bijbel ons geen twee personen doet voorkomen, die volkomen gelijk zijn in de toeleiding tot Christus. En eindelijk voor alle ware gelovigen Christus het einde der wet is tot rechtvaardigheid, Romeinen 10:4. Laat dus ook in deze zaak uw begeerten gedurig met bidden en smeken bekend worden bij God, en uw hart, zin en min, op de allerliefste Heere Jezus gezet zijn. En het jubeljaar van uw volle vrijheid zal er wellicht spoediger zijn dan u denkt, en dan zult u in Christus al uw lust en rust genieten.

Bent u, lieve lezer, nog in vreze of het beginsel van het nieuwe leven wel in u is? Ach, toets uzelf, of de zonden u waarlijk tot smart zijn en of het gemis van Gods zalige gemeenschap u ondraaglijk is. Daarbij, of u de Heere met uw ganse hart kiest en liefhebt vanwege het beminnelijke, dat er in God is, zodat u Hem volkomen wenst te dienen om Zijns Zelfs wil. Niet slechts om van de hel vrij te zijn, maar omdat God het zo waardig is. En de begeerte om in Zijn gunst te delen tot heerlijkheid Zijns Naams, u uit uzelf drijft, om biddende het alles uit Jezus' volheid te bekomen, wat tot uw zaligheid van node is.

O weet dan, dat het, volgens Gods onfeilbaar Woord, de Heilige Geest is, Die u tot dat alles bewerkt, Romeinen 8. En dat, volgens I Johannes 4 : 19, uw liefde tot de Heere een vrucht is van Gods liefde, Die u eerst heeft liefgehad, en dat de Heilige Geest u dus wil bewerken, om uzelf zo slecht te doen erkennen, als de Alwetende ons beschrijft in Genesis, Ps. 14 en 53, Rom. 3 : 10 -19, Jes. 1, Ezech. 16 en zoveel andere plaatsen. En dat Hij u bewerkt, om u als een gans onreine melaatse tot Christus te drijven en u het onmogelijke van uw eigen verdiensten te doen gevoelen. Zo werkt u, door u te kanten tegen enkel vrije genade, om uzelf toch iets geschikt of aannemelijk bij Christus te maken. Want als u naar uw schatting nu maar die of die was, dan zou u hoop hebben, dat Christus u zou aannemen. Maar nu acht u uzelf in zulk een toestand te zijn, dat u zult worden afgewezen. Vraag God om licht in de volgende teksten als: I Joh. 4 : 10, Rom. 4 : 4 en 5, Joh. 5 : 35 en 37, Joh. 7 : 37 en 38.

En als u deze en andere plaatsen van uw ellendigheid en Christus' enig geldende Borggerechtigheid en loutere vrije genade recht verstaat, dan zal Johannes 8 : 36 u tot volle

bevrijding duidelijk zijn.

Waarde lezer, bent u nog onbekeerd, och dat u de waarde van uw onsterfelijke ziel mocht leren kennen. Omdat zij in de schaal der eeuwigheid zwaarder is dan al de schatten der aarde, die eenmaal zullen verbranden, versmelten en vergaan. Daar uw ziel eeuwig is en zo zij onbekeerd blijft eeuwig met uw opgewekte lichaam in het eeuwige vuur der hel zal branden, zonder ooit te kunnen verteren, Lukas 16 :23 en 24. Welke fiolen van Gods toorn, wegens het niet intijds tot Christus te vluchten, u dan eeuwig naar Daniël 12:2b, tot versmaadheden en eeuwige afgrijzing zullen doen zijn.

Och, dat u het, zoals u bent, biddende tot God mocht wenden, naar Zijn eigen voorschrift, Hoséa 14 : 3. Laat geen grootheid van uw gruwelen u terughouden om tot Jezus te vluchten, want de almachtige kracht van Jezus' verdiensten is duizendvoudig verdubbeld groter dan uw miljoenen zonden, en zij kan u van al uw ongerechtigheden reinigen. Laat ook de wereld en de satan u niet langer bedriegen, alsof het leven der vromen droefgeestig zou zijn. Nee, Gods kinderen smaken zoveel blijdschap en zaligheid, dat zij het voor de ganse wereld niet willen ruilen. *Och, haast u dan, ja haast u om uws levens wil!*

11. Geboorte, bekering, ziekte en overlijden tweede zoon.

Toen in 1832 mijn waarde vrouw in gezegende omstandigheden verkeerde, kon ik geen open toegang tot de troon der genade vinden zoals ten tijde van het eerste kind. Hoe ik ook zocht naar de oorzaken, ik kon ze niet vinden. Ik bad wel, maar kreeg geen antwoord. Dit verwekte bij mij allerlei bedenkingen, en God woonde in dat opzicht voor mij in de donkerheid, Psalm 97 :2.

Het jongetje werd geboren en was uitnemend schoon, als een andere Mozes. Wat ik ook smeekte, om de naam van het kind te mogen weten, twee dagen en twee nachten kreeg ik geen antwoord, en de derde dag moest de aangifte geschieden op het gemeentehuis. In de ochtend van de derde dag ging ik aanhoudend in gebed.

Eindelijk werd ik gedrongen om de Bijbel open te slaan. Dit deed ik en ziet, daar blonk mij met Goddelijke kracht uit Lukas I : 63b tegen: *Johannes is zijn naam!* Het is mij niet mogelijk het heerlijke, dat ik in die letters of die naam zag, onder woorden te brengen. Ook kan ik evenmin uitdrukken, welk een Goddelijke kracht er door in mijn ziel daalde.

Vol blijdschap zei ik tot mijn vrouw: "Lieve vrouw, Johannes is zijn naam".

Johannes werd geboren 3 augustus 1832 en overleed 16 november 1837. In de geboorteakte wordt zijn naam geschreven als Joannes. Anderhalf jaar voor de geboorte van Johannes, nl. op 31 maart 1831 werd in het gezin Middel een levenloze zoon geboren.

Zij antwoordde, dat zij drie uren daarvoor, op het gebed dezelfde woorden tot antwoord had ontvangen. En dat, omdat haar geloof voor mij geen regel kon zijn, het nu gedurende drie uren haar gedurige bede tot de Heere was geweest, dat ook ik die aanwijzing mocht ontvangen. Dit was mij tot nieuwe sterkte en ik haastte mij, de burgerlijke aangifte te doen. Later hebben sommigen deze zaak dweperij genoemd; de Heere vergeve het hun!

De Verbonds-Jehovah vervulde kennelijk bij de eerste ontwikkeling van zijn vermogens, dat de betekenis van die naam Johannes (de genade Gods), aan het kind vervuld werd. De vreze des Heeren bleek spoedig in hem. IJdelheid was hem al vroeg tot walging. Met ingespannen aandacht luisterde hij naar de huiselijke godsdienst, en het veelvuldig gebed, hetzij met zijn moeder of afzonderlijk, was hem een behoefte.

Van het ogenblik af dat hij kon spreken, begon hij te leren. Onvermoeid was hij bezig, om zelf in staat te zijn de Schrift te onderzoeken. Ongeveer 4 jaren oud, las hij al tamelijk goed. Gods Geest maakte hem op die leeftijd een arm zondaar en een vurig bidder tot de Heere Jezus. O, dat kinderlijk vurig bidden om bekering en vergeving der zonden, dat vanaf zijn tweede jaar plaats had!

En daar er in die tijd hevige vervolgingen van de *uitgeleide of afgescheiden* vromen plaats hadden, zo bad hij telkens als hij daarvan hoorde, zijn handen in de hoogte stekende, onder een vloed van tranen: "Och, Heere, bewaar Uw volk, beschaam de vijanden! Och, laat Uw Kerk door U bewaard worden, daar de goddelozen zo boos zijn". Al wat hij in de Bijbel las en niet begreep, moest ik hem toelichten. Liefde tot God en de naaste was zijn hoofdkarakter. Vóór zijn vijfde jaar had hij levendige kennis van 's mensen ellende, van de volstreckte noodzakelijkheid der werkingen van de Heilige Geest en van de enige verlossing door Jezus Christus. Boetpsalmen kende hij ongelooflijk vlug en zong die op een hem eigen melodie. Maar tot het zingen van lofpsalmen achtte hij zich niet gerechtigd, zolang hij geen vergeving van zijn zonden ontvangen had.

Daar hij de oogappel van sommige vromen was, werd hij soms gehouden als bij aanvang bekeerd te zijn. Maar dan wees hij op de top van zijn vinger en zei: "Och, vader! Ik ben nog maar zo'n klein beetje bekeerd, en ik moet geheel bekeerd worden, is het niet zo, vader?"

Mijn vrouw zei soms in zijn afwezigheid: "Deze zal mij zijn tot een verkwikking des ouderdoms." Maar dan moest ik haar wel eens antwoorden: "Lieve vrouw, reken er op, dat God het kind vroeg voor de hemel rijp maakt."

Als de werklieden in mijn afwezigheid soms gekheid maakten, en hij dat zag of hoorde, ging hij tot hen en zei: "Weet u wel, dat de Heere alles ziet en hoort, en dat er een gedenkboek voor Zijn aangezicht is. Daar de Heere alle zonden zal straffen, zo mag u dat niet doen, maar u moet de Heere bidden om bekering. Want als u niet bekeerd wordt, dan gaat u eeuwig verloren. Beloofd u dat u dit kwaad niet meer doen zult, maar de Heere zult bidden om bekering?"

Gods hoge Majesteit woog het kind zo op het hart, dat het haast ongelooflijk is. Een enkel voorbeeld zal ik daarvan geven.

Op zekere keer stond hij enige ogenblikken aan de deur om iets te ontvangen, dat mijn vrouw liet halen. Juist op die tijd gingen er vijf jongens voorbij, die hij hoorde vloeken. IJlings liep hij naar binnen, en in hevige ontroering weende hij overluid. Snikkend riep hij uit: "O moe! o moe!" en bleef verder bitterlijk wenen. Mijn vrouw liet mij roepen. Ik kwam en vroeg: "Lieve Johannes, wat scheelt er aan, dat je zo weent?"

"O va! o va", was zijn antwoord, maar hij bleef aanhoudend wenen. Na ongeveer twintig minuten overluid geweend te hebben, kwam dit uit zijn mond en hart: "O va, de jongens hebben de heilige Naam des Heeren misbruikt en gevloekt".

Nog geruime tijd bleef hij bitter wenen en toen moesten wij op zijn verzoek knielend bidden, of de Heere die jongens bekeren wilde. Het bijwonen van godvruchtige gezelschappen was hem een blijdschap des harten. Met ingespannen aandacht luisterde hij dan, en wat hij niet begreep, moest ik hem later verklaren. Dan mediteerde hij op die zaken dikwijls in het gebed, daar dat hem de ademtocht van het geestelijk leven was. Innig medelijden had hij met kinderen, die geen vrome ouders hadden, en die dus naar zijn oordeel, als zij geen kennis of onderwijs van de weg der bekering ontvingen, verloren gingen.

Eens zag hij in de verte kinderen in vreemde opschik dansen voor een orgel. Diep ontroerd vroeg hij: "Va, als die kinderen zo dansende sterven, gaan zij dan niet naar de hel?"

Ik antwoordde: "Lieve jongen, die kinderen worden door hun ouders daartoe gedwongen. Wie weet, hoe die arme kinderen er onder zuchten".

"O Va, " antwoordde hij, "wat zijn dat dan boze ouders! Och, laat ons voor die kinderen bidden, en dat ook die ouders mogen bekeerd worden, " en hij viel dadelijk op de knieën. r0lij baden, en hij was innig aangedaan.

Dagelijks ruim dertig keren in het gebed te zijn, was hem een innerlijke behoefte. Kortom, zijn leven was aan God gewijd. Ook had hij een voorgevoel, dat zijn leven hier op aarde kort zou zijn.

Toen hij vijf jaren en drie maanden oud was, kreeg hij de pokken, vergezeld van zware koortsen. De dokter vond zijn toestand bedenkelijk, en daar het kind gevoelde nog geen vergeving van zijn zonden te hebben, en zonder dat niet zalig te kunnen worden, zo wrong hij drie dagen en nachten aanhoudend zijn handen, onder het gedurig uitroepen: "Bang! bang! o zo bang!", steeds biddende. Soms schreeuwde hij van vrees om zo te sterven.

Ook deed de boze hevige aanvallen op hem. Werd hem gevraagd of hij lichaamssmartten had, dan was zijn antwoord: "Och va, wat is de smart van het lichaam? Dat is minder dan mijn arme ziel . . . O Va, mijn arme ziel, die nog geen vergeving van zonden heeft".

En dan schreeuwde hij weer: "Bange! bange! Och va, och moe, bidden!"

Dat onze smekingen gedurig opklommen, lag in de aard der omstandigheden. Maar hij oordeelde, dat het nog niet genoeg geschiedde, omdat de Heere het zo waardig was, en van Hem alleen de redding komen kon tot eeuwige behoudenis om Jezus' wil, Wiens Borgtocht voor hem boven alles nodig was.

De vierde dag, tegen de middag kwam hij wat tot rust. Met zijn gezicht naar de wand gekeerd, hoorde ik hem vurig maar bedaard met de Heere werkzaam. Dit duurde enige tijd, en eindelijk hoorde ik hem het laatste vers van Psalm 7 zingen:

*Ik zal het eeuwig Wezen prijzen,
Zijn recht de schuldig' eer bewijzen,
En zingen 's Allerhoogsten lof,
Met psalmen, tot in 't hemelhof.*

Ik ging naar hem toe. Met hemelse blijdschap deelde hij mij mee, dat zijn zonden hem vergeven waren. Dat de Heere Jezus nu zijn lieve Zaligmaker was, dat hij naar de hemel ging en daar eeuwig de Heere zou prijzen en loven. Uitgeput viel hij neer, Maar na geboden hulp weer wat bijgekomen, nam de ziekte zeer toe, zodat hij weinig spreken kon. Maar dan stak hij zijn handjes in de hoogte, in hemelse blijdschap om ons te beduiden welke vreugde hij genoot in de zekerheid van naar de hemel te gaan.

Die dag van zijn zielsbevrijding kreeg hij drie keer een ogenblik zijn ' spraakvermogen terug. Ik nam die gelegenheid te baat, en vroeg hem toen: "Lieve Johannes, heb je nu helemaal geen vrees meer?" "Nee va, niets meer bange!"

"Lief kind, kun je dan volkomen geloven, dat je vergeving van al je zonden hebt?"

"Ja va, al mijn zonden zijn mij vergeven."

"En geloof je dan zeker dat je naar de hemel zult gaan als je nu sterft?"

"Ja lieve va, want nu ben ik geheel bekeerd. O va, geheel bekeerd. Nu ga ik naar mijn lieve Heere Jezus", en hij stak zijn handjes naar boven.

"Mijn lief kind, je hebt ons, je ouders, altijd zo innig liefgehad! Zou je dan nog niet graag hier wat bij ons blijven?"

"Zo als de Heere wil, lieve va!"

"Maar als de Heere nu eens aan jou de keus liet en zei: Johannes, je kunt nu vrij kiezen, of je naar de hemel wilt gaan, dan of ze eerst nog wat bij je ouders wilt blijven! Wat zou je dan kiezen, als je vrije keuze had?" "O va, dan naar de hemel, dan naar de hemel!"

En onder die betuiging sloeg hij zijn ogen naar boven, en een gloed van blijdschap was zichtbaar in dat heilig verlangen naar de volmaaktheid. Dergelijke verklaringen van zijn geloof en aanstaande zalige heerlijkheid deed hij bij herhaling, ook zelfs nog drie of vier minuten voor zijn heengaan uit de aardse tabernakel.

Nu zingt hij Boven het lied des Lams. Met geheel bekeerd zijn, bedoelde hij, zowel vroeger als later, dat hij vergeving der zonden had en in Jezus recht kreeg tot het eeuwige leven, dus dat hij de toepassing van de beide verdiensten van Christus ontving.

Lieve ouders, ik bid u, luistert nooit naar de inblazingen van de satan en het ongeloof, alsof uw kinderen in hun eerste jaren onvatbaar zouden zijn voor geestelijke zaken. Maar zoekt integendeel uw zaad van jongs af in de mogendheid des Heeren, voor God en Zijn dienst op te voeden. Vergun mij echter één opmerking te maken, en laat dat tot uw geweten doordringen, als u zich schuldig voelt. Een der grootste gebreken in de opvoeding der kinderen is (vooral in hun tere kindsheid), dat zij niet genoeg in uw gedrag en leven zien, dat het u in waarheid ernst is ten aanzien van hun zaligheid. Zo namelijk, dat zij niet genoeg zien dat het bij u echt hartewerk is om voor God te leven. En dat zij u met hen zo weinig op de knieën zien, en de vurige en hartelijke gebeden niet horen, gelijk het betaamt. Vandaar dat de kinderen veronderstellen, dat uw vermaningen maar ten doel hebben of u gehoorzaam te zijn. En geen ware hartelijke beoefening van godzaligheid in u ziende, achten zij de ware bekering maar bijzaak en geen hoofdzaak. Want dan zouden vader en moeder wel meer met hun kinderen bidden en hen meer van de weg der zaligheid leren.

O, het gemis van oprechte huisgodsdienst en leringen of onderwijs in de Heilige Schrift doet vaak menig kind verloren gaan.

Ik weet bij ondervinding, dat er opoffering van tijd toe nodig is, die wij anders tot ons eigen genoegen besteden. Ja, soms had ik geen ogenblik voor mij zelf, maar was aanhoudend, ook na grote vermoeidheid door het tijdelijk werk, met de lieve kleinen bezig om hen te onderwijzen in de wegen des Heeren, gepaard met gezamenlijke gebeden, dat de grote Ontfermer de middelen mocht zegenen. En geloofd zijn Zijne grondeloze barmhartigheden, die deze pogingen tot zalige bekering gezegend hebben.

Lieve ouders, ik bid u nogmaals, laat nooit af om uw kinderen door woord en voorbeeld tot Christus te brengen. Leren is onze plicht, en bekeren of de middelen te zegenen, is Gods werk.

Twee jaren voor het zalige afsterven van Johannes had de Heere ons nog een dochter gegeven, over wier bekering later zal gehandeld worden.

12. Afscheiding te Amsterdam en vervolging door de Overheid.

Intussen was de uitleiding uit het Babel van verwarring te Amsterdam begonnen, daar God Zijn Waarheid van onder de puinhopen van leugen en afval te voorschijn bracht en ik en de mijnen ons door Gods genade bij de oude paden der Dordtse vaders mochten voegen. Daar ik acht jaren lang, zo menigmaal als ik in de zogenaamde Hervormde kerk ging, daar met een doorwonde ziel werd uitgedreven. Omdat het mij bitter greefde, als ik telkens de dierbare Immanuël hoorde miskennen of ontoren in Zijn ambten en staten, als de enige Goël of Losser. En de afgod van de vrije wil of vermogen ten goede hoorde verheffen. Dikwijls moest ik dan wenende de kerk verlaten, omdat zij mijn Heere, als de Alfa en Omega in het zalig worden, er uit weg predikten. Totdat het mij onmogelijk werd die allerliefste Heere Jezus langer te horen verguizen en miskennen, en de leer van louter vrije genade te horen lasteren.

In het begin van 1835 diende ik mijn akte van afscheiding in en God verbond mij met de *Christelijke Afscheiden Gereformeerde Gemeente te Amsterdam*, hoewel die destijds nog maar vier leden had.

De datum dat Middel zich officieel afscheidde was niet begin 1835, maar **I oktober** van dat jaar. De akte van afscheiding luidde als volgt:

Wij ondergetekende lidmaten en aanhangers der ware Gereformeerde Christelijke Kerk in Nederland verklaaren bij deezen aan de zich noemende Hervormde, dat wij volgens Art. 28 en 29 onzer op Gods Woord gegronde Geloofsbelijdenis, ons vrijwillig afscheiden van het seedert 1816 bestaande Hervormde Kerkgenootschap en ons vereenigen met alle ware Gereformeerden, waar de Heere die telde, ook gelieve te vergaderen. En houden het na deze verklaring er voor dat onze namen als afgescheiden van uw genootschap uit ulieder Doop- en Lidmaatboek zal worden uitgeschrapt.

Harm Hendriks Middel - door att. van de Oude Pekela, ingeschreven den 21 Dec. 1826. Harmina Scholten, huisvrouw van H. Middel - ingeschreven den 31 Dec. 1829, door att. van Zutphen. De namen dezer (t.w. van H. Middel en Harmina Scholten) in ulieder genootschap gedoopte kinderen zijn: Israël Middel, geboren den 7 April 1829, en 3 weken later gedoopt in de Oosterkerk door do. Saltet. Joannes Middel, geboren den 3 Augt 1932, en 4 weken later gedoopt in de Oosterkerk door Do. Corstius. Van huis, den I oktober 1835, Weesperdwardsstraat No. 33 In dezelfde akte van afscheiding verklaart ook de 69-jarige Coenraad Deteleff (geb. 1766): "na overtuigend in mijn gemoet, hetzelfde mij voortaan met UE niet meer verenigt te zijn, en wil het daarvoor gehouden hebben van uwlieden uitgegaan te zijn".

De kerkeraad van de Hervormde Gemeente besloot wel in te gaan op het verzoek van Middel tot royering uit het lidmatenregister, maar niet tot royering uit de doopboeken van de namen van de kinderen. Een week later werd besloten dergelijke verzoeken voortaan op dezelfde manier te behandelen.

Op 14 oktober - veertien dagen later - werd de afgescheiden gemeente te Amsterdam geïnstitueerd. Op zondag 18 oktober werd Deteleff bevestigd als ouderling door ds. H.P. Scholte. Middel werd een week later de tweede ouderling.

Nauwelijks was ik, arme zondaar, echter aangesloten, of de toevloed werd groot. Naast de oude vader Deteleff werd ik tot ouderling gekozen en later bevestigd, nadat de Heere mijn tegenstand had weggenomen. En de broeders N. Obbes en J.D. Brandt werden diakenen. Al spoedig werd ik door de overige kerkeradsleden en veel leden der gemeente dringend verzocht om als lerend-ouderling de gemeente te stichten, door mondelinge verkondiging der waarheid, gelijk ook vader Deteleff deed.

Eer ik dit kon aannemen, gaf het mij buitengewoon veel werk voor Gods genadetroon.

Krachtig werd ik bepaald bij Jesaja 58 : 1, en ontving diepe inleidingen in de sleurzonden van de geestelijke Jakobs en de overtredingen van des Heeren keurlingen, die Hij als Zijn volk had aangenomen.

De inleidingen die ik ontving in het gebrek aan ware godzaligheid, deden mij huiveren, om ook lerend op te treden, daar ik vreselijke vijandschap tegemoet zag. Doch de Heere bepaalde mij, wederstrevige, bij deze woorden: "Spreek mensenkind, hetzij dat zij het horen zullen, hetzij dat zij het laten zullen!" Ik moest dus de boodschappen die God mij gaf, tot het volk brengen. Velen was het tot zegen en tot eeuwige behoudenis. Anderen die in een wetenschappelijke bespiegeling leefden, of verward zaten in een evangelisch werkverbond, stonden tegen mij op, doch de Heere sterkte mij. *Zijn Naam zij geloofd!*

Bij gelegenheid van de eerste **Synode te Amsterdam in maart 1836** preekte Ds. Van Raalte op een zondagmorgen in mijn woning. Er was toen op straat een klein oproer, dat echter nogal rustig afliep. 's Avonds zou de lieve Godsman Ds. H. de Cock in mijn huis preken. Zijn eerwaarde kwam, vergezeld door Ds. Brummelkamp en een menigte vrienden. Maar nu brak de hel los. Satan werkte krachtig in de kinderen der ongehoorzaamheid. De straat werd gevuld met ongeveer tweeduizend mensen, die duivelse boosheid uit kraamden en beraadslaagden om die fijnen te verdelgen. Zij braken de keien uit de straat, om die door de ramen te werpen. Maar wat deed de Heere? Luister eens!

De ramen waren twaalf à veertien voet hoog van de grond, en als de keistenen met reuzenkracht geworpen werden, dan deed God die op een voet afstand van het glas plotseling neervallen, en zij die zich op de stoep bevonden, kregen door de vallende keistenen bloedige wonden. De laatsten gingen nu vechten met hen die de stenen gegooid hadden.

Terwijl die "Midianieten" vechtende waren en dus de stoep ten dele leeg was, grepen anderen de gevallen keistenen, en in weinig minuten was de deur geheel verbrijzeld en de keistenen waren in de gang geworpen. Toen droeg de woeste menigte vuilnis aan in hun hoeden en petten en gooiden dat tegen de ramen, zodat er nauwelijks meer daglicht door viel. Door een getralied venster zag ik en hoorde tevens, dat sommigen uit de buurt, die veel voordeel van de fabriek hadden, geld gaven om de boosheid te bevorderen. Er rees in mijn hart op: *Gij zult voortaan van mij geen voordeel hebben.* Maar ogenblikkelijk daalde in mijn hart lieflijk neer: *Wreek uzelf niet Mijn beminde,* en de genade en de liefde Gods vervulden mij wonderlijk.

Opeens zag ik de woeste menigte zich verwijderen, naar ik later hoorde, met het plan om fabriek en woning in brand te steken en de fijnen er in te verbranden. De burens zonden om de politie. Enige agenten kwamen, maakten stilte en keerden dat laatste voornemen door niemand uit de hoofdstraat in de dwarsstraat, waarin ik woonde, toe te laten.

Twee agenten kwamen aan mijn woning bellen, en nadat de deur geopend was, stelden zij mij enige vragen die ik beantwoordde, hun verder spijs en drank gevende. Zij vroegen verder, wat of dat voor spreken was, dat in de achterzaal geschiedde. Ik zei: "Heren, als ik u eens vroeg, hoeveel geld u in uw zak had, zou dat beleefd zijn?"

Zij antwoordden: "Nee!"

Ik hervatte: "Evenmin vind ik het beleefd mij te vragen wat er in mijn woning gebeurt, of wat daarin gesproken wordt".

Enige tijd later gaf ik hun ieder een fooi om de volgende dag iets voor hun kinderen te kopen, en verzocht hen te vertrekken.

Nadat de prediking geëindigd was, ging een gedeelte van de vrienden met de beide leraars, en de overigen langs een andere weg heen. 's Maandags liet ik de deur en al het andere weer in orde maken en werd uitgenodigd de volgende dag om tien uur bij mijn patroons te komen. Aldaar vernam ik dat de heer G., chef van de politie, onderzoek had gedaan naar mij en dat hij, na een alleszins goed getuigenis bekomen te hebben, te kennen had gegeven, dat er enkele goede lieden, onder de schijn van godsdienst, werden verleid. Maar dat de raddraaiers (te weten de afgescheiden leraars) het plan hadden om een revolutie te bewerken en Oranje van de troon te stoten.

Voorts daagde hij de patroons voor de rechtbank, omdat de prediking of samenkomst in hun gebouw had plaatsgehad. De patroons verklaarden van dat alles niets te weten, en verzochten die dagvaarding te laten vervallen. Zij zeiden, dat zij mij vriendelijk zouden verzoeken die vergadering niet weer in hun gebouw te doen plaatshebben.

De heer G. hervatte, dat de heren mij dat niet hadden te verzoeken maar te bevelen. De patroons betuigden grote achting voor mij en voor mijn godsdienst te hebben, daar de oprechtheid van die godsdienst in mij de loffelijk vanwege ijver, getrouwheid en wat niet al, als vrome goden bij mij.

Nadat enkele zaken besproken waren, werd mij gevraagd, hoe lang ik die vergaderingen al aan huis had gehad. Ik antwoordde: "Sedert acht jaren, doch met dit onderscheid, dat ik dit tevoren om de zes weken had, in vereniging met de heren Delvendiep, Reyfort en anderen, die u bekend zijn als solide burgers. Doch nu sedert vijf maanden iedere zondag". Zij zeiden: "Acht jaren, zonder ons ooit daarin te kennen?"

Ik antwoordde: "Edele heren! Ik heb daartoe nooit verplichting gevoeld. Want ten eerste was het buiten de tijd van werken, op de rustdag, die God tot Zijn dienst geheiligd en afgezonderd heeft. En ten tweede leed de woning er niet het minste van, daar ik zaterdagsavonds op de trappen lopers legde, opdat die er niet van zouden slijten, en omdat boven matten en kleden liggen. Had ik gedacht, dat de woning er tien cent in waarde door zou dalen, dan had ik u zeker toestemming gevraagd." Zij glimlachten en zeiden: "Lieve Middel, al sleet de woning er ieder jaar 1500,- van, wij hebben zoveel achting voor u en voor uw godsdienst, dat wij u dan volle vrijheid ertoe zouden geven. Maar nu zouden wij voor de rechtbank moeten verschijnen als dat zo voortduurde, en dit kunt u toch niet van ons vergen. Dus is ons zeer vriendelijk verzoek ons in deze zaak niet in ongelegenheid te brengen, te meer daar wij van de heer G. gehoord hebben, dat er zeventien vergaderplaatsen voor uw gemeente hier in Amsterdam zijn. Wij rekenen dus op uw begrip in deze aangelegenheid".

Toen het kerkgebouw op de Bloemgracht later in orde was, predikten daar de zeven leraars om de beurt. Ds. Meerburg was aan de beurt om te prediken en had beloofd te komen. In die tijd was mijn dochttertje erg ziek. Op een donderdagavond om ongeveer elf uur kwam de vraag in mijn hart met betrekking tot het zieke kind: "Hebt gij Mij liever dan deze?" Ik antwoordde: "Lieve Heere, U weet hoe ik aan het kind gehecht ben, en daarbij is het nog niet bekeerd. Maar zo U het weg wil nemen, och, dat het dan in Uw genade zij! En ik bid U, leg dan tevens Uw krachtige genadehand op de mond van mijn vlees, opdat ik toch niet tegen U twist!"

Mijn aandacht werd van het kind afgetrokken en plotseling bepaald bij de hoogmoed in de gemeente, en bij de dure plicht, die op mij rustte, dat zoveel mogelijk te weren. En opnieuw was het: "Hebt gij Mij liever dan deze?"

Dit gaf mij veel gebed. De Heere toonde mij daarna, dat Ds. Meerburg niet zou komen. Hij bepaalde mij bij Genesis 35 : 1-7, en beval mij dat ik de eerstvolgende zondag daarover moest prediken. Ik deelde mijn vrouw deze ervaring mee, die zei: "Loop niet vooruit, en spreek er vooraf met niemand over, want in de ogen der letterwijzen ben je toch reeds een verdichter van gelijkenissen".

13. Middel preekt en wordt gedagvaard voor de rechtbank

Ds. Meerburg kwam die zondag niet. Ik trad op en preekte uit Genesis 35 : 1-7 over Jakobs gesteltnis onder de vernieuwde verbondmaking met de Heere. Het gevolg was door Gods genade, dat die dag talrijke gouden sieraden in de collectezak werden gevonden, en velen de overmatige klederpracht aflegden. Later werden wij vervolgd, en de boosheid vond uit om ons op te leggen dat geen andere personen in ons kerkgebouw mochten prediken dan zij, die in Amsterdam hun domicili hadden.

Toen Ds. H. de Cock ons bezocht, preekte zijn eerwaarde en wij werden voor de rechtbank gedaagd. Daar een dienaar een aanklacht tegen ons voorlas, die ongeveer 1 ½ uur duurde, waarin hij de godsdienst naar zijn beschouwing in vijf hoofdzaken schetste, en zulks met heidense filosofen bewees.

Na die voorlezing werd door de president der rechtbank aan de oude Deteleff gevraagd, *of hij ook iets tegen de aanklacht had in te brengen.*

Deteleff antwoordde, dat wij geen willekeurige gemeenschap waren, zoals de Officier van Justitie ons had genoemd, maar een christelijke gemeente.

Daarop richtte de president de vraag tot mij, en de grote Ontfermer gaf mij mond en wijsheid naar Zijn belofte mij vroeger toegezegd, en ik hield mijn rede volgens de volgende hoofdzaken.

Weledelgestrenge heren rechters!

Ik acht mij gelukkig verwaardigd te worden de zaak van de Heere Jezus en die van Zijn duur gekochte gemeente voor u te verdedigen. Daar de heren rechters edele nakomelingen zijn van die onvergetelijke vaders, die tachtig jaren lang goed en bloed hebben opgeofferd voor dezelfde zuivere gereformeerde leer, om welke wij als aangeklaagden ons thans voor u bevinden. Juist om de beoefening van die vaderlijke leer, waarin God de eer van het zalig worden van zondaren ontvangt, zijn wij hier voor de rechtbank. Daarom verantwoord ik mij met des te meer moed en bid dat u mij lankmoedig hoort! De heer Officier van Justitie heeft twee dierbare zaken genoemd, te weten: Dat de godsdienst in voorspoed een veilige geleidster is, en in tegenspoed tot een krachtige troost is, welke echter wij aangeklaagden, als een weerspannige sekte, missen.

Doch dat zijn edelachtbare niet één enkele syllabe van de ware godsdienst verstaat is zonneklaar, omdat hij al zijn bewijzen uit heidense wijsgeren heeft bijeengebracht. Welke, hoe verstandig zij ook in andere zaken mogen geweest zijn, in de ware godsdienst jammerlijk onkundig en blind waren. En daar de Officier van Justitie getoond heeft in deze zaak het met die heidenen eens te zijn, zo is hij niet in staat om als beschuldiger ons aangeklaagden te oordelen, of genoemde aantijging te onzen laste te bewijzen.

Edele heren rechters! Om de beoefening der ware gereformeerde leer zijn wij, aangeklaagden, hier voor uw aangezicht. Om die leer, waarin de eeuwige Zone Gods, de dierbare Heere Jezus

het begin, midden en einde is. En die dierbare Borg en Middelaar is in de aanklacht door de Officier van Justitie zelfs niet genoemd.

Edele heren! De waarheid die wij aanhangen, belijden en voorstaan is letterlijk dezelfde, waarvoor onze vaders tachtig jaren hebben gestreden en waarin zij door God de overwinning hebben verkregen. Het is dezelfde waarheid, waaronder ons dierbaar vaderland, onder de regering van het beminde huis van Oranje, is groot geworden door de zegen des Allerhoogsten".

Voorts gaf Jehovah, dat ik de vijf hoofdzaken, die in de aanklacht voorkwamen, stuk voor stuk mocht wederleggen en krachteloos maken. Waarop ik tenslotte de zaak van Christus en die van Zijn gemeente aan het bescheiden oordeel en de rechtvaardigheid van de rechters beval. De andere vijf broeders gaven hun instemming met deze verdediging te kennen.

Onder de verdediging wilde de Officier van Justitie mij bij herhaling in de rede vallen, doch de president der rechtbank liet hem dit niet toe. Zodat hij eindelijk van boosheid op de tanden knarste en met de voet stampte, waarop de president hem tot stilte maande. De gevulde zaal der rechtbank juichte, dat de waarheid zegevierde.

De president vroeg mij, of de deuren van het gebouw van samenkomst tijdens de vergadering waren gesloten geweest. Ik antwoordde: "Volstrekt niet, want daar het bevel van Christus is om het Evangelie openlijk te prediken, zouden wij niemand mogen vrezen. Daarenboven, voor de ware gereformeerde leer, die wij aangeklaagden belijden en voorstaan, behoeven wij ons niet te schamen, omdat God er in verheerlijkt, en het heil voor de arme zondaar er in gevonden wordt. En zo de Vaderlandse kerk bij het ware gereformeerde beginsel was gebleven, zou er nooit aan gedacht zijn geworden om zich daarvan af te zonderen. Nee, edele rechters, niets is door ons heimelijk verricht, de waarheid heeft geen bemanteling nodig. Vrij en open is onze handeling".

De eis van de Officier van Justitie was f 3200,- , zegge drieduizend tweehonderd gulden boete, en de kosten. Of zes maanden gevangenisstraf en de kosten.

Maar acht dagen later sprak de rechtbank te Amsterdam ons geheel vrij. De Officier van Justitie bracht het in appèl voor de rechtbank te 's-Gravenhage, alwaar ons vonnis al geveld was vóór de verdediging, zijnde vierhonderd gulden boete en de kosten, die wij moesten betalen.

Later bleef de vervolging nog vier jaren op alle mogelijke wijze door de politie en het gepeupel aanhouden. Zo zelfs, dat soms twee, ja drieduizend mensen het er op toegden om mij of vader Deteleff te vermoorden. Maar de Heere heeft ons genadiglijk bewaard. Geloofd zij de Naam Zijner heerlijkheid, die ons niet tot een roof heeft overgegeven, maar ons zalige versterking en vertroosting geschonken heeft.

14. Een treurige strijd in de Afgescheiden gemeente.

Zie uitvoeriger Dr. C. Smits, *De Afscheiding van 1834, deel I, blz. 338 e.v. 81*

Doch nu ontstond er een treurige strijd, die mij meer griefde dan al de vervolgingen. Ds. S(cholte) bracht in de leer en regering der kerk zaken te voorschijn, die veel beweging veroorzaakten. Zo predikte hij onder anderen uit Rom. 8 : 1 en 2, en zei in die prediking, dat het beetje vlees de gelovigen maar van buiten aanhing, en weinig te betekenen had. Voorts, dat veel kinderen Gods gelijk waren aan kinderen van rijke lieden, die best wittebrood konden eten, maar zich behielpen met slecht roggebrood. Of aan een gierigaard, die een kelder vol geld had, maar er niet van durfde gebruiken. Sommige leden protesteerden met mij tegen die wijze van voorstellen, omdat het vlees juist een der voornaamste doods vijanden der ware gelovigen is. Dat ook aan de heiligen, in de Bijbel vermeld, zoveel klachten, jammer en strijd veroorzaakte, en de nog levende oprechte gelovigen tot alle ellenden zoekt te brengen.

Bij het bespreken van die "onbekookte" stellingen togen de voorstanders van Ds. S. ten strijde. De leden, die aanmerkingen hadden, moesten die schriftelijk indienen en werden onheus behandeld. De hoofdzaak ging men heel netjes voorbij en over één enkele scherpe uitdrukking werd breed gehandeld. Zodat Ds. S. het grootste deel van de kerkeraad die leden onder censuur stelden, en later tot hun afsnijding besloten.

Ik protesteerde tegen zulke onchristelijke handelingen en bleef, zoveel ik enigszins kon, het recht van die leden verdedigen. En daar ik de handelingen bleef verfoeien en gemeenschap met die leden bleef houden, *werd ik als ouderling geschorst en als lid gecensureerd*. Ja, het werd voorgesteld, alsof ik dwalende gevoelens voorstond.

Dadelijk toen mijn vonnis bekend werd, werden er ongeveer dertig protesten tegen ingebracht en kwam een aantal leden tot mij met de dringende bede dat ik de schorsing en censuur niet zou erkennen. Maar hen en hun kinderen evenals vroeger zou stichten en catechisatie geven. Twee leden verzochten mij dringend, dat hun woningen tot die samenkomsten zouden worden gebruikt.

Ik was echter voornemens stil te wachten tot een provinciale vergadering werd gehouden. Doch de Verbonds-Jehovah bracht met kracht tot mij Jesaja 41 : 10: *"Vrees niet, want Ik ben met u) wees niet verbaasd, want Ik ben uw God; Ik sterk u, ook help Ik u; ook ondersteun Ik u met de rechterhand Mijner gerechtigheid"*. Dit ging met zoveel kracht vergezeld, dat ik het smekend verzoek der genoemde leden moest inwilligen.

Ook ontving ik tegelijkertijd brieven van de dierbare Godsman Ds. H. de Cock, die mij sterk aanraadde om de onwettige schorsing en censuur niet te erkennen.

Met ongeveer tweehonderdvijftig personen hield ik voorts vergadering en God zegende de arbeid tot kennelijke bekering en bevestiging van velen. *Ja, als er in drie of vier weken tijds geen nieuwe bekeringen of doorbrekingen plaats hadden, dan bleven de voornaamste vrienden samen, en biddend onderzochten wij met elkander of er ook een ban mocht zijn, om welke de Heere met Zijn genade achterbleef*.

Ruim drie jaren bleven wij in die toestand, onder voortdurende blijken van Gods gunst en nabijheid. Maar ik kreeg als tegenwicht onderscheidene bezoeken in mijn lichaam. Belroos, pleuritis, bloedspuwingen, koorts en longtering volgden elkander op. Dat lichaamslijden verbond mij te nauwer aan de Heere en Zijn dienst, en op de door God bepaalde tijd herstelde ik van alles. Ja, de longtering, die dodelijk scheen, genas door het gebruik van pekpillen, tien of vijftien per dag. Dringend raadde ik later lijders aan die ziekte

dit middel aan en onder Gods zegen zijn meer dan honderd mensen door het gebruik van pekpillen genezen. Ik ben ze blijven gebruiken en kan ze niet missen.¹

In 1840 werd Ds. S. op de Synode geschorst en zijn vrienden keerden gedeeltelijk tot de Hervormde kerk terug. Anderen stierven. De afsnijding der bovengenoemde leden werd herroepen, alsook mijn schorsing en censuur.

Later volgde de hereniging en was ik naast Ds. Van Velzen werkzaam, die intussen te Amsterdam als leraar was gekomen, met welke broeder ik een innige vereniging mocht ondervinden. Roeping als predikant, examen en studie te Groningen.

Toen in 1843 de oudste patroon gestorven was, ontving ik een beroep in **Gorinchem**. Dit gaf mij veel te bidden, daar ik zonder kennelijke aanwijzing des Heeren niet uit de weg durfde te gaan, waarin Jehova mij geplaats had. Juist op die tijd kwam de jonge patroon tot mij en deelde mij zijn voornemen mee om de fabriek te sluiten en als magazijn te gaan gebruiken. Hij stelde mij voor dezelfde inkomsten te behouden, indien ik een andere betrekking wilde aanvaarden.

Ik maakte hem bekend met het beroep van de gemeente te Gorinchem, maar tevens dat ik, die aannemende, nog enige nadere opleiding te Groningen zou moeten ontvangen. Mijn patroon liet mij de vrije keuze, doch gaf mij te kennen, dat, indien ik de beroeping als leraar wenste aan te nemen, hij dan ten dele in de kosten van opleiding zou voorzien.

Dit gaf mij vernieuwde stof tot gebed en na veel worsteling kreeg ik duidelijke aanwijzingen om in de wijngaard des Heeren werkzaam te moeten zijn. Maar ik zag tevens welke tegenstand zich in die weg zou opdoen. De redding des Almachtigen werd mij echter toegezegd.

De classes van Gorinchem en Dordrecht oordeelden dat ik mij, volgens art. 8 der Dordtse Kerkorde, tot een examen kon aanmelden. Dit had plaats te Rotterdam. Omstreeks zeventienhonderd vragen werden mij gesteld en ik werd afgewezen.

Op zeventien vragen had ik geen antwoord kunnen geven. Op mijn vraag, wat ik moest antwoorden, als mij naar de reden van de afwijzing gevraagd werd, antwoordde een der examinatoren: "Dat u te duister bent".

Ik zei: "Dat zal te Amsterdam worden aangemerkt als onwaarheid. Althans zal het de vraag doen ontstaan, of God dan die duisterheid heeft willen gebruiken tot verlichting of *tot krachtdadige bekering van meer dan zeventig mensen die onder mijn achtjarige dienst* als lerend-ouderling zijn toegebracht. Behalve vele anderen, die nog geen duidelijk leesbare brieven van Christus zijn, maar voor wie veel hoop is".

Een der andere examinatoren vroeg nu het woord, en zei: "Lieve broeder Middel! Stel eens dat op ginds plein een aantal kostbare bouwstoffen zijn vergaderd. Hoe kostelijk die op zichzelf mogen zijn, zo bereiken zij echter eerst hun hoofddoel, als zij tot een nuttig gebouw worden tezamen gevoegd. Nu is het aan de vergadering duidelijk gebleken, dat u veel hebt onderzocht, wellicht van uw prille jeugd af. En evenals die genoemde bouwstoffen, is uw wetenschappelijke kennis van zaken op kerkelijk gebied, bij de genade-bedelingen van God, kostelijk. Doch volgens de meerderheid der vergadering is er nog nodig een samenvoeging

¹ De toebereiding der pillen is zeer eenvoudig. Men neemt een stuk zuiver of glinsterend pek, en houdt het ene eind in kokend heet water. Wanneer dit heet is knijpt men er telkens een stuk af ter grootte van een eruit, wringt dit tussen duim en wijsvingers rond tot een pil en legt die op een schotel in poeder van gemalen zoethout, om het aan elkaar kleven te beletten. Ik nam 's morgens, 's middags en 's avonds iedere keer vijf pillen, dus vijftien per dag; anderen zijn begonnen met iedere keer drie en later opgeklommen tot iedere keer vijf, zoals ik gebruik. Pek, dof van kleur, is niet zuiver (Middel).

van die zaken, zodat u daartoe nog enige opleiding behoort te ontvangen. Laat het u de moed niet doen ontzinken! Mogelijk kan zulks in een korte tijd geschieden. O, zo graag had ik u aanstonds in onze classes als mededienaar gewenst, doch de Heere zal zulks op Zijn tijd gewis doen".

Ik dankte deze broeder voor zijn verhelderend antwoord en zei dat ik niet twijfelde, of de Verbonds-Jehovah zou mij op de door Hem bepaalde tijd in de wijngaard stellen.

Waarop ik de vergadering groette en vertrok.

Later vroeg de jeugdige student B. 16 mij eens, of ik wel wist, hoeveel vragen mij gesteld waren.

Ik antwoordde, dat het op een examen voor de examinandus niet mogelijk was die op te tellen. Deze student zei mij dat, daar hij te Giessendam was beroepen, ouderling D.V. 17 aan drie andere ouderlingen had verzocht, dat zij evenals hij, de vragen met de antwoorden zouden opschrijven. Welke vragen D.V. had verzameld en aan student B. gegeven, om er voor zijn eigen aanstaand examen nut uit te trekken. Op mijn verzoek kreeg ik dat stuk een paar dagen; vandaar dat ik het getal van zeventienhonderd vragen weet. Ik had geen tijd ze allemaal op te schrijven. De zeventien vragen, die ik niet had kunnen beantwoorden, noteerde ik en vroeg later aan wijze, ervaren en geleerde mensen die verschillende talen kenden, wat op zulke vragen als die zeventien, moest geantwoord worden.

Plechtig werd mij toen verklaard, dat zij niet beantwoord konden worden, maar gesteld waren om mij in de war te brengen. Ja, dat de voornaamste der examinatoren in hun bijzijn ook eens zulke vragen had gesteld. En die tot hem zelf gericht wordende om ze te verklaren, daarop had geantwoord, dat hij zulks niet kon, maar ze slechts gesteld had om te zien of de personen, die hij ondervroeg, kordaat zouden blijven. *De Heere*, is mijn bede, *rekene hem dat niet toe!*

De gemeente te Gorinchem vond het goed om gedurende de tijd van mijn nadere opleiding op mij te wachten, en ik besloot in overleg met Ds. Van Velzen, voor die opleiding naar Groningen, tot professor De Haan 18, te gaan.

16. H.G. Bömcke, geb. in 1823, werd in 1844 predikant te Giessendam. Hij overleed in 1847 te Hrrdinxveld op 24-jarige leeftijd.

17. Dirk Verheij 1788-1860.

18. T.F. de Haan verzorgde de opleiding re Groningen vanaf 1843 en werd in 1854 hoogleraar der Theol. Hogeschool te Kampen, tot zijn emeritaat in 1860.

Na orde op zaken gesteld te hebben, ging ik met mijn vrouw en twee kinderen, benevens ons meubilair sloop. De schipper oordeelde, dat hij, indien wind en weer zo gunstig bleven, in achtenveertig uren te Groningen kon zijn. Doch de Heere oordeelde anders, opdat Zijn raad zou worden uitgevoerd.

Nauwelijks waren wij uit het gezicht der talrijke vrienden, die op de oever ons vaarwel wuifden, en verdween Amsterdam, waaraan ik zo gehecht was, wegens de vele en tedere reddingen Gods aan mij achttien jaren lang bewezen, en waar ik zoveel geestelijke kinderen in het Evangelie had mogen gewinnen, uit ons oog, of het werd bijna twee dagen windstil. Maar op de derde dag ontstond er zo'n hevige storm, dat de schipper, door nood gedrongen, te Broekerhaven binnenliep.

Het was nu zaterdag. Ik zocht daar naar vromen, doch vond die niet en ging de volgende dag met de schipper en mijn zoon naar Enkhuizen, om Ds. Ananias 19 te horen prediken. Zijn eerwaarde was echter juist te Andijk. Er werd een preek gelezen. Maar ik werd bekend en men liet niet af of ik moest 's avonds preken.

Op mijn toestemming stuurde de kerkeraad iemand naar Andijk. Ds. Ananias ontving het

briefje, en toen hij 's middags op de preekstoel kwam, deelde hij het aan de gemeente mee. In de overtuiging dat allen mij bij die gelegenheid gaarne wilden horen, preekte hij zeer kort, en volgens getuigen kwamen er veertien grote wagens vol geladen van **Andijk**. Dit gaf veel opschudding. Bekend zijnde, dat er een ouderling uit Amsterdam zou preken, stroomde de kerk vol. God daalde af, ruwe spotters werden krachtadig bekeerd, zodat de engelen feest hielden en de satan de prooi werd ontnomen. *O Heere, wonderlijk zijn Uw wegen, om ter bestemder uur Uw raad uit te voeren!*

19. Ds. J.R. Ananias, geb. 1808 en overl. 1804, werd in 1842 predikant te Meppel. In mei 1844 vertrok hij naar de gemeente Enkhuizen in combinatie met Andijk. In mei 1846 vertrok hij naar de provincie Groningen, waar hij nog enkele maanden vooring in de gemeente van Strobos zonder toestemming van de classis. Daarna verdween hij van het kerkelijk erf. Zie uitvoeriger over hem F.L. Bos, Kruisdragers, blz. 23-34, Kampen 1982.

15. Ziekte van een zoon; en volle zekerheid van geloof in de Drie-enige Verbondgod

's Maandags vroeg gingen wij weer onder zeil, doch nu volgde er een beproeving van ingrijpende aard. Mijn zoon werd hevig ziek, en voordat wij vrijdags zeer laat te Groningen aankwamen, lag hij al twee dagen buiten kennis' Nadat zo spoedig mogelijk geneeskundige hulp ingeroepen was, klonk het treurig bericht: uw zoon bevindt zich in stervende toestand. Daarbij kon de woning, enige tijd tevoren gehuurd, nog niet worden betrokken. Na veel moeite kreeg ik een enkele kamer bij een bakker. Daar mijn zoon door de hevigste zenuw- en zinkingkoorts aangetast was, werden wij genoodzaakt ook nog professor La Faille er bij te roepen. Bijna vier weken was mijn zoon buiten kennis. Hij was dag en nacht geen zeven minuten achter elkaar stil en rustig' doch brulde als een dier, aanhoudend aan zijn kleren trekkend en de handen wringend. Daar wij als ouders in die tijd geen nachtrust genoten hadden, en ieder wegbleef wegens het gevaar der ziekte, kreeg ik ook zware koorts, welke op een geduchte wijze in mijn rechterbeen woedde. Zodat de professor tot dokter N. zei: "Och, wat een aller-treurigste toestand is het hier. Want de zoon moet sterven, daar door de koorts zijn ingewanden vol puisten zitten, waaraan niets te doen is. Alle middelen stuiten er op af, door de kwaadaardigheid der ziekte. En de vader moet het been afgezet worden, als het nog tien uren duurt, daar anders het koudvuur er in zal zijn."

Zwaar zuchtend ging hij daarop heen. Mijn vrouw moest zich om nodige zaken enige minuten verwijderen. Satan werd losgelaten en kwam mij eerst beklagen, dat ik boven al de heiligen in de Schrift bezocht werd, omdat mijn weg kwaad was in Gods ogen en ik nu openbaar zou worden een huichelaar te zijn, en daarom van God en de mensen was verlaten. De leraar B. [1844-1848 predikant te Groningen] (toen te Groningen predikant) zag wel dat ik buiten God was, en daarom wilde hij niet komen, ja zelfs niet voor mijn zoon bidden. De vromen schuwden mij, zelfs mijn eigen maagschap, alles was mij tegen en om mijn zonden moest mijn zoon sterven en ik zou met krukken moeten lopen. Ja, al mijn vermeende genade was vals.

Het doodszweet brak mij uit, bevend van angst, brulde ik vanwege het geruis van mijn hart. Maar Jehovah kwam mij vragend voor, of ik ook langs een andere weg wilde geleid worden, dan Zijn vrijmacht al vóór duizenden van jaren met sommigen van Zijn keurlingen had gehouden. En ik werd tegelijk bepaald bij Psalm 38, waar David zegt: "Mijn darmen zijn vol van verachtelijke plaag", waar het grondwoord zegt "karbonkels", zoals bij mijn zoon het

geval was. Ook David moest klagen: "Mijn vrienden staan tegenover mijn plaag, en mijn nabestaanden staan van verre". Maar ook getuigde hij: "Heere, voor U is al mijn begeerte, en mijn zuchten is voor U niet verborgen; want op U, Heere, hoop ik". Wonderlijk daalden stromen van eeuwige liefde Gods in mijn ziel neer. De toepassing van Christus' dadelijke volmaakte onderhouding der wet werd mij volkomen geschonken. Waarom ik negentien jaar gebeden had, nadat ik de vergeving der zonden had ontvangen, dat werd nu vervuld. Niet één schatkamer van mijn ziel bleef leeg. Mijn blijdschap in God Drieënig, in Wie ik me door Christus mocht verliezen, was onbeschrijflijk, nu ik kindschap en het recht tot het eeuwige leven ontvangen had. Hemelvreugde vervulde mijn hart. Mijn wil verloor ik in Jehovah's heilige wil, en hoe Zijn Majesteit nu mocht goedvinden met mij, mijn zoon, en met alles te handelen, het was: *Amen, Amen, Amen. Heere, Uw kind bezit alles, nu ik U in Uw volle liefde heb.* Ja, al had God op die tijd de hele wereld omgekeerd, ik zou gejuicht hebben, zó was mijn wil, en alles, in die God des Heils verslonden. O, zalige voorsmaak van het eeuwige leven!

De ziel doortintelende blijdschap had onder Christus' regering zulk een invloed, dat Zijn genadige almacht de koorts van mij wegnam. Mijn been werd weer dun en ik was volkomen genezen naar lichaam en ziel. Beide deelden in Gods volle liefde.

Mijn vrouw kwam weer binnen, zagen hoorde mijnblijdschap, doch vreesde, dat het gevolg zou zijn dat haar zoon zou sterven, omdat zij merkte, dat ik mijn kind aan God kwijt was.

De professor en dokter kwamen drie keren per dag. Bij hun eerstvolgende bezoek was het hen onverklaarbaar, dat ik zo volkomen genezen was. Maar voor de jongeling, zeiden zij, was geen hoop; ja, hij zou gewis sterven. Ds. B. kwam daarna en sprak met mijn vrouw, bad voor de zieke en werd daarin gestuit. Na enige ogenblikken zei hij: "Ja Heere! Uw knecht wilde hier niet naar toe, maar moest, en zo deze broeder uit Uw weg is, overtuig hem".

Na dat zogenaamd gebed wendde hij zich tot mij en zei: "Ik wilde hier niet naar toe, maar ik moest".

Waarop ik antwoordde, dat het mij om het even was, of hij gekomen of weggebleven was.

Hij hervatte: "En u hebt mij vijf keer laten roepen. Want ik ben niet eerder gekomen, omdat ik geloof, dat u uit Gods weg gelopen bent en dat daarom de Heere u zo tegenkomt".

Ik zei: "Wat die zaak aangaat, daar heb ik geen zorg voor, daar God Drieënig in en door Christus nu alles voor Zijn rekening heeft genomen en mij met Zichzelf zo vervuld heeft, dat ik u en ieder schepsel kan missen".

Hij zei: "Nou nou", en wilde heen gaan, doch ik zei dat ik uit innige liefde hem aanraadde om voor God in de schuld te komen over de handelingen mij in de laatste weken aangedaan, want dat anders de roede Gods op hem zou komen.

Nogmaals zei zijn eerwaarde: "Nou nou", en ging weg.

Toen ik de volgende dag de professor en de dokter uitliet, zeiden zij, dat mijn zoon binnen weinige minuten overleden zou zijn. Ik ging naar binnen en deelde mijn vrouw dit mee. Wij vielen neer, en ik gebruikte enkel deze woorden: "Vader! U weet, Uw kind heeft de jongen U overgegeven. De professor zegt: Het is gedaan. Moeder zegt: Gij doet een afgedane (of hopeloze) zaak. Het is ook waar, Heere der heirscharen! U is geen ding te wonderlijk! Maar zo Gij de jongen als uit de dood ons wilt weergeven, laat hij dan niet voor ons, maar voor U zijn. Amen".

Dadelijk nadat ik het "Amen" had gezegd was mijn zoon stil. Mijn vrouw sprong op van de knieën en zei: "De jongen is dood". Ik zei: "Hij sterft niet. God zal hem oprichten, tot Zijn dienst!"

Juffrouw De Haan kwam ons daarna bezoeken. Haar dienstbode droeg een grote kom heerlijk bereid gortwater. Ik brak de mond van de zieke open, stak er een houtje tussen, om de kramp

tegen te houden, en gaf hem iets van dat vocht. De dokter kwam binnen, was verwonderd, en ging haastig de professor halen. Ook die kon zijn verwondering niet genoeg uiten en zei: "Tweeënveertig jaren ben ik in de praktijk, nooit heb ik zulk een wonder gezien. Gisteren was de vader in hachelijke toestand en plotseling volkomen genezen, en nu de zoon. Want de ziekte is geheel van de jongen geweken, geen spoor is er meer van over. Maar hij is uitgeput, dus geef hem zo spoedig mogelijk kalfsbouillon, opdat er voedsel in het lichaam komt". Tegelijk zag hij de kom en vroeg: "Wat is dat?" Het werd hem gezegd. Hij proefde het en zei: "Kostelijk toebereid! Geef de jongen ervan".

Ik nam de lepel. Maar hij zei: "Weg met die lepel, een theekopje!" Ik gaf mijn zoon een kopje vol en hij smakte met de lippen, zo goed deed het hem.

De professor herhaalde: "O dubbel wonder, dat hier is gebeurd! Het gaat mijn verstand te boven!" Verder ontving de jongen het ene half uur van dat vocht en het andere half uur bouillon, dag en nacht door, totdat hij andere versterkende voedingsmiddelen kon gebruiken. Ook kwam de spraak langzaam terug.

De professor vreesde, dat mijn zoon in een jaar tijds zijn vermogens door de ziekte niet volkomen terug zou hebben. Maar God daarentegen maakte de jongen wijs tot aanvankelijke bekering, met het licht en de wijsheid van Boven.

O, mijn ziel, loof de Heere, en vergeet geen van Zijn weldadigheden. En gij, volk van God, die dit leest of hoort, leert er toch uit om ook in de grootste noden op de Heere uw volkomen hoop te stellen, en uw geloof zal bevestigd worden, ja u zult de heerlijkheid Gods zien!

Ds. B. werd daarna bezocht met een kinderziekte. Ik deed vier weken lang al de diensten in prediking en catechisaties voor hem. En na zijn herstelling beleed hij openlijk van de kansel, dat God hem bezocht had om zijn verkeerde handelingen jegens mij. Mijn zoon herstelde geheel en leerde het Hebreeuws en Grieks, waarin hij, volgens getuigenissen van zijn leermeester, bijzondere vorderingen maakte. Geloofd zij de Heere, Die Zijn genade en macht heeft grootgemaakt en mij uit alle noden gered!

In mei 1845 kwam ik, met nog vijf andere studenten, voor het examen te Dwingeloo, voor achtentwintig leraren en ruim dertig ouderlingen. Na het gehouden examen werden wij op de rol der wettige dienaren van Christus en Zijn kerk ingeschreven.

En ik werd ik enige tijd later in mijn gemeente te **Gorinchem** in de dienst bevestigd. Ik mocht daar met zegen werkzaam zijn, ja zelfs uit de Roomse kerk sommigen voor Christus winnen, naast vele anderen die eeuwig voor de troon des Lams het lied der verlostten zullen jubelen.

De Heere brak ook door in de bekering van mijn zoon. Hij schonk hem de volle rechtvaardigmaking, en gaf duidelijk blijken, dat ik volgens de overgave van mijn zoon aan God (tijdens zijn zware ziekte te Groningen), het nu had te volbrengen. En aan de innige begeerte van de jongeling, alsook aan Jehovah's kennelijke roeping tot de heilige dienst, had te voldoen. Om welke reden mijn zoon dus enige jaren ter studie ging bij mijn vorige leermeester en ook een poosje bij de eerwaarde Ds. C.

Nadat hij onder veel gebeden de ouderlijke woning had verlaten, werd ik krachtig bepaald bij de honderden gebeden die ik als kind, van tien tot veertien jaren oud, tot de Heere had gedaan, dat die grote Ontfermer mij leraar mocht maken. En hoe Hij nu die vroegere gebeden had vervuld, ja bovendien tevens mijn zoon in Zijn dienst wilde stellen. Hadden menigten van vijanden en schijnvrienden mij getracht om te brengen of tegen te werken, niets had Zijn raad kunnen breken, omdat Hij, de Almachtige Verbonds-God, het had besloten en ondanks alle tegenstand had uitgevoerd.

O, wat werd ik in- en doorgeleid in de wegen en leidingen Gods, en zonk weg in ootmoed en

verwondering, dat die grote Koning met zulk een aller-diepst ellendige zondaar zo teer in Vaderlijke liefde had gehandeld. En mijn zwakke en gebrekkige arbeid in Zijn wijngaard zo genadig tot bekering van velen wilde zegenen. Duizenden keren heb ik mij over de goedertierenheden van mijn aller-genadigste Heere en Meester moeten verwonderen. *Zijn trouw is groot en zeer te prijzen tot in der eeuwigheid!*

16. Predikant te Gorinchem, Middelburg

Vijf jaren en vijf maanden mocht ik te Gorinchem en omstreken werkzaam zijn. Innige banden, die de tand des tijds niet kan doorknagen, ja de dood niet kan verbreken, werden er tussen mij en de ware kinderen Gods gelegd. En de geestelijke kinderen, die ik voor Christus mocht winnen, waren mij dierbaar. Voor onderscheidene beroepen moest ik bedanken en toch bleek het, dat ik ook aan andere steden het Evangelie moest verkondigen. De roeping van de gemeente Middelburg in Zeeland werd op mijn hart gebonden, zodat ik die moest opvolgen.

Als gescheurd van veler hart, vertrok ik in november 1850, en werd kort daarop te **Middelburg** bevestigd. De toevloed van luisteraars was buitengewoon groot, vooral in de eerste vier jaren. Zodat de zogenaamde Smytegeltskerk, met een galerij van circa driehonderd plaatsen vergroot, nog te klein was. Had Nederlands God vroeger door vader Smytegelt en andere godzalige mannen, de zuivere waarheid in dat gebouw doen verkondigen, het roerde soms innig mijn hart, dat de steen uit de muur en het hout uit de balk, als getuigen van Gods Majesteit, mij tot opwekking strekten, om de heerlijkheid Gods in het zaligen van arme zondaren met verdubbelde ijver te verkondigen. Een menigte van zondaren werd bekeerd en des Heeren volk opgebouwd in het heilig geloof, in de vaste hoop en de vurige liefde. Innig bond de Heere ons tezamen door de band des Geestes.

Op 22 juni 1845 werd Ds. Middel te Gorinchem bevestigd door zijn leermeester prof. T.F. de Haan uit Groningen. Op zondag 10 november 1850 preekte hij afscheid met de tekst Hand. 20: 31 en 32. Op 15 november 1850 vond de bevestiging te Middelburg plaats door Ds. W. Gardeniers van Wolphaartsdijk. Op 5 oktober 1856 nam hij afscheid. Ds. Middel werd predikant in Middelburg en stond er zes jaar van 1850 tot 1856. Tijdens zijn ambtstijd was ook ds. H. J. Budding bij een deel van zijn gemeenteleden nog zeer geliefd. Sommigen wilden hem nog wel eens op de preekstoel horen. Om hen tevreden te stellen schreef de kerkenraad aan Ds. Budding 'dat nog nooit een leraar die de Christus preekte de kansel in de Gasthuiskerk geweigerd was', maar voegde de kerkenraad er meteen aan toe – 'in de hoop dat hij nooit meer zou komen' – omdat men nog niet vergeten was hoe hij eerder in Middelburg 'veel schade, scheuring en twist' had veroorzaakt, zodat er lange tijd overheen ging alvorens de gemeente weer geregeld in de kerk kwam. Ds. Middel vroeg zich op de provinciale vergadering van april 1856 af, *of de Afscheiden predikanten niet wat meer werk moesten om ook in andere gemeente te preken.* Hij wees er op 'dat Afscheiden predikanten van de Gereformeerde Kerk onder 't Kruis (dat was de kerkengroep die rond 1838-1841 geen vrijheid wilden aanvragen bij de Koning), zoals C. van den Oever, H.J. Budding en P. van Dijke, veel op pad gingen om ook andere schapen, niet uit eigen stal, te trekken.' Hoewel ook sommige Afscheidenen zich met hen verbonden voelden, hadden die Kruisgezinde predikanten vooral onder Hervormden ingang. Ze vonden een vruchtbare voedingsbodem omdat de Hervormde Synode in juli 1854 had bevolen dat de

predikanten in het vervolg een ambtsgewaad moesten dragen: t.w. een lange zwarte toga met bef en baret. Dit veroorzaakte de 'toga-beweging'. Deze dracht werd al gauw het symbool van 'de moderne leer' die meer en meer in de Hervormde kerk binnendrong. In die tijd speelden in de Hervormde kerk zeer geruchtmakende problemen, zoals die van de Amsterdamse predikant Meijboom, die de Godheid van Christus loochende en de verzoening door het bloed van Christus loochende. Vandaar dat een behoorlijk aantal hervormden bij de bovengenoemde kruisdominees gingen kerken. Ook in Middelburg verscheen in de zomer van 1855 in de Hervormde Oostkerk een predikant in toga op de kansel, waarna velen de kerk verlieten. Jonkheer Versluijs uit Sint Jan ten Heere verschaftte hen onderdak in een deftig herenhuis aan de Lange Delft, na verloop van tijd omgebouwd tot kerk. De strijd tegen de vrijzinnigheid met als symbool de nieuwerwetse toga van de Hervormde predikanten, werd al gauw 'anti-toga-beweging' genoemd.

17. Sterven van zijn dochter Anna Harmina

Maar in mijn huiselijke kring hield God loutering en heiliging, hoe zwaar de beproeving ook voor het vlees mocht zijn. Toen ik nog maar enkele weken in Middelburg was, raakte mijn lieve dochter Anna Harmina, zonder haar schuld, bij het uitgaan der kerk, door het grote gedrang onder de paarden van een rijtuig. Sommige mannen grepen de paarden bij de teugel om ze te doen stilhouden, doch de koetsier (zo men zei in beschonken toestand) legde er de zweep op. De verschrikte arme dieren traptten in het kleed en de omslagdoek van mijn dierbaar kind eenentwintig gaten, behalve het verscheuren der kleren. Bewusteloos werd mijn dochter als dood onder de paarden weggehaald en in de consistorie gedragen. Ik werd uit de kerk geroepen, en mijn vaderhart brak toen ik haar zag. Maar eindelijk kwam zij weer bij kennis en klaagde over haar linkerzij. Terwijl ze naar huis werd gebracht, werd de dokter gehaald om geneeskundige hulp te verlenen. Dit ongeval was de grondoorzaak van haar later zwaar lijden en dood, omdat de schrik niet behoorlijk had uitgewerkt, hoewel zij schijnbaar goed herstelde. Want als gevolg van een en ander kreeg zij in 1851 een zware hoest, die van zulk een aard was, dat er twee breuken door ontstonden. Daarop een kwijnende toestand volgde, waarbij alle geneesmiddelen vruchteloos bleven, en die later in tering op de slijmvliezen eindigde.

Toen in die tussentijd mijn dierbare dochter enige tijd (op aanraden van de geneesheer) in Gelderland was, scheen zij te herstellen, doch in Middelburg teruggekeerd, nam de kwaal weer toe.

Hierop ontving ik een beroep van de gemeente te Leiden, en dit bracht mij in grote strijd, want de dokter oordeelde, dat de Zeeuwse lucht nadelig was voor het gestel van mijn dochter. Deze hing dikwijls wenend aan mijn hals, smekend om het beroep van Leiden toch aan te nemen tot behoud van haar leven, te meer daar ik te Leiden ook zo innig bemind werd. Ook mijn genegenheid helde daarheen.

Daartegenover bepaalde de Heere mij krachtig uit verscheidene Bijbelplaatsen, dat het Zijn heilige wil was, dat ik moest blijven. Zodat ik moest zeggen tot mijn waarde vrouw en lieve dochter: "Ik bid u, doe tezamen niet langer geweld op mijn hart; want vanwege de aanwijzingen des Heeren mag ik niet vertrekken." En ik deelde de reden ervan mede.

Mijn vrouw zweeg, maar mijn dochter weende bitter en kermde, dat het blijven in Zeeland haar dood zou zijn. Mijn hart brak, daar zij het getuigenis van de dokter aan haar zijde had, en wenend moest ik antwoorden: "Lief kind, je weet en bent ervan overtuigd, hoe innig ik ie

liefheb en hoe gaarne ik om jou naar Leiden zou gaan. Maar de Heere bepaalt mij zo krachtig, dat ik niet kan, niet mag en niet durf gaan. Lieve kind, je zou immers geen oorzaak willen zijn dat God mij tot een tegenpartijder werd! Och, dan zou je vader het zo bang hebben. En daarbij, lieve kind, is je leven zo in Gods hand, dat je te Leiden niet meer gewaarborgd bent dan hier te Middelburg. Jehovah is het in Wiens hand onze levensadem is en bij Wie alle dingen zijn".

Wij gingen in het gebed, zij kwam tot ootmoedige stilte, werd van die tijd af meer een vurig bidster en zocht haar heil in Jezus' volheid en bij Hem alleen.

In 1853 nam haar lijden zeer toe, zodat ons het hart wel moest breken. Zij daarentegen nam toe in de genade. De liefde Gods in Jezus Christus deed haar roemen van Gods goedertierenheden, en hoewel zij dag en nacht wegens pijn, braken, hoesten, enz. geen rust had, was zij dikwijls de dageraad vooruit om Gods lof te zingen.

En eindelijk ging zij, vervuld met de liefde van Christus, op 4 februari 1854 's avonds 7 uur de heerlijkheid in, 18 jaar 5 maanden en 5 dagen oud. De omstandigheden zijn enigszins vermeld in haar: "Zalig afsterven", uitgegeven bij J. van Golverdinge in het jaar 1854.

Eén zaak moet ik nog melden, om Gods ondoorgrondelijke soevereiniteit in Zijn leidingen, tot lering voor de lezer aan te wijzen. De dag vóór het sterven van mijn dochter, in het gebed voor haar werkzaam, kreeg ik eerst tot antwoord: "De benauwdheid zal niet tweemaal oprijzen", Nahum 1 : 9. Ik kreeg een zoete inleiding, dat de benauwdheid van haar lichaam met het tijdelijke leven zou ophouden, en dit later in de opstanding met de ziel herenigd, in heerlijkheid zou juichen, terwijl haar ziel nu al bij voorbaat Jezus' liefde genoot. Daarop ontving ik met kracht: "*Ik ben de God van Beth-El*". En plotseling werd ik eraan herinnerd, hoe ik zesentwintig jaren geleden in de Oosterkerk, op een avond onder de prediking van Ds. Van Maanen, de belofte had ontvangen drie kinderen voor God te zullen voortbrengen, zoals tevoren reeds is aangestipt. Maar nu kwam de Heere mij vragende voor, of Hij niet alles vervulde, wat Hij beloofd had?

Mijn zoontje Johannes had Hij zalig bekeerd, op ruim vijfjarige leeftijd opgenomen in heerlijkheid, mijn dochter zou Hij nu opnemen, terwijl mijn oudste zoon, reeds bekeerd, leraar in Zijn kerk was. En ik kreeg andermaal: "*Ik ben de God van Beth-El*".

O, mijn ziel zonk in diepe ootmoed en kinderlijke liefde in die genade en trouw des Heeren weg, ik mocht Zijn wijsheid aanbidden en Zijn liefde bewonderen.

De ochtend na de dood van mijn dierbare dochter, voelde ik eerst recht het gemis van haar. Zo menigmaal had ik lieflijke opbeuringen door haar genoten. Want als ik soms neergedrukt was over onaangename omstandigheden, dan viel zij mij om de hals, kuste mij bij herhaling en zei: "Kom vaderlief, niet zo neergebogen! De Heere heeft het immers altijd wel gemaakt, nooit heeft Hij u begeven of verlaten en zal het nu ook wel maken. Kom, laat ons liever van Zijn daden zingen", en dan begon zij te zingen Psalm 74 : 15:

*Hoe menigmaal hebt G' ons Uw gunst betoond,
't Zij G' een fontein deedt uit een rots ontspringen,
Of op een hoop de waat'ren samendringen,
Wanneer de stroom door U werd uitgedroogd.*

Dan weidde zij soms uit over de daden des Heeren ook aan mij bewezen. Zeg mij, wie kon bij zulk een tedere en kinderlijke gulle liefde koud of ongevoelig blijven? Nee, onwillekeurig moest ik dan meezingen, en werd opgebeurd door het oog op God te vestigen. Het lieve kind was mij een kostelijk juweel. Door de droefheid over haar gemis geraakte ik in de strik van de satan, door te vragen: Waarom moest ik toch dat lieve kind missen? Waarom moest het mij

door zulk een smartelijke lijdensweg ontnomen worden?

Plotseling daalde de vraag in mijn hart, wat mij verkieslijker was, dat de Heere mijn dochter het gezondste en schoonste lichaam had geschonken, in het rijkste huwelijk had gebracht, een schaar van kinderen had gegeven, en honderd jaren oud had laten worden en haar dan in de hel had geworpen. Of, dat God haar, door een weg van lijden losgemaakt hebbend van de aardse dingen, voor de hemel bereid en nu opgenomen had in eeuwige heerlijkheid. In diepe ootmoed moest ik Gods wijze, heilige en aanbiddelijke leidingen roemen en prijzen.

Nog bijna twee jaren na de dood van mijn dochter bleef ik te Middelburg, ontving een beroep uit Amerika (Rochester) en van elders, waarvoor ik moest bedanken. Maar in het najaar van 1856 bepaalde de Heere mij erbij, dat ik mij gereed moest maken om te vertrekken. Ik ontving het beroep naar Deventer, dat ik moest aannemen, ofschoon de inkomsten f 400,- minder waren en ik zeer begeerd bleef te Middelburg. Maar Gods wil had ik te volgen, hoe smartelijk ook het scheiden was, vooral van mijn geestelijke kinderen, die ik daar voor Christus had mogen winnen.

18. Predikant te Deventer Doesburg en Arnhem

Te Deventer mocht ik met zegen werkzaam zijn tot vrede der gemeente en winst in het geloof. Maar hoe bemind ik daar ook mocht zijn en hoe gaarne zij mij in hun midden wilden houden, zo was mijn werkring aldaar nog geen twee jaren toen de grote Koning wilde, dat ik in 1858 naar de pas gestichte gemeente te Doesburg zou vertrekken.

Op 12 oktober 1856 werd Middel door zijn zoon Israël te Deventer bevestigd, die dan predikant te Zutphen is. Op 28 maart 1858 nam hij afscheid. Van 11 april 1858 tot 5 februari 1860 was Middel predikant te Doesburg.

Op 12 februari 1860 kwam Middel te Arnhem en op zondag 13 maart 1864 preekte hij er zijn afscheid over Hand. 20:32.

Innig was ik daar bemind en genoot er liefelijke, zoete vrede. De gemeente kwam door onverwachte zaken in geldelijke ongelegenheid, doch de Heere redde op bijzondere wijze.

Voor twee beroepen had ik daar met vrijmoedigheid bedankt, doch in december 1859 ontving ik een beroep naar **Arnhem**.

Nooit heb ik zoveel tegen een beroep gebeden als tegen dit. Maar hoe ik het ook wendde of keerde, welke uitvluchten ik maakte, welke bezwaren ik ook voor God bracht, welke strijd en ellende ik ook tegemoet zag, ik moest het volgens Gods wil aannemen. De verdeeldheid was daar zeer groot, aangezien J. Bekking uit het seminarium van Ds. Schwartz, aldaar een aller-akeligste scheuring had weten te verwekken en om mij te weren, mijn zedelijk karakter allergruwelijkst belasterd had. Dat heeft hij echter schriftelijk herroepen, toen hij vreesde in de handen van de rechter te zullen geraken. Zijn goddeloos gedrag werd eindelijk bekend en, met achterlating van aanzienlijke schulden, koos hij het hazenpad. Slechts twee huisgezinnen bleven weg. Al de anderen mocht ik met Gods zegen weer voor de gemeente terugwinnen. En hoewel de gemeente zich uitbreidde, had ik daar nochtans dubbele genade nodig, om zoveel mogelijk de scherpe voorwerpelijke en onderwerpelijke richtingen in het gulden midden te brengen. Zo ooit, dan heb ik daar in dubbele mate geloof en lijdzaamheid, liefde en verdraagzaamheid moeten oefenen, om sommigen in de voetstappen van de grote overste

Leidsman te doen treden.

Geloofd zij de Heere voor Zijn genade, Die mij, arme dienaar, vier jaren lang als van onder eeuwige armen geschraagd heeft en de harten van het grootste deel der gemeente jegens mij in liefde ontstak. Zodat ik veel blijken van innige toegenegenheid mocht ontvangen.

Tevens zond de Heere beproeving in mijn huiselijke kring, daar mijn waarde vrouw bij herhaling ziek werd en verbazend leed aan verval van lichaamskrachten en zielsvermogens. Zodat zij niet in staat was om als voorheen haar huiselijke zaken te verrichten en maar niet kon besluiten een dienstbode te nemen. Daar ik haar zeer liefhad, deed ik wat ik maar kon om haar behulpzaam te zijn. Dat echter had het bezwaar in zich, dat ik grotendeels des nachts moest studeren, brieven schrijven enz., zodat ik regelmatig maar ongeveer vijf uren rust kon nemen. Maar de Heere gaf mij daarin genoegzame kracht, zodat ik, met uitzondering van lichte ongesteldheden, Jezus in Zijn leidingen, onder veel gebed en smekingen mocht volgen.

19. Predikant te Wolphaartsdijk

In december 1863 ontving ik de roeping naar de gemeente Wolphaartsdijk in Zeeland. En ofschoon ik eerst dacht hiervoor, evenals voor twee andere beroepen die ik te Arnhem ontving, te moeten bedanken, bleek het echter Gods weg te zijn, dat ik dat van Wolphaartsdijk moest aannemen en in maart 1864 daar de herdersstaf opnemen.

In deze kleine, maar vreedzame gemeente, gevoelde ik mij o zo thuis, en mocht er innige liefde genieten.

Op 20 maart 1864 werd Middel bevestigd door Ds. A. de Bruine. Ds. Middel deed zijn intrede in een stampvolle kerk, sprekende over de bede van Mozes. Zie A.M. Wessels, *God ons een schild*, blz. 143, Goes 1936.

20. Sterven van zijn vrouw

Wat mijn waarde vrouw betreft, werd de weg zwaar, want hoewel wij hoop koesterden, dat het stille landelijke leven voor haar tot enig herstel zou leiden, zo was de weg des Heeren anders. Welke middelen ook werden aangewend, zowel geneeskundige als andere, haar verzwakking en verval van krachten namen dermate toe, dat zij op 13 november 1864 bezweek. Nadat ik haar zesendertig jaar lang als een gift uit de hand des Heeren had mogen genieten en wij samen lief en leed, licht en donker in de woestijn hadden gedragen. Op de ochtend van haar sterfdag had zij innige werkzaamheden tussen de Heere en haar gemoed, en was die dag tamelijk wel.

Maar toen ik 's middags in het midden van de predicatie was, werd ik geroepen, en tot mijn verbazing is zij in weinige minuten door de Jordaan, vanuit de tijdelijke sabbat in de eeuwige heerlijkheid overgegaan. Het volkomen bewust zijn dat haar verwisseling zalig was, en de ondersteunende genade des Heeren, deden mij in kinderlijke onderworpenheid Hem volgen. Daar de alles vervullende Verbonds-Jehovah alles met Zich Zelf vergoedde.

Tijdens het leven van mijn vrouw had de Heere ons een dienstbode gegeven en gelukkig mocht ik een tamelijke welstand genieten. De kleine gemeente, bij mijn komst uit slechts

tweeënzestig zielen bestaande, vermeerderde in weinige maanden tot honderdertig zielen. Enkelen werden bekeerd en Gods volk gebouwd, terwijl onderlinge vrede ons voorrecht was. Zo scheen de weg effen te zijn, alsof de overige dagen van mijn leven kalm zouden zijn, totdat ik de pelgrimsstaf mocht neerleggen voor de troon des Lams en het lied der verlostten zou aanheffen. Maar, mijn allerliefste Heere had mij, arme en dwaze leerjongen, eerst nog iets te onderwijzen.

21. Nieuwe openbaring van de Vader in ziekte

Op 24oktober 1865 werd ik 's middags om half vijf aangetast door een aller-hevigste buitengewone koliek. In zulke geweldige smarten, die bijna niet onder woorden te brengen zijn, zodat ingewanden, borst en hart zó samen krompen, dat de adem dreigde op te houden. Geneeskundige hulp van twee bekwame dokters baatte in de eerste twaalf uren niet. Wel veertig keren dacht ik in genoemde tijd: "Daar is het laatste ogenblik".

U vraagt wellicht, lieve lezer: "Hoe was uw zielstoestand?"

Luister, en laat de uitkomst u tot sterkte zijn, temeer daar dit de weg Gods was om Zijn genadige leidingen en menigvuldige reddingen van mij, te boek te stellen. Dadelijk toen ik werd aangetast, was de smart zo hevig, de spraak zo belemmerd, en alles in zulk een dodelijke staat, dat ik stellig dacht, geen vijf minuten meer te zullen leven. Als in één ogenblik kwamen de zonden als heibenden zich in slagorde tegen mij te stellen. Met Job 30 : 15 en 18 omringden zij mij als de kraag van mijn rok. De satan wees op mijn vuile kleren, Zach.3. En evenals Jozua, de hogepriester, kon ik niets tot mijn verontschuldiging inbrengen. Evenals de gebeten Israëliet het vergif der slang gevoelde, zo gevoelde ik het vergif der zonden, en nu zo de dood in! Gelijk die dodelijk gewonde Israëliet in het geloof zijn oog vestigde op de verhoogde koperen slang, als een voorbeeld van Christus, zo werd mijn oog des geloofs gevestigd op de verhoogde en alles volbracht hebbende Borg en Middelaar, met een smekend verlangen naar de almachtige kracht Zijner verdiensten. Zuchtend inwendig met Hizkia (Jes. 38 : 14): "*O Heere, ik word onderdrukt, wees Gij mijn Borg!*"

Nauwelijks was dit geschied, of de aller-genadigste, dierbare Heere Jezus openbaarde Zich in de almachtige kracht en oneindige waardij Zijner Borggerechtigheid. Alsook tegelijk in Zijn koninklijke heerschappij, tot zalige en heerlijke bevrijding van mijn ziel. Satan en al de beschuldigers stoven of vluchtten weg als kaf voor de wind. Niet één bleef er over zodra de eeuwig geprezen Immanuël Zich in Zijn Majesteit openbaarde. Wonderlijk daalde de beminnelijke Heere Jezus Christus nu in mijn ziel neer, in het onmetelijke Zijner genade, liefde en trouw. Ja, Hij openbaarde Zich op een zeer bevrijdende wijze, tonende het eeuwig geldende van Zijn aangebrachte Borggerechtigheid, zowel lijdelijk als dadelijk tot eeuwige zaligheid voor mij, arme, melaatse zondaar.

Ook werd ik kennelijk ingeleid, bij Geestes licht, wat Hij voor mij, ellendige, geweest was van mijn jeugd af, en hoe Hij altijd de Getrouwe was gebleven, zodat mijn ontrouw Zijn trouw niet had verbroken. Maar hoe Hij steeds gedachtig was gebleven, dat ik stof was, dat ieder ogenblik bevochtiging nodig had, als ik iets door Hem tot Zijn eer zou verrichten. Onder dit alles goot die dierbare, allerliefste Immanuël stromen Zijner Goddelijke liefde in mijn hart uit, zodat het mij in zielsblijdschap en wederliefde deed wenen.

O, het verrassendste, ik zou haast zeggen het overrompelendste van deze genoemde, vrijmakende openbaring van Christus aan mijn hart, ziel, verstand en aan alle krachten van mijn gemoed, deed mij in verwondering en aanbidding voor Zijn Majesteit wegzinken. Maar hier bleef het niet bij.

De Vader openbaarde Zich aan mij, nieteling, in Zijn Vaderlijke liefde jegens mij. Mij tonende, dat Hij in de Aller-volmaaktste Borgtocht van Zijn Zoon, volkomen voldaan en daarin ook volkomen met mij verzoend en bevredigd was. Tevens mij nu terugwijzende, hoe Hij immers ook de persoonlijke rechtvaardigmaking vroeger aan mij getoond had. En al was het, dat Zijn wijsheid en liefde het nu nodig keurden, om mij in deze hevige smarten des lichaams met Vaderlijke hand kastijding te brengen, nimmer zou Hij falen in Zijn onveranderlijke liefde en trouw. En al bezocht Hij mij wegens mijn zonden en dwaasheid, het Verbond Zijns vredes stond eeuwig vast.

O, de wonderlijke vrede, die mijn hart onder dit alles vervulde, kan ik niet onder woorden brengen, al bezat ik ook tienduizend tongen. Daar die vrede Gods in Christus Jezus nu al mijn verstand te boven ging, terwijl ik in die Vaderlijke liefde en trouw wegzonk en mij daar als in verloor en verlustigde. De Heilige Geest gaf mij in alles klaar geloofslicht en verzegelde alles aan mijn hart. Dat steeds het oog gevestigd mocht houden op de alles overklimmende verdiensten van de Heere Jezus, om Diens wil mij de Vader Zijn liefde bewees, en eeuwig zou betonen.

Uitzonderlijke toestand! Naar het lichaam twaalf uren lang in zulke aller-hevigste smarten, dat ik het bij vlagen als in barensweeën moest uitjammeren. En op dezelfde tijd in de Drieënige Verbonds-Jehovah, alsook in de stromen Zijner liefde mij verlustigende, zodat het jammeren wegens overgrote smarten en het wenen van blijdschap in Gods liefde, met kinderlijke geloofssterkte en zaligheid des harten, gelijktijdig geschiedde. Mijn wil was in de Heere als verslonden, zodat ik hoegenaamd niets te bedingen of te bedillen had. En het, door de werking des Heiligen Geestes, inwendig steeds was (daar ik niet kon spreken): *"Vaderlief! Wilt U mij in deze lichaamssmarten van hier wegnemen: Amen! Amen! Amen! Wilt U mij, nieteling, oprichten, om nog verder Uw raad te dienen: Amen! Amen! Hoe ook Uw weg zij, Uw doen is majesteit, wijs, heilig en goed, daar ook deze weg pure liefde is tot mijn zaligheid en de wonderen Uwer liefde er eeuwig in zullen worden verheerlijkt"*.

Lieve lezer, zo u onder de bewerking des Heiligen Geestes mocht zijn, gedenk dan, dat als u op beproevingswegen bent, het een grote genade is eenswillend met God te zijn. En wanneer die genade in ons zegeviert, worden wij een vlak veld, waarin de Koning der Ere voorspoedig rijdt op het woord Zijner waarheid en de kracht Zijner beloften mededeelt, al naar gelang onze toestand is. Opdat hier en eeuwig al de hulde aan Zijn verbondsliefde en trouw worde toegebracht. Psalm 33 : 10b berijmd, heeft dan zijn vervulling.

Ach, wij arme sukkelaars vergeten soms zo spoedig, dat Jehovah jaloers is op Zijn eer. En dan is het nodig ons te leren, dat hier in Christus, onze gehele volkomen, ja ganse zaligheid is, zonder een stip of greintje waarde van onze zijde, opdat Hij later ook onze ganse heerlijkheid zij. Daar echter soms ons fijne vrome "ik", iets aan onze vrome werkzaamheden toekent, tegen Christus' betuiging, Joh. 15 : 5: *Zonder Mij kunt gij niets doen*, dan kan het niet anders, zal waarlijk de Heere de heerlijkheid van onze sterkte zijn, of Hij moet ons vrome "ik" kruisigen: Opdat Hij het Alles in ons worde en wij niets.

Volk des Heeren, zou het niet dat vrome "ik" zijn, dat ons zo menigmaal op een dorre heide voert, zodat wij in kwijnende of magere zielstoestanden verkeren? Want zo wij onszelf in onze godsdienstplichten enigszins behagen, dan dienen wij op die tijd niet meer God, maar de afgod van onze eigenliefde. Helaas, hoe licht zijn wij verstrikt in die fijn gesponnen netten! Och, dat wij toch meer wakende en biddende mogen zijn tegenover die rover, daar wij toch geen groter bedrieger kunnen vinden dan onze snode eigenliefde. Och, hoe menigmaal loopt zij Jezus vooruit of maakt valse toepassingen, zodat Christus moet zeggen; *"Ga achter Mij, gij satan! Gij verzint niet de dingen, die Gods zijn, maar die der mensen zijn"*, Mattheüs 16 :23.

Maar om terug te keren: De eerste twaalf uren scheen meer dan veertig malen binnen een paar seconden, er het laatste ogenblik voor mij te zijn. 's Morgens om vijf uur kwam er echter enige wending en werd ik van mijn ligplaats op de grond, naar bed gebracht. Nu volgden talrijke dagen met hevige koortsen, in welke ik grotendeels niet wist wat er uitwendig plaats had. Maar mijn ziel was vervuld met hemels manna, en volgens getuigenis der aanwezigen was ik gedurig predikende geweest over de volstreekte noodzakelijkheid der bekering, wijzende op de volheid van de allerliefste Heere Jezus. Roemende Gods vrije genade, liefde en trouw aan mij, ellendige, geschonken.

Drie doodsgerevaren deden zich nu echter opnieuw tegelijk voor, te weten ontsteking in het buikvlies, bezetting op de borst en hersenziekte. Maar de Heere gaf bevel aan al die kwalen en zij weken voor Zijn Majesteit. Toch bleef ik enige tijd lichamelijk zwak, maar de zalige gemeenschap Gods leidde mij in zeer grazige weiden van Jezus' volbrachte verdiensten en voerde mij aan de stromen van eeuwige liefde en het welbehagen des Heeren. Zo zelfs, dat ik in die inleidingen dingen ondervond, die ik niet mag verzwijgen, omdat de onveranderlijke Verbonds-Jevohah mij duidelijke aanwijzingen gaf om ze te boek te stellen, tot roem Zijner genade.

22. Terugleiding

Talrijke dagen achter elkaar werd ik door de Heere in menigvuldige zaken geleid, vanaf mijn kindsheid. Waaraan ik in vijftig jaren niet meer gedacht had, zoals ik er nu van stuk tot stuk bij bepaald werd. En in de gevolgen die God er uit had doen voortkomen, opdat ik behoudenis en zaligheid voor tijd en eeuwigheid zou verkrijgen. Mijn aller-genadigste en goedertieren Ontfermer begon mij levendig voor de geest te brengen de zonden van mijn prille kindsheid, van mijn vierde jaar af, wegens het kattenkwaad, de ondeugd en ijdelheid. En hoe Hij mijn vader onvermoeid had laten arbeiden aan mijn bekering. Dat zulks echter alles vruchteloos zou gebleven zijn, zo Zijn genade zich niet geopenbaard had. Maar dat Hij het was, Die mij al vóór mij vijfde jaar innige belangstelling voor de eeuwigheid had geschonken. Vandaar dat ik mijn vader telkens zo had bestormd met vragen over het hoe en waartoe alles geschapen was. Alsook mijn vele aanhoudende vragen over de hel en de hemel, en hoe aan die hemel deel te krijgen. En dat ik al dieper en dieper was blijven vragen, zodat mijn godvrezende vader dan af en toe had geantwoord: "Lieve jongen, dat kan vader je niet zeggen of uitleggen; och dat God je zulks mocht leren!" En dan met mij in gebed was gegaan.

O, hoe werd ik aan veel zaken van mijn vader en de innige huiselijke godsdienst herinnerd. En hoe de Heere daaronder het beginsel Zijner genade in mij had gelegd, hoewel ik het aanhoudend onwaardig was geweest en steeds Zijn Majesteit had beledigd, ja getergd en miskend. Dat Hij nochtans mij steeds had behoed en verlost uit menigvuldige levensgevaaren. Hoe Hij het was, Die mij, zondig menskind, drie keer als drenkeling uit het water had gered, waar slechts de dood op één of twee minuten afstand was. Ik was gespaard om Gods lof te vermelden, doch had zulks niet gedaan. Nochtans bleef God mij in ontferming gedachtig.

Voorts, hoe Zijn wijsheid het nodig had gekeurd mijn ouders, toen ik nog maar zes jaar oud was, van mij weg te nemen. Om mij voorts te leren, welk een trouw Vervuller Hij is om de wezen, die Hem vrezen, tot een Vader te zijn. Maar hoe snood ik telkens opnieuw van God was afgeweken en het zo erg had gemaakt, om het zaad der genade te doen verstikken, mij

zelf te bederven, ja dood te zondigen en in de hel te storten. Maar hoe de Heere daarentegen uit vrije erbarming mij in allerlei soorten van smeltkroezen en louteringsovens had gebracht tot mijn zaligheid. Opdat ik langs die weg genoodzaakt zou worden uit de nood en de diepten mijner ellende tot God te vluchten. En hoe de Heere mij genade had geschonken, om in ootmoed en boete tot Hem weer te keren. En mij, diep onwaardige, dan had bepaald bij de lessen en vermaningen, die ik in de ouderlijke woning als kind had ontvangen, welke ik zo schandelijk vergeten had. Maar hoe de genade Gods mij steeds had achtervolgd. Wat mij bij al de onderscheiden in- en doorleidingen van Gods weg met mij gehouden, hoogst opmerkelijk was, zijn twee hoofdzaken: Dat ik bij iedere zaak telkens werd teruggeleid naar de ouderlijke woning, waar de Heere (onder de innige, godvruchtige huiselijke godsdienst van mijn vader) het eerste zaad in mijn hart had gestrooid. En hoe al het latere werk een verdere ontkieming of ontwikkeling van Gods genadewerk in mij was geweest.

Daarbij ontving ik een duidelijke aanwijzing om het volstrekt noodzakelijke van de ware huiselijke godsdienst te boek te stellen, zowel als dit te prediken. Opdat het voetspoor van Abraham (Genesis 18 : 19), dat door mijn vrome vader, als een echte zoon van Abraham, was betracht en waarvan ik zulke dierbare vruchten had genoten, ook voor anderen, die zulks zouden lezen, tot aansporing zou strekken, zover het de Heere behaagde dit geschrift te zegenen. Daar helaas het gebrek van de ware huisgodsdienst, in het onderwijs van de kleine kinderen vooral zo groot is.

Tot het te boek stellen van Gods leidingen en van de genoemde zaken, voelde ik echter tegenzin, vooral omdat ik vreesde het gruwelijke van mijn eigenliefde er niet te zullen kunnen uithouden. Maar de Heere bepaalde mij bij vele Bijbelplaatsen, waar de heiligen door de Heilige Geest gedreven, de vraag stellen, of in de duisternis, of in het graf de lof des Heeren voor Zijn wonderen, genade en reddingen verteld zou worden. En het antwoord is: *Nee, de levenden, die zullen de Heere prijzen en loven.* Zodat ik voor de tweede maal door Jehovah op bijzonder krachtige wijze tot het schrijven werd aangespoord. Zo zelfs, dat zo lang ik uitvluchten maakte, ik het ongenoegen Gods ondervond en ik mij eindelijk ook in deze onbepaald aan Gods wil overgeevende, in ootmoedige afhankelijkheid en kinderlijke gehoorzaamheid tot het te boek stellen besloot.

Vooraf toen de Heere mij er bij bepaalde, dat Hij mij daartoe als uit het graf had opgevoerd. Opdat ik, arm schepsel, de lof Zijner genadige leidingen zou beschrijven en ook andere zondaren moed zouden scheppen uit mijn behoudenis. En des Heeren volk zou bepaald worden bij het treurige van de sleurgodsdienst, daar zij de satan toelaten van hun harten pakhuizen te maken. Die hij zo opvult met aardse dingen, dat Christus' zoete gemeenschap er zo weinig in kan wonen. In plaats dat wij, volgens onze plicht, tempelen des Heiligen Geestes en woonsteden Gods in de Geest zouden zijn.

Volk van God, zwakken en sterken in de genade, gij zult bij des Geestes licht moeten toestemmen, dat onze ongelijkvormigheid o zo groot is in deze donkere en ontaarde dagen. Ach, wie zijn wij, bij hetgeen wij behoorden te zijn! Diepe schaamte moet ons bedekken. Laat dus sommige aanwijzingen, opwekkingen, besturingen of vertroosting, in dit werkje voorkomend, u niet stoten. De Heere wil, dat ik schrijf. Ik durfde niet weerspanning te zijn tegen Zijn Majesteit.

Maar ben na mijn herstel dit werk begonnen en meer dan ooit werd ik bepaald bij het geheel vrijwillig liefhebben des Heeren van Zijn volk, waarbij alle stelsels en redeneringen van het vlees (hoe fijn ook met eigengemaakte vroomheid omhangen) de bodem wordt ingeslagen. Grotendeels hersteld, brandde ik van verlangen om weer te prediken. Het volk was verblijd en

samen mochten wij Gods genadige ontfermingen roemen en ons in Zijn daden verheugen. Zijn Vaderlijke wijsheid behaagde het echter mij andermaal met zware koortsen te bezoeken, zodat ik nog eens het lieve werk van Christus als de Alfa en de Omega, het Alles in allen te prediken, moest staken. Maar op de bij God bepaalde tijd ontving ik later weer volkomen gezondheid.

Nadat dit schrijven in **mei 1866** zover beëindigd was, nam de spanning onder de volkeren opnieuw toe. De afval van God en van de zaligmakende vrije genadeleer was bijna algemeen. Terwijl de moderne vals genaamde wetenschap toenam en de liefde onder de kinderen Gods, door bijzaken en eigenwillige godsdienst, verkoelde.

Toen werd ik bij herhaling bepaald bij hetgeen de Heere mij deed horen en zien op 9 mei 1835, 's avonds tussen half zes en zeven uur vanaf de Doelensluis te Amsterdam, te weten: Aller-vreselijkste moordtonelen en barbaarse handelingen, die de Allerhoogste als straffen over ons zondig land en volk zou brengen, door een vreemde Assyriër, als de roede van Gods toorn. Welke uitvoering aan Gods oordelen op des Heeren tijd gewis komen zal. Vanwege het zware oordeel dat ik aanschouwde, ging het mij als Jeremia en ik moest, zowel als hij, uitroepen: *"O mijn ingewand, mijn ingewand! Ik heb barenswee; o wanden mijns harten! mijn hart maakt getier in mij, ik kan niet zwijgen."*

De hevige smart, die ik toen gevoelde, wegens het onmenselijke der wreedheden die ik aanschouwde, had zulk een uitwerking, dat ik tien uren lang onder schuddende beving, als met smart doorsneden werd. Totdat ik opening tot de troon der genade ontving en onder vurige gebeden uitstel van het oordeel en verlenging van de vrede mocht afsmeaken. De foltering, die ik in mijn ziel en lichaam in de genoemde tien uren onderging, greep mij zo aan, dat ik door zwakte in veertien dagen bijna geen werk doen kon. Later werd ik daarover bestreden, doch de Heere bevestigde mij de zaak opnieuw. Hij gaf mij veel te smeken, dat het oordeel mocht worden uitgesteld, en ik kreeg hoop, dat het in mijn dagen niet zou komen.

Ik zeg hoop, maar geen zekerheid. Maar menigvuldig is het mij een dringende reden geweest, om in Christus geborgen te zijn en anderen daartoe op te wekken. Ach, dierbaar Vaderland! Wat zal het u in die dagen bang zijn! Och, dat de Heere Zijn Geest mocht uitstorten en Zijn volk tot een zalige schuilplaats zijn of worden, om met de dichter van Psalm 46 gesterkt te zijn.

Volk des Heeren, ach laten wij ons in Christus' kracht tot reformatie verkloeken. En in de eerste plaats in onze eigen personen en huisgezinnen zulks aanvangen, zover wij daarin tot hiertoe nalatig of gebrekkig zijn geweest. Want zo wij daartoe genade en wijsheid zoeken bij de aller-genadigste Immanuël, zullen wij ondervinden, dat hij mildelijk geeft en niet verwijt.

Ons hart is volgens Jeremia 17 : 9 *arglistig, meer dan enig ding* en volgens de betekenis van het woord bedrieglijk, achterhoudend, genegen tot overtreding, ten dode strekkende, ongeneeslijk, vertwijfeld boos (zie de kanttekening). Laat dat onszelf bedriegend hart ons toch niet aftrekken, maar al onze ellenden ons des te meer de almachtige kracht van Christus door de werking van de Heilige Geest, volstrekt noodzakelijk maken. En laat de goddeloze barmhartigheid, om het vlees te ontzien, tot schade van onze ziel of die van de onzen) ons een gruwel zijn! Duur gekochte keurlingen! Weest toch steeds gedachtig dat de belofte aan Abraham (Gen. 12 : 2), ook alle geestelijke kinderen van Abraham aangaat. En dat Jehova van Zijn belofte: *Ik zal u zegenen*, ook aanstonds als een vrucht eist: *En wees een zegen!* Wellicht wordt hier als bedenking, onze onmacht ten goede tegengeworpen.

Maar wie gij ook zijt, leer toch op de rechte wijze de leer der onmacht kennen. Dat juist die leer, wel betracht wordende, ons alles uit Christus' volheid doet afsmeaken. Waartoe de Heere, in Genesis 17 : 1 eerst zegt, volgens het grondwoord: *Ik ben de El Schaddai*. Dat is de

Allesvervullende, tegenover al onze ledigheid en gebrek. En dan de Almachtige, om tegenover onze onmacht Zijn Goddelijke kracht te schenken. Om dan in beide genoemde zaken alles van Hem te bekomen, wat wij niet bezitten.

Nochtans zegt de Heere bij de vele beloften: "Daarenboven zal Ik er van den huize Israëls om verzocht worden, dat Ik het hun doe". Had de Heere Abraham daartoe gekend, opdat hij zijn huis (kinderen en dienstbaren) zou onderwijzen, opdat zij ook na Abrahams dood in de wegen Gods zouden wandelen (Gen. 18 : 19), geliefden, laat het dan ook onze betrachtning zijn. Opdat wij niet scheiden of van elkander scheuren wat God samenvoegt, te weten Zijn zegen aan ons, en wij tot een zegen voor anderen: *Weest een zegen!*

Dubbel nodig is dit in onze dagen, waarin er zo weinig echt christelijke scholen zijn. Ik bid u, volk des Heeren, houdt toch huiscatechisaties, opdat de jeugd tegen het vergif van de tijdgeest, onder de zegen Gods gesterkt worde. Daar de strekking van die tijdgeest een zaligheid leert zonder onze arme-zondaars-staat of diepe ellende bij Geestes licht te kennen. Zodoende wordt mensenwerk en helpende genade samen gemengd. En zo God het niet door ware bekering verhoedt, storten de kostelijke onsterfelijke zielen met een ingebeelde hemel in het eeuwige verderf.

O, het verzuim van echte huisgodsdienst is voor een groot deel oorzaak van die jammerlijke onkunde in de leer van de Bijbel. En de satan heeft door die onkunde te meer gelegenheid om de jeugd van de Bijbel te vervreemden, en de predicaties en catechisaties onvruchtbaar te doen zijn. Vaders, moeders, kinderen en personeelsleden, tracht toch het werk zo te schikken, dat er in de tijd van de huisgodsdienst geen storing zij, of dat andere zaken de aandacht afleiden. Besef toch, bid ik u, dat de behoudenis der zielen de allergrootste winst is die er zijn kan! Zijn de voorstanders der leugenleer zo ijverig om te verderven, laat ons des te ijveriger zijn tot eeuwige behoudenis. Omdat in het heden der genade de troon Gods open is om ons, arme zondaren, genade voor genade te geven.

Waarde lezer, bent u nog onbekeerd, och, laat toch de behoudenis van uw ziel u boven alles ter harte gaan! Besef toch, bij al uw sloven in de wereld voor het lichaam, dat u datzelfde lichaam in de opstanding ten jongsten dage terugkrijgt. En u, door nu in de tijd alleen voor uw lichaam te zorgen, datzelfde lichaam tot eeuwige smart brengt, als u hier uw ware bekering verwaarloost. God eist uw bekering, maar daar u dat in eigen kracht niet kunt doen, zo legt Hij u in Hoséa 14 :2 en 3 de bede in de mond: "Neem weg alle ongerechtigheid en geef het goede!"

Duidelijk wordt ons hier geleerd, dat het niet in onze macht is, maar dat juist daarom de Heere wil, dat het van Hem wordt gebeden. Och, stoot dan die vermaningen Gods niet van u, maar mocht u Zijn genaderijke leringen ter harte nemen! Lees en herlees dat Hoséa 14 biddend, en smeeke God, volgens des Heeren eigen voorschrift. O, wat zou ik huppelen van zielevreugd, als het tot uw behoudenis mocht zijn! Wat zou u voor u zelf er eeuwige grote winst bij hebben, en wij zouden ons dan samen hierboven voor de troon des Lams volmaakt verblijden. Laat u door de satan en het ongeloof ook niet bedriegen, alsof uw zonden te groot zouden zijn. Nee, lieve lezer, hoe groot, veel en vuil uw zonden ook mogen zijn, als u in waarheid ermee tot Christus vlucht, als de enige Redder van onze zielen, dan zegt Hij Zelf in Johannes 6:37: "Die tot Mij komt, zal Ik geenszins uitwerpen". Haast u, daar uw tijd kort en onzeker is, en Zijn genade duizendvoud verdubbeld groter is dan wij zulks kunnen bevatten. Ja, Zijn ingewanden rommelen van barmhartigheid over alle arme bidders. Maar die met hun eigengerechtigheden denken welkom te zijn of daardoor geholpen te worden, zendt Christus ledig heen. Ja, die vergaderen zich toorn als een schat, omdat Jezus' enig geldende verdiensten door hen versmaad worden.

Tenslotte, wat de Heere verder over mij in dit Mesech zal goedvinden te brengen, of door welke wegen het Zijn wijsheid en liefde nog behagen zal mij te leiden, dit weet ik, dat alle dingen ten goede zullen medewerken, degenen die God liefhebben (Rom. 8:28). En door genade ben ik mij met de apostel bewust, dat niets ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onze Heere (vers 39).

Volk des Heeren! De louteringsoven of smeltkroes zal voor ons en Nederland wellicht heet gestookt worden. Dat wij dan onze zielen Hem, de getrouwe Schepper, bevelen, in Wiens hand al onze paden zijn. Dat wij aanhoudend met het geloofsoog op Christus zien, om genade van Hem te verlangen, om tot Zijn eer te leven. Opdat de korte tijd hier in dit strijdperk ons niet ledig vinde! Ons einde nadert! Werken wij terwijl het dag is in Christus' kracht, opdat de juichtaal van de apostel (2 Timotheüs 4 :7 en 8), in het gezicht van de dood en de eeuwigheid, ook de onze zij.

In welke bede ik ben uw u innig liefhebbende en uw zaligheid zoekende broeder en Dienaar van Jezus Christus,

H. H. Middel

23. Naschrift

Door lieve broeders in de genade, maar van een andere richting, is en worden soms nog bedenkingen geopperd over mijn kerkelijk standpunt, en dat wel over twee bijzondere zaken. Of ik daar vrede voor mijn hart onder heb: namelijk over de erkenning van de regering en over de naam der gemeente, en wat hiermede in verband staat. Als een broederlijk antwoord geef ik uit liefde deze korte toelichting.

Sommige broeders zijn van oordeel, dat door de aanvraag om erkenning, het Koninklijk ambt van Christus verloochend is. Nooit 108 heb ik echter in die veronderstelling kunnen delen, daar het gouvernement of de regering ons niet in het minst iets heeft bepaald omtrent de leer of regering der kerk. Maar volkomen vrijheid heeft gelaten om volgens Gods Woord te prediken, zoals de ware leer der zaligheid in Jezus Christus is, langs de weg der vrije genade. Zo ook ons volkomen vrij heeft gelaten ten aanzien van de regering der kerk op het voetspoor der apostelen en der Dordtse vaders. Indien ons in die zaken enig voorschrift gegeven oefening bepaling gemaakt was, dan zou die bedenking waarheid zijn, en dan zou ik liever willen sterven, dan mij aan zulke bepalingen onderwerpen. Nee, lieve broeders, in geen enkel opzicht is in die erkenning het dierbare Koninklijke ambt van onze eeuwig gezegende Immanuël benadeeld geworden, veel minder verloochend. Och, mocht de scepter van die Koning der Ere maar meer in onze harten kenbaar zijn! Dan zou Psalm 110: 2 en 3 meer ondervonden worden tot heerlijkheid Gods en tot onze zaligheid, en wij zouden in lieflijke eenheid wandelen.

Wat de kerkgebouwen betreft, dit was mij al spoedig door de Heere ontnomen, toen ik daarover in gebed tot God werkzaam was. Daar ik krachtig bepaald werd bij Mattheüs 17 : 24-21. De didrachmen of hoofdelijke tempelschatting, tot onderhoud van het tempelgebouw en de synagogen, werd gevraagd. De Heere Jezus stelde aan Petrus de vraag, wie schatting moest betalen. En daar zulks door de vreemden moest geschieden, zei de Heiland: "Zo zijn dan de zonen vrij".

Zonneklaar liet de Immanuël in die gelijkenis uitkomen, dat Hij, als Sions Koning, en Zijn discipelen, als de rechte zonen, eigenaars waren en dus niet verplicht waren te betalen. Maar omdat Hij om de stoffelijke zaken geen aanstoot wilde geven, moest Petrus zijn vorig handwerk uitoefenen en Jezus Zijn almachtige wonderkracht in de vis en in de stater openbaren. En die stater moest voor hen gegeven worden, zodat de grote Leraar der gerechtigheid Petrus niet aan de stoffelijke gebouwen wilde doen hechten.

In Mattheüs 24 : I wordt de vleeselijke gehechtheid der discipelen weer kenbaar. Maar in vers 2 leert hun de zachtmoedige Meester en tevens de alwetende God, dat de ene steen niet op de andere zou gelaten worden. Opdat zij toch niet aan het stoffelijke zouden blijven hechten.

Voorts werd ik erbij bepaald, dat de apostelen later tempel en de synagogen lieten varen, wanneer zij de Heere Jezus in Zijn ganse volheid er niet in konden prediken, en naar andere gelegenheden zochten om te vergaderen . Zie Hand. 4 : 23-31; Hand. 12 : L2; Hand. 19 : 9 en 10; Rom. 15 : 5 en 23. Nergens vinden wij in de geschriften der apostelen, dat zij zich om de gebouwen, die in de macht der vijanden waren, bijzonder bekommerd hebben. Maar dat Christus te prediken tot heil van arme zondaren zó hun hoofdbeginsel was, dat al het andere bijzaak bleef. Och, mochten wij in die gestalte meer leven, wij zouden met de apostelen meer zaligheid genieten.

Wat nu de *naam Gereformeerd* aangaat, die te moeten missen was mij lang ondraaglijk. Toen ik in 1842 tot volle hereniging door een provinciale vergadering was uitgenodigd, scheen het mij onmogelijk daaraan toe te geven. Ik dacht niet te gaan, maar was in het gebed vurig

werkzaam om licht en wijsheid, daar ik Gods weg en wil zo nodig had te kennen. Te midden van ootmoedig en vurig smeken tot God, werd ik plotseling bepaald bij de oordelen en gericht, die de Heere over land en volk van het jaar 1787 af tot 1842 gebracht had. Dit was mij vreemd, omdat ik daar niet om bad of aan dacht. Maar open toegang tot de genadetroon hebbende, vroeg ik: "Lieve Heere, waartoe dit? Wat heb ik daar toch uit te leren? Wat wil toch dit zijn?"

Duidelijk werd ik erbij bepaald, dat al die oordelen samen zo zwaar niet waren, als het aller-vreselijkste oordeel, dat de kinderen Gods om bijzaken tegen elkander verdeeld waren. Aangezien daardoor de eeuwige Zone Gods in Zijn Hogepriesterlijke bedde (Joh. 17 : 20-23) werd tegengestaan. Ja, als in het aangezicht geslagen, miskend, verguisd en als toegeroepen: *Bid niet om die eenheid, want wij willen toch Uw bedde niet opvolgen.* Vreselijk werd ik ontroerd over die gruwel, door mij en andere vromen die majestueuze Koning en allerliefste Hogepriester aangedaan. Daarbij toonde mij de Heere geduchte oordelen, die te wachten waren als die snode tegenstand tegen Jezus' Hogepriesterlijke bedde bleef voortduren. En krachtig daalde in mijn ziel: *Zal dan het zwaard eeuwiglijk verteren? En weet gij niet, dat het in het laatste bitterheid zijn zal?*

Verder werd ik erbij bepaald, hoe trouweloos ik en andere vromen het ambt der gelovigen verloochend hadden, daar ik en anderen (ver vóór de afscheiding) voor het geloof hadden moeten strijden (Judas: 3), en de leugenleraars moeten stuiten. En in plaats van ons bij de kerkbesturen voor de waarheid in het gericht te begeven, was dit nagelaten, met de bewering van tegen de wijsheid van die leraars en kerkbesturen niet bestand te zijn. Maar in gezelschappen wisten wij wel de waarheid tegen de valse stellingen voor te stellen en scherpe kritiek te leveren. Maar wij hadden Gods dierbare waarheid laten varen, en in onze blinde waan en eigenliefde meenden wij goed te doen, met ons van die leugenleraars af te wenden, in plaats van het ambt der gelovigen in de mogendheid des Heeren te betrachten. Ja, sommige vromen hadden zelfs nog kinderen of huisgenoten aan die wolven in schaapskleren als een prooi achtergelaten, omdat de eer van God en het heil der zielen niet genoeg op de harten woog, óf om niet gehaat te worden, óf ter wille van tijdelijk voordeel.

Mijn ziel kromp ineen van schuld en smart voor Gods aangezicht. Walging van mijzelf, verfoeiing in stof en as was van dien aard, dat al het vermeende recht de mond gestopt werd. En bij het diep gevoel der ontzettend grote schuld der vromen zowel als van mijzelf, werd het mij een onbegrijpelijk wonder, dat Jehova in Zijn ontferming Zich getrouwe knechten had verwekt. Die met achterlating van traktementen, pastorieën en kerkgebouwen, zich voor de waarheid in het gericht hadden begeven en de leer der vrije genade, van onder de puinhopen van leugen en spitsvondige drogredenen, weer te voorschijn hadden gebracht.

Voorts werd ik erbij bepaald, dat aan Daniël en aan de drie jongelingen, hun dierbare namen, zo rijk in betekenis, om der zonden wil ontnomen waren. Maar dat zij niet protesteerden, maar zich voor God verootmoedigden en dat de Heere hun toen genade schonk. Ja, dat Daniël onder de kleinzoon van Nebucadnezar en onder Darius, zijn eigen naam weer terugkreeg. En dat, wanneer de uitgeleide gemeente waarlijk in de rechte ootmoed voor God kwam te leven, de Heere op Zijn eigen tijd onze zaak zou handhaven, gelijk aan Daniël geschied was.

Een en ander had tot gevolg, dat ik door de straks genoemde gruwelen, *al het zogenaamd kerkelijk recht* verloor, maar innige behoefte ontving om in diepe ootmoed de Heere in Zijn weg en leiding te volgen. Terwijl ik met Ezra, het als een wonder moest beschouwen, dat God belet had, dat wij vanwege onze zonden en ongerechtigheden waren ondergaan, maar dat Hij ons een ontkoming had gegeven. Zodat de luister van Gods eeuwig welbehagen, de eer van Zijn Naam en de volle Raad Gods ongehinderd onder ons verkondigd werd, en de Heere de rijkdom Zijner genade openbaarde. Ja, dat duizenden de zuivere leer der zaligheid hoorden en

daarin onderwezen werden, hetwelk voor een groot aantal tot eeuwige behoudenis strekte.

Lieve broeders en zusters, die met en naast mij de kroon voor de troon des Lams zult neerwerpen: Zullen wij daar volmaakt één zijn, laat ons dan hier in het strijdperk toch niet langer om bijzaken verdeeld blijven, daar wij in de hoofdzaak verenigd zijn. Gun mij de vrijheid nog één enkele opmerking te maken. Omdat menigvuldige ontmoetingen met lieve kinderen Gods, waarbij wij over de zogenaamde vrijheid spraken, mij geleerd hebben, dat van de honderd er geen drie gevonden werden, die ooit waarlijk recht schuldenaar voor God waren geworden, als gevolg van het verloochenen van het ambt der gelovigen, zoals kortelijk is aangetoond. En doordat sommige oude vromen, die al vóór de afscheiding bekeerd waren, over dat stuk hebben heen gewerkt, zo is de ware ootmoed van Ezra, Daniël en anderen blijven ontbreken. *En het vermeend recht is een strik* gebleven, waarin velen gevangen zijnde, hun redenen in de genoemde zaak meer uit het verstand dan uit de Geest hebben geput.

En voor een later geslacht een treurige aanleiding geworden zijn tot tegenspraak van Jezus' Hogepriesterlijke bede. Och, dat de Heere Zijn Geest in een ruime mate mocht uitstorten, opdat Juda en Efraïm mochten ophouden elkander te benijden of te benauwen, maar naar Christus' bede (Joh. 17 : 20-23), tot innige eenheid komen.

O, welk een blijdschap zou mij dit zij in de avond van mijn leven! Mij dunkt, met de oude Simeon zou ik in een ander opzicht kunnen zeggen: *Nu laat Gij, Heere, Uw dienstknecht gaan in vrede*. Die zo menigmaal innig de vervulling van Uw Hogepriesterlijke bede reikhalzend begeerd en van U afgesmeekt heeft. En dit nu vervuld mag zien, als een zaligheid door U gesteld, tot heil en bloei van Uw strijdende kerk. Opdat Uw grote Naam, in de wonderen Uwer liefde en genade, verheerlijkt worde!

In de hoop en bede, dat de Verbonds-Jehovah die zo zeer gewenste eenheid verwezenlijkt, ben ik uw innig liefhebbende en heilbiddende broeder in onze dierbare Immanuël,

H.H. Middel

Wolphaartsdiik, 9 juli 1866

24. Een brief aan een vriend bij de derde druk.

Aan een vriend. Wolphaartsdijk, juli 1869

Lieve broeder! Daar de derde druk van dit eenvoudig werkje wordt opgelegd, en mij van verschillende zijden werd verzocht er iets uit het heden of tegenwoordige van Gods genade bij te voegen, wens ik aan die liefdedrang te beantwoorden, in de hoop en bede dat het is tot Jehova's lof en der zielen zaligheid. Te meer daar de Hoorder der gebeden toont de Verbonds-God te zijn, Die tijd en wijze van de vervulling Zijner beloften in Zijn eigen macht heeft. Zoals ik op één der vorige bladzijden meldde, dacht ik dat mijn tijd in dit jammerdal haast ten einde zou zijn en onwillekeurig rees bij vernieuwing de zucht in mijn binnenste om ontbonden en met Christus te zijn.

En toch durfde ik er niet bepaald om te bidden, omdat ik er telkens aan herinnerd werd, hoe de Heere mij vroeger Vaderlijk had bestraft over het jagend uitzien naar ontbinding uit dit aardse leven, en getoond had nog werk voor mij te hebben in dit Mesech, en mij genade gaf om Hem te volgen. Jaar en dag ging voorbij in de gewone bediening, mij door de grote Meester toevertrouwd, totdat ik in april jl. op reis kou vatte, die ongesteldheid teweeg bracht.

Op 31 mei kreeg ik hevige koorts, die zonder onderbreking enige dagen en nachten voortduurden, zonder dat de krachtigste medicijnen, mij door mijn zorgzame arts toegediend, de koorts konden stuiten, waardoor mijn toestand werd verduisterd. Mijn gedachten vlogen verwilderd door elkaar, geen twee minuten kon ik geregeld werkzaam zijn en had niets van de zoete vertroosting Gods, zoals ik die op andere tijden in ziekte mocht genieten. Maar Gods Verbond en trouw stonden onbeweeglijk vast, als een Rots boven al de woedende golven. Dierbaar geloof naar Jesaja 50, in duisternis te zijn en geen licht te hebben, en nochtans te betrouwen op de Naam des Heeren en te steunen op zijn God! De dood had niets afzichtelijks voor mij, maar ook evenmin iets bekoorlijks, en toch dacht ik te sterven. Nochtans was mijn wil in Gods wil als verslonden. Psalm 6 berijmd was bij afwisseling enkele ogenblikken mij bij, nu eens tot ootmoed, dan weer tot sterkte. Satan werd in al die tijd niet toegelaten de minste aanval te doen en ik lag voor rekening van Christus. Ik had geen eigendom aan mijzelf! Ja, ik was mijzelf een raadsel, daar ik anders zo geneigd ben de blijken van mijn geloof met Thomas in de toppen van mijn vingers of in de appels van mijn ogen te willen hebben, dat is: zien en voelen.

Op 5 juni na de middag werden de koorts matig en kon ik weer normaal denken. Kinderlijk en ootmoedig klaagde ik de Heere mijn smart over het gemis van her lieflijk licht van zijn aangezicht. Ik betuigde Hem, dat mij dit meer smartte dan al de lichaamssmartten. O, dat de Vaderlijke goedheid kon doen naar Zijn welgevallen, als ik slechts Zijn lieflijk licht mocht genieten en dat ik verder niets begeerde.

Hierop werd ik bepaald bij de ziekte van Hizkia (Jesaja 38). Hoe die Godsman al zijn ijver en reformatie, met al zijn andere goede dingen, voor Gods aangezicht (als grond van zijn zaligheid) even zowel moest verliezen, als al zijn ongerechtigheden. Opdat pure, vrije genade om christus' wil alleen, hier en eeuwig de eer zou ontvangen.

Deze inleiding gaf mij onderzoek in mijzelf, en ik vond bij Geestes licht heimelijke steunsels vanwege ijver, getrouwheid en wat niet al, als vrome goden bij mij. Die de Heere tot jaloersheid verwekten en die ik als mededingers aanmerkte van die eer, die Christus als het enig Al toekomt.

Ik bracht al dat gespuis voor de troon des Heeren ter doding, in de kinderlijke bede om enkel genade, niets dan genade, maar ook volle genade. En ik mocht God aanlopen in Zijn kracht. Wonderlijk daalde nu de Heere met het licht des Heiligen Geestes in mijn arme en naar Zijn liefde smachtende ziel, vraag en antwoord 60 van de Catechismus werd in volle kracht opnieuw in mij vervuld of bevestigd. Ik genoot stromen van Gods liefde en gunst, die ik met geen duizenden tongen onder woorden kan brengen. Ja, het was mij een voorportaal des hemels, wegens verlustiging in God, en ik dacht tevens dat het een voorbereiding tot mijn einde. De Jordaan was mij droog, om met gemak in het eeuwig Kanaän te kunnen ingaan, maar evenwel bleef mijn wil onder God.

Later kwam satan en wees mij op de gebreken, die mij in de prediking hadden aangekleefd . . . Maar aanstonds trad Christus tussenbeide en toonde mij, dat Hij ook al die gebreken verzoend had. Ja, dat ik naar de mate, waarnaar Hij aan mij, ellendige, licht en kracht had geschonken, de volle Raad Gods ter zaligheid (door Zijn genade) had gepredikt. En mocht ik alzo de Goddelijke goedkeuring in deze genieten.

O lieve broeder, hoe dit mij in het gezicht van dood en eeuwigheid een wonderlijke vrede in het gemoed gaf, is mij niet mogelijk uit te drukken. Kortom, ik smolt weg in de onuitsprekelijke genade en liefde des Heeren: Vader, Zoon en Geest. Ieder toch had naar de huishouding der genade er Zijn werk in, en ik had niets van mijzelf.

Enige tijd later kreeg ik barensweeën omtrent die ongelukkigen, die tot hiertoe onder de prediking onbekeerd waren gebleven. Met een aller-tederst vaderlijk medelijden rommelden mijn hart en ingewanden, in vurige smekingen tot God, om Zijn genade in Christus voor die ongelukkigen.

O, die Mozes-liefde, welke ik toen voor mijn gemeente voelde! Ik kon de Heere niet loslaten, om toch Zijn Geest, Zijn genade, Zijn liefde aan die arme ongelukkigen te willen geven, hetzij Hij mij oprichtte, hetzij Hij mij opnam in Heerlijkheid.

Hierop bekwam ik stilte en genoot mijn lichaam een weinig rust. Ik ontwaakte, en Jehovah was bij mij.

Nu werd mij getoond (in de geest) een schild met onderscheiden werktuigen, grote en kleine voorwerpen. En de vraag daalde in mijn ziel, als de werktuigen zinnebeelden van Gods dienaren waren, welke van hen ik zou zijn.

Door het gevoel van mijn nietigheid, zocht ik het kleinste werktuig uit.

Nogmaals kwam de vraag: Welke van die voorwerpen wordt in het dagelijks leven het meest gebruikt? Dit was mij duidelijk uit mijn vroeger handwerk als smid. Ik moest antwoorden: Het kleine, in de hand van een bekwame werkman.

Nu toonde Jehovah mij, dat Hij als de grote Werkmeester, naar Zijn Vrijmacht, zowel het kleine tot dienst in Zijn Koninkrijk kon gebruiken als het grote. Ik zonk weg in verwondering wegens de nederbuigende liefde van zulk een heilig en majestueus God, voor Wie de heilige engelen hun aangezichten bedekken vanwege de Heiligheid der Heiligheden. En moest eindelijk stamelend Gods lof vermelden, die jegens ellendigen zo vol liefde is.

Niemand stote zich aan genoemde zinnebeelden. In Hoséa 6 : 5 zegt God aan Israël: *Ik heb hen behouwen door de profeten*, die dus als bijlen, beitels of ander werktuig in Gods hand waren. Nebukadnezar wordt in Jeremia 51 : 20 genoemd, een voorhamer in Gods hand, om volken in stukken te slaan; de Assyriër in Jesaja 7 :20 een gehuurd scheermes en in Jesaja 10 : 15 wordt hij bij een bijl en zaag vergeleken.

Op 6 juni verklaarde de dokter: "Gelukkig, de hevigheid der koorts is voorbij en er is een gunstige wending". Ik bleef kalm in des Heeren wil. Later nam de genezing toe, en dagen achter elkaar was in mijn ziel een lieflijk gefluister: "*Geloofd zij de heerlijkheid des Heeren uit Zijn plaats!*"

Ik smaakte telkens iets zoets van de hemel. Maar wist het juiste er niet van te vatten. Die woorden later vindend in Ezechiël 3 : 12, werd het mij een veld van heilige bewondering, hoe de engelen des Heeren zich verblijden, als God Zijn dienaars zendt tot arme zondaren. Opdat eer zal worden toegebracht aan de eeuwig gezegende Immanuël, Die in Ezechiël I : 26 op de glorietroon Zijner Waarheid is gezeten. Die in vers 28 *de heerlijkheid des HEEREN* genaamd, dus in de weg der genade, de heerlijkheid des Vaders, in en door Zichzelf, de heerlijkheid voor arme zondaren zijnde, ook de heerlijkheid des Heiligen Geestes is, Die alles tot zaligmakende bearbeiding uit Christus' volheid neemt en ons verkondigt. In welke verkondiging de luister van al Gods volmaaktheden zich openbaart, zover wij er voor vatbaar werden gemaakt.

O lieve broeder, wat werden mij opnieuw de wonderen groot, die in hemel en op aarde kenbaar worden in de weg des heils, tot redding van arme zondaars. Zodat in Ezechiël 3 : 13 de engelen dicht op elkander dringen, om te zien welke uitwerking de prediking van zulk een Evangelie zal hebben. O, dat het recht ter zaligheid, in Christus betracht moge worden! Later verklaarde de dokter, dat er vrees had bestaan voor ontsteking in de hersenen.

Maar de Opperste Medicijnmeester wil dat ik nog blijf in Zijn dienst, en ik geloof dat ik op het gebed van Sionskinderen ben teruggegeven.

Zeer veel liefdebanden zijn in deze ziekte openbaar geworden, innig is de gemeente verblijd met mijn toenemend herstel. En ik moet met David mijzelf wel toeroepen: Vergeet geen van Gods weldadigheden. Zijn Naam zij geloofd! Maar, boven dit alles heeft onze grote Koning en Hogepriester mij wonderlijk verblijd, vanwege de gewenste en dikwijls afgebeden weldaden. ...

Gedenkwaardige dag van 17 juni, op welke de getrouwe Verbonds-God Zijn volk door de staf Samenbinding en Lieflijkheid heeft hersteld. Ja, ook in deze geldt het: *Geloofd zij de heerlijkheid des Heeren uit Zijn plaats!*

Sedert 1581 was er geen Algemene Synode te Middelburg gehouden, dan nu in **juni 1869**. Dierbare ja, engelen en mensen verheugende vruchten heeft God in deze laatste Synode tot stand gebracht. Zijn genade en liefde zij eeuwig de eer. Mij dunkt het moet zeker een Ammoniet zijn, die zich in die werken Gods tot heil van Sion niet verblijdt. Gewis, daar waar de zalving van Christus' Geest, in de lieflijke dadelijke mededeling wordt ondervonden, is er blijdschap in de God des heils, tot Zijn lof.

Och, dat alom alle oprechten van hart en wandel, door Christus mogen worden verenigd! Psalm 147 :2.

Na u en de uwen de keur der Goddelijke zegeningen te hebben toegebeden, ben ik na groeten als altijd uw u innig liefhebbende broeder in Christus,

H.H. Middel

P.S. O, wat zal het mij stof tot blijdschap zijn, als ik mag horen, dat het laatste been of bekkeneel der overwonnen en gedode twijfelmoedigen bij u is begraven en Sions Koning al uw schatkamers in bezitting heeft genomen, Zijn liefde uw Banier moge zijn, en gij u in. Hem verlustigt. Amen.

25. Notulen

Ds. Middel schreef zelf de notulen te Wolphaartsdijk vanaf 1864. Op 19 juni 1882 schreef hij de laatste notulen. Kort daarop is hij ziek geworden en is op 28 december 1882 - op de leeftijd van 80 jaar - ingegaan in de vreugde zijns Heeren.

Hier volgt het slot van de laatste notulen die Ds. Middel geschreven heeft van de kerkeraadsvergadering van 19 juni 1882 te Wolphaartsdijk.

Daaronder - in het middelste kader - zijn enkele biografische gegevens van Middel vermeld.

Het slot van de laatste notulen die Ds. Middel geschreven heeft van de kerkeraadsvergadering van 19 juni 1882.

Daaronder - in het middelste kader - zijn enkele biografische gegevens van Middel vermeld. In de kaders links en rechts staat het volgende geschreven:

Vanaf 19 Juni zijn tot aan het overlijden van onzen beminden leeraar H.H. Middel geen notulen meer gesteld. Hoewel dit het werk der scriba was, heeft hij dat altoos volvaardig zelfs gedaan, maar nu door ziekte en anderszins nagelaten.

*Hij diende ons Gemeente met liefde, lust en vlijt
En (g) heeft zijn laatste kracht ten onzen best gewijd
Maar nu is hij gelost van zijnen aardschen post
En dient ons nu niet meer
Maar nu in 't Hemelrijk
Dient hij volzaliglijk
Zijn Koning en zijn Heer
O God, schenk vroeg of spa
Aan ons deze gena
Hem nog eens te aanschouwen
Met blijde zielefree
Bij U. Verhoor die beê*

O, God! van ons vertrouwen.

Ter hereniging met de lieve broeders, die jarenlang van elkander verwijderd zijn geweest. Gedenkwaardige dag van 17 juni, op welke de getrouwe Verbonds-God Zijn volk door de staf Samenbinding en Lieflijkheid heeft hersteld. Ja, ook in deze geldt het: *Geloofd zij de heerlijkheid des Heeren uit Zijn plaats!*

DE AFSCHIEDING VAN 1834**Eerste Deel, Gorinchem en 'Beneden Gelderland'****Dr. C. Smits****J. M P. van den Tol te Dordrecht.
Eerste druk Uitgave 1971.****Harm Hendrik(s) Middel****3 sept. 1802 - 28 dec. 1882**

Hoofdstuk 9

NEVEL EN STORM (1838-1839/1840)

In hoofdstuk 1 zagen wij, reeds, dat de notulen van de Afgescheiden Gemeente te Gorinchem over het tijdvak 1835-4 juni 1839 ontbreken. Evenwel konden wij reeds eerder - hoofdstuk 1 en 2 - vaststellen, dat de eerste samenstelling van de kerkeraad als volgt was:

Aarnaut Hasselman, ouderling,
 Johannes Martinus Jacobus de Rouville, ouderling,
 Lucas van der Linden, diaken,
 Pieter Welle, diaken.

Wij zagen ook, dat wij uit de "Lijst der texten", een manuscript van Ds. H. P. Scholte over de jaren 1833-1838, waarvan het origineel bewaard wordt te Pella, Iowa, konden aflezen, dat de kerkeraad van Gorinchem door Scholte is bevestigd op 20 november 1835.

Dit verklaart ook de vrijspraak voor Aarnaut Hasselman in het proces naar aanleiding van de dienst ten huize van Pieter Welle op 13 juli 1835 (vgl. hoofdstuk 4). Ds. Scholte mag dan gelogeed zijn geweest bij Hasselman; men kon deze niet ten laste leggen, dat hij was geweest: "hoofd, bestuurder of bewindvoerder (van) dat genootschap", in den zin van artikel 292 van de Code Pénal.

Slaan wij nu het eerste - het oudste ons bewaard gebleven - notulenboek van de Afgescheidenen te Gorinchem op, dan zien wij, dat de eerst vermelde kerkeraadvergadering is, die van 4 juni 1839.

Wij hebben in hoofdstuk 3 genoemd, dat Aarnaut Hasselman is overleden op 21 oktober 1838. Zijn naam treffen we dus niet meer aan bij de kerkeraadsliden. Wel die van zijn schoonzoon - zoals we zagen; Jan Daniel Brandt is diaken.

J. M. J. de Rouville (Geboren te Geertruidenberg 1778; ouders Willem Hendrik de Rouville en Adriana Jozina van der Moer. Weduwnaar van Anna Monseur) ons inmiddels wel bekend, de broodbakker van de hoek Westwagenstraat/Pompstraat, is in deze vergadering voor het laatst aanwezig. Hij overlijdt op 22 juni 1839, oud 60 jaar en 8 maanden. Gijsbert Snoek wordt genoemd: "nieuw verkozen ouderling . . . zijnde voor de eerste maal ter vergadering". De samenstelling van de kerkeraad is dus vanaf 2 juli 1839 (tweede vergadering, notulenboek) als volgt:

Gijsbert Snoek, praeses van de kerkeraad, enige ouderling; verkozen, maar nog niet bevestigd;
 Pieter Welle, diaken;
 Jan Daniel Brandt, diaken en scriba;
 Lucas van der Linden, diaken.

Als "kerkmeesters" fungeren de volgende broeders: Jacob den Dekker en Jan Eckhar(d)(t); zij wonen af en toe de vergaderingen bij.

Hoewel er - voor wat betreft de eerste tijd - een lichte nevel ligt over het leven van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, doordat de kerkeraadsliden ontbreken, kunnen we toch met behulp van andere bronnen tot een tamelijk volledige reconstructie komen. Wij

zagen hiervan reeds één en ander in de voorgaande hoofdstukken.

Wij schreven hierboven: 1838-1839/1840.

In het volgende hoofdstuk zullen wij enige bijzonderheden noemen uit het leven der gemeente gedurende dit tijdvak.

En wij zullen dan zien, dat er reeds aanstonds moeilijkheden waren. Wij weten, dat deze moeilijkheden weliswaar niet in 1835 begonnen. Neen, de jaren 1835, 1836 en 1837 zijn de jaren van de grote strijd, van "haltepreken", van vervolging en van gevangenschap. Maar, naar we zullen zien, begint in het jaar 1837 de beroering in de kring der Afscheiden kerken; wij moeten verklaren, dat zij duurt tot ongeveer 1847, het jaar van de emigratie van een grote groep Afscheidenen onder leiding van Scholte 1.

Mag deze ontwikkeling ten dele zijn voorbijgegaan aan de Afscheiden kerken in het noorden van het land, op het "werkterrein" van ds. H. P. Scholte - Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Holland en Beneden-Gelderland - heeft de strijd, waarover we nu gaan spreken, in al zijn felheid gewoed.

Al in de notulen van de Gorcumse gemeente van 1839 bemerken we iets van grote moeilijkheden. Het is wel merkwaardig, dat de notulen, die beginnen met 4 juni 1839, reeds na het verslag van 14 vergaderingen (bijna iedere week werd vergaderd) afbreken. In het notulenboek komen dan twee blanco bladzijden. Daarna komen de notulen van 14 april 1840 en volgende vergaderingen. Een verklaring voor het hiaat wordt in het boek niet gegeven. De notulen ontbreken niet, ze hebben kennelijk nooit bestaan. Naar wij weten uit de Handelingen van de Provinciale vergaderingen, heeft het kerkelijke leven in het tijdvak 3 september 1839 tot 14 april 1840 in een ernstige crisis verkeerd.

1 Het hoogtepunt in de strijd met de groep Scholte was echter in 1847 al achter de rug. Reeds circa mei 1843 kan de provinciale kerkvergadering van Noord- Holland m.i. terecht schrijven (inzake Scholte): "Wij achten ook dat de moeitevolle tijd met hem is doorworsteld terwijl een rustiger tijdperk voor de Gemeente schijnt aangebroken te zijn."

Ook de kerkeradsverklaring waarmee wij hoofdstuk 1 zijn begonnen spreekt hiervan. Wij willen nogmaals citeren:

Dat er van tijd tot tijd vele onaangenaamheden waren gerezen, over de leerwijze en nieuwe stellingen van Ds. Scholte, welke ook vrijheid op de door hem geformeerde Utrechtsche regelen had gevraagd en verkregen . . . 1

Wij zouden ook op een andere plaats in dit boek kunnen spreken over de "leerwijze en nieuwe stellingen" van ds. H. P. Scholte, maar wij menen, dat dit hoofdstuk daartoe het meest geschikt is. Wij menen, dat veel, van wat later komt, dan wel duidelijk zal worden. Wij kunnen niet alleen spreken van een nevel, die ligt over de eerste jaren van het kerkelijke leven; wij weten dat er ook storm heeft gewoed.

Een volledige bespreking, van de geschillen binnen de jonge Afscheiden kerken ligt buiten het bestek van dit boek. Anderzijds moeten wij constateren, dat het kerkelijke leven op het "werkterrein" van ds. Scholte niet kan worden verstaan zonder een schets van deze controversen, welke wij zouden kunnen verdelen in zaken van de leer en in zaken van de kerkregering.

Wij willen van beide soorten zaken de kern trachten te grijpen en weer te geven. Wij menen met een korte samenvatting de betreffende partijen toch wel te kunnen rechtdoen. Voor

vollediger uiteenzettingen mogen wij verwijzen naar de literatuurlijst achter in dit boek. Wij menen, dat dr. L. Oostendorp, in zijn "H. P. Scholte" een uitnemende schets geeft van de onderhavige broedertwist. Schrijver dezes schaart zich na beoordeling van één en ander, in alle bescheidenheid, niet aan de zijde van de partij van Scholte. Evenwel geeft hij met graagte enige waarderende beschouwingen van Oostendorp door.

"He (Scholte) had envisioned a great revival of the people of God. The result had been a small church, inwardly divided and still bound to many traditions. Who shall say how largely through his own faults the limitations of the Afscheiding had resulted. Still his labors had been glorious. Nor had they been in vain in the Lord!" (pag. 144)

En, naar aanleiding van de gevraagde en verkregen erkenning ("recognition") van de Utrechtse gemeente door de Koning:

"Scholte had forced the hand of Church and King, showing them up as the persecuting tyrants they really were". (pag. 100)

En:

"Neither fear nor concession is leading him, but the vision of the
135

1. Bij koninklijk besluit van 14 februari 1839 werd de Utrechtse "Christelijke—Afgescheidene gemeente" erkend.

Church in dependence on Christ, its King. Once more he is marching onward to the Freedom of the children of God". (pag. 101)

Wij hebben behoefte deze woorden, die hoge waardering inhouden, hier neer te schrijven. Dit boek kan geen levensbeschrijving van Scholte geven, maar wij kunnen niet nalaten te zeggen, dat de Koning der kerk, Hendrik Peter Scholte geroepen heeft tot grote daden van kerkreformatie.

Onvoorstelbaar moet ook zijn werkkraft zijn geweest in de jaren 1835, 1836 en 1837. Ononderbroken bezig in de bediening van het Woord, steeds geplaagd voor de mogelijkheid of de realiteit van het uiteengejaagd worden door soldatenvolk tijdens een dienst, in de noodzaak van lange reizen om de afzonderlijke gemeenten te bezoeken, onderwijl druk doende met het schrijven van polemische geschriften en met zijn verdediging voor rechtbanken.

De zwaarte van zijn taak komt onder meer voor ons te staan, als wij letten op hetgeen Scholte schrijft aan ds. H. J. Budding, te Middelburg. De brief is geschreven vanuit Gorinchem, 3 augustus 1836.

"De bezwaren drukken mij van alle kanten, en hoewel ik het letterlijk niet kan vergeten dat Christus Koning is over Sion en dat Hij alles wel zal maken, is het geloof aan die waarheid dikwijls zoo flauw . . .

Ik verlang wel eens naar de gevangenis, maar het is slechts om van de moeite verlost te zijn . . ."

Op 10 maart 1836 schrijft hij vanuit Amsterdam:

"Ik ben tegenwoordig bijkans eiken nacht tot 4 uur bezig, maar ondervind bijzonder de ondersteunende hand des Heeren". 1

Vergeeten wij bij de opsomming van zijn werkzaamheden niet het leiden van de provinciale vergaderingen in Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Holland en "Beneden-Gelderland". Met vaderlijke tederheid zo schrijft Oostendorp, neemt de overwerkte predikant op zich "the cares of all the churches" - de zorg voor al de kerken, op zijn werkterrein. Deze zorg bestond in het

dienen met "raad en bestier" en in het zoveel mogelijk preken in de betreffende gemeenten. Oostendorp schrijft (pag. 82), dat het niet verbaast, dat er einde 1836 een instorting (breakdown) volgt. "We kunnen de instorting zien naderbij komen in de spanning, die openbaar wordt in zijn brieven".

Mr. A. M. C. van Hall moet op 27 oktober 1836 aan ds. Budding berichten: "Scholte heeft hier voor eene talrijke schaar tot veel zegen gepredikt. Met veel deelneming vernam ik dat hij zeer ziek is". 1

Uit één van de brieven van Budding weten we, dat Scholte tijdens deze ziekte te Gorinchem werd verpleegd. Wij lezen (15 november 1836), dat Budding het plan heeft naar Gorinchem te gaan, om daar "zijn, daar vertoevenden, doodkranken collega en vriend op te zoeken".

1 Brieven vermeld in dr. J. H. Gunning, H. j. Budding.

136

In de "Lijst der teksten" lezen wij onder 15 september 1836: "Begin der ziekte; den 7den October voor het eerst weder op reis". En verder onder 20 oktober: "weder instorting der ziekte, waardoor de bewusteloosheid voor de voorvallende zaken geduurd heeft tot op 1 January 1837".

Bij al de waardering, die wij mogen koesteren voor de persoon en de arbeid van Scholte, voor de grootsheid van zijn zending, is het echter niet mogelijk, zijn fouten te verhehlen.

Wij spreken nu niet over zijn geestelijke ontwikkeling gedurende de tijd, dat hij in Amerika woonde (1847-1868); wij spreken over zijn leven en arbeid in Nederland. Zéer kort samengevat mogen wij zeggen, dat de moeilijkheden, die Scholte veroorzaakt heeft in het leven der Afscheiden kerken betreffen zijn overtuiging ten aanzien van de doop, van de kerkregering, van de leer van N. J. Darby, van enige nader te noemen zaken van de leer der kerk, afsmede zijn houding ten aanzien van het beroep door de gemeente te Amsterdam uitgebracht op ds. S. van Velzen en ten aanzien van de prediking van Van Velzen.

Vóór wij van elk van deze zaken iets vermelden, willen wij opmerken, dat Scholte in het algemeen niet bijzonder hechtte aan de "Drie Formulieren van Enigheid", noch aan een bepaalde vorm van kerkregering. Dr. H. Bouwman durft mijns inziens terecht te concluderen: "Duidelijk genoeg, dat Scholte niet stond op nationaal-Gereformeerden bodem". 1

Bouwman zegt dit, na enige citaten te hebben gegeven uit de "Officiële Stukken". Scholte schreef daar onder meer in een opstel "Aan de geloovigen in Nederland" 2:

Een gedeelte, voor zoover de leeraars betreft, vertegenwoordigd door den WelEerw. heer de Cock, had de aandacht hoofdzakelijk gevestigd op de regtzinnige leer der Gereformeerde Kerken, het kerkelijk regeringsstelsel, zoo als dit op de Dordtsche Synode in 1618 en 1619 was vastgesteld. Dat gedeelte vormde onmiskenbaar de meerderheid der Afscheidenen.

Hoewel van harte de leer der Gereformeerde Kerk geloovende en belijdende, was toch niet zoo zeer de kerkleer voor mijne aandacht, veel minder de vorm van kerkbestuur. Onafhankelijk van eenig kerkgenootschap tot kennis der waarheid gekomen door het gebruik der Heilige Schriften, was mijne aandacht hoofdzakelijk op den persoon van Christus. In Hem gevonden hebbende den weg, de waarheid en het leven, en, gedurende mijne studiejaren in broederlijke betrekking gekomen met levendige geloovigen uit verschillende kerkgenootschappen en landen, was, en is voortdurend voor mijne aandacht de gemeenschap, waarvan Christus het Hoofd is. Daardoor waren de Heilige Schriften mijn model, en nooit heb ik het van mij kunnen verkrijgen, om

eenige kerkvereeniging, in eenig tijdvak der geschiedenis, als het voorbeeld van volmaaktheid te beschouwen, noch in leer, noch in vorm. (pag. 231, 232)

1 De crisis der jeugd, pag. 40.

2 Compleete uitgaven van de Officiële Stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. kerkgenootschap van de Leeraren H. P. Scholte - A. Brummelkamp S. van Velzen - G. F. Gezelle Meerburg en dr. A. C. van Raalte; Kampen, 1863.

137

En even verder (pag. 233) lezen we:

Ter goeder trouw in mijne handelingen, kon het gewisselijk niet van mij verwacht worden, dat ik na die afscheiding het woord van God onderwerpen zou aan eenig kerkelijk leerstelsel. Of de op nieuw in vrijheid geraakte gemeente zou willen binden aan de letter van cene Kerkorde meer dan twee honderd jaren oud.

Naast deze vermelding van waardering voor en hoogachting van Scholte, naast onze woorden van kritiek - ook die nog volgen - willen wij aandacht vragen voor de woorden van dr. H. Bouwman, die opwekken tot een mild oordeel: "Bij dezen stand van de theologische wetenschap (namelijk: verlichting, vrijzinnigheid, geringe kennis van de Gereformeerde leer enz. - C.S.) studeerden de vaders der scheiding aan 's lands hoogeschoolen, zonder dat zij daar met de zuivere Gereformeerde leer en kerkregeering waren bekendgemaakt. En de kennis van de Gereformeerde waarheid, die zij uit hun opvoeding in huis of op de catechisatie meebrachten, straks gevoed door den omgang met andere vromen en door eigen onderzoek, kon wel veel van wat zij aan de academie gemist hadden vergoeden, maar nimmer geheel. En wanneer wij hierbij in aanmerking nemen, dat de vaders der scheiding in de eerste jaren belast waren met de zorg van vele gemeenten, dat zij zelf, waar het volk aan het Gereformeerd kerkelijk leven ontwend was, op hunne eenzame posten zooveel opnieuw moesten organiseren, dat zij gedrukt werden door vervolging, gevangenisstraf moesten ondergaan, boeten betalen, smaadheid en laster verduren, dat zij, vooral De Cock en Scholte, van alle kanten aangevallen, ook in de pers, door tal van geschriften hunne tegenstanders te woord moesten staan, dan moeten wij verbaasd staan, dat zij, waar zij bijna geen tijd hadden om rustig te studeeren, het groote reformatorische werk zoo goed mochten leiden". 1

Thans over de op bladzijde 137 aangeduide moeilijkheden.

1. Scholte's leer aangaande de doop.

Kort gezegd leerde Scholte (en bracht hij deze leer ook in sterke mate in praktijk), dat "de H. Doop moet toegediend worden aan allen, die op belijdenis en wandel erkend zijn als geloovigen, dadelijk onderscheiden van de wereld"; deze doop moet ook worden toegediend aan "de kinderen der geloovigen". 2

Op de eerste Synode van de Afscheidenen, gehouden te Amsterdam van 2-12 maart 1836 vond deze gedachtengang haar neerslag in artikel 59,

1 De crisis der jeugd, pag. 8 en 9.

2 Scholte, Bijdragen aangaande de leer en de praktijk des H. Doops, 1837, blz. X.

138

waar wij lezen "dat niemand erkend mag worden voor een lidmaat van de Kerke Christi, dan op belijdenis des geloofs, en geenszins ten gevolge van het van buiten leeren van eenige waarheden".

Tegen het laatste gedeelte van deze zin zal geen weldenkend Gereformeerde bezwaar aantekenen. Tegen de gedachte, dat de gedoopte eerst door "belijdenis des geloofs" lid van de kerk wordt, wel!

Dit bezwaar kwam ook van de zijde van Hendrik de Cock, reeds op de volgende Synode: 1837, artikel 52.

Op de provinciale vergadering van Beneden-Gelderland, gehouden op 8 maart 1837 te Zuilichem, verdedigde Scholte dezelfde stelling als bovengenoemd.

Wij lezen namelijk in artikel 8 van de Handelingen van deze vergadering:

Werd gehandeld over het stuk van de bediening des H. Doops. Daarop stelde Ds. H. P. Scholte zijn gevoelens aldus voor:

"Gedoopt mogen en moeten worden alle degenen welke naar Gods beloften tot Gods verbond behoren, dat is, de geloovigen en hunne kinderen. De geloovigen moeten gekend worden aan de merktekenen der Christenen, dat is, aan belijdenis en wandel, overeenkomstig Gods Woord. Een iegelijk, welke die kenmerken vertoont, behoort als lidmaat der kerk erkend en behandeld te worden en dus de tekenen en zegelen van het genadeverbond te ontvangen voor zich en zijn zaad. Maar die deze merktekenen niet vertoont, mogen niet als lidmaten erkend worden en moeten dus met hunne kinderen van de Sacramenten geweerd tot op hunne bekeering".

De handelingen vermelden dat Dirk van Dulst, de bakker uit Poederoyen, in wiens bakkerij ds. Scholte op donderdag 30 juli 1835 heeft gepreekt, de enige aanwezige was, die protesteerde. Wij zullen van Dirk van Dulst in dit boek nog wel meer horen.

Het standpunt van Hendrik de Cock werd - naar door onderscheidene schrijvers beweerd wordt - mede bepaald door de feitelijke toestand in het noorden des lands, waar vele kerkleden, door één of andere oorzaak, eerst op latere leeftijd belijdenis deden van hun geloof. De Cock, en met hem vele Afscheidenen, konden onmogelijk stellen, dat onder die schuchteren en bekommerden niet vele "teedere en godzalige Christenen" gevonden werden. Ware dit het enige geschilpunt geweest in de Afscheiden kerken, dan zou naar onze mening door nadere bestudering van elkanders gevoelen, maar bovenal door nadere onderzoek van Schrift, Belijdenis en dogmenhistorie overeenstemming zijn bereikt.

Maar het geschil inzake de heilige doop was niet slechts één van de vele controversen; het lag echter in wezen ook dieper dan hierboven in het kort is geschetst.

In wezen kwamen hier aan de orde de kwestie van de aard van het verbond der genade, alsmede het verband tussen genadeverbond, doop en uitverkiezing.

Wij kunnen deze dogmatische zaken hier niet verder behandelen, wijzen er slechts op, dat de onderhavige materie tot op vandaag de Gereformeerde, kerken heeft beziggehouden.

De enige grond voor de doop aan de kinderen der kerk is de waarheid, die wij lezen in Genesis 17 vers 7: *En Ik zal Mijn verbond oprichten tussen Mij en tussen u, en tussen uw zaad na u, in hun geslachten, tot een eeuwig verbond, om u te zijn tot een God, en uw zaad na u.*

En, zoals staat in Handelingen 2 vers 39: *Want u komt de belofte toe en uw kinderen, en allen die daar verre zijn, zovelen als er de Heere onze God toe roepen zal.* Indien wij daaraan toevoegen, hetgeen staat in 1 Korinthe 7 vers 14, dat de kinderen der gelovigen heilig zijn, dan verstaan wij, dat het doopsformulier van de Gereformeerde kerken zegt tot de doopouders: of gij niet bekent, dat zij in Christus geheiligd zijn .. .

In de kerken der Afscheiding en later onder invloed van de school van dr. A. Kuyper is over dit "in Christus geheiligd" grote strijd ontbrand. Naar de overtuiging van schrijver dezes is het "in Christus geheiligd" iets geheel anders dan "wedergeboren zijn" of "te houden voor wedergeboren".

Het gevoelen van de Afscheidenen is onder meer geformuleerd door Helenius de Cock (zoon van Hendrik de Cock). Over het "in Christus geheiligd" is door hem o.a. geschreven in zijn "Historisch overzicht van de Formulieren van Eenheid etc.", pag. 73, waar hij zegt: "De uitdrukking is ontleend aan 1 Korinthe 7 : 14: En uit vergelijking van het laatste gedeelte van dit vers met het eerste is het duidelijk, dat het heilig zijn en het geheiligd zijn ook in het N.T. niet altoos ziet op eene inwendige, door Gods geest gewrochte heiligheid des harten . . . Wat kan dit heilig zijn hier anders betekenen dan het door God gebracht te zijn onder de bedeeing van zijn genade en de bediening van het verbond Gods te ontvangen"

Wij willen dit onderdeel afsluiten met op te merken, dat, naar het gevoelen van de dogmatici der Afscheidenen de kleine kinderen der gelovigen - de dopelingen - door dit "in Christus geheiligd zijn", naar de mate van hun leeftijd alles ontvangen, wat zij nodig hebben tot behoudenis, als zij door God "in hunne kindsheid uit dit leven" worden weggenomen (Dordtse leerregels, le hoofdstuk, 17).

Wij stonden met opzet bij deze zaak ietwat uitvoerig stil. In feite is hier aan de orde een strijd van meer dan een eeuw. Wie de leer van de doop aanvaardt, als hierboven omschreven, staat op Schriftuurlijke bodem. Hem mag niet worden verweten - zoals Oostendorp doet in zijn dissertatie - dat hij het woord "genadeverbond" in *verzwakte betekenis gebruikt*.

2. Scholte's gedachten aangaande de kerkregering

De kwesties, die hiermede verband houden, hebben ongetwijfeld in de eerste jaren na de Afscheiding grotere invloed uitgeoefend dan die aangaande de doop.

1 Oostendorp, "H. P. Scholte", pag. 110: Today again Schilder and others have raised the old questions of the covenant, advocating the weakened sense of the word".

140

Terloops merken wij op, dat in de kerken der Afscheiding ook moeiten rezen ten aanzien van het "ambtsgewaad". Wij laten deze zaak echter rusten. 1

De gedachten van Scholte aangaande de kerkregering bevatten drie hoofdlijnen: geen bepalingen maken, "dan die dadelijk met Gods Woord en de daarop gegronde formulieren van eenigheid konden bevestigd worden"; "vasthouding aan de waarheid gepaard met waare verdraagzaamheid en vrijheid in mindere zaken"; "eene synode (is) voor de afgescheidene Gereformeerden geensints . . . een onherroepelijke kerkelijke rechtbank". De verdere ontwikkeling van Scholte is er één geweest in independentistische richting, dat wil zeggen: een kerkelijk bestel van gemeenten, die nagenoeg onafhankelijk van elkaar leven. 2

Wat nu de zaak van de kerkregering verder betreft: zijn gedachten vonden hun neerslag in meer dan één kerkenordering, kort na de Afscheiding opgesteld. De preciese geschiedenis van deze ordeningen is uitermate ingewikkeld, aangezien van de voornaamste vormen ook bijna steeds varianten - met veelal kleine wijzigingen - voorkomen.

Kort samengevat liggen de zaken als volgt.

De eerste synode van de Afscheidenen (1836), gehouden te Amsterdam, besloot, dat in het

behandelen van de kerkelijke zaken de "regelmaat" van de Dordtse Kerkenordering (1618/1619) zal worden gevolgd, "zoo veel zulks door gebrek aan Herders en Leeraars in de gemeente en den toestand der Kerk in derzelve verdrinking geschieden kan . . . zullende op eene volgende algemeene vergadering (lees: synode) nader hierover kunnen besloten worden" (art. 28).

Vóór de volgende algemeene vergadering of generale synode van de Afgescheidenen in het jaar 1837 te Utrecht werd gehouden, werd er door de provinciale vergaderingen (of synoden) van Zuid-Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord-Brabant en een gedeelte van Gelderland in de maanden juli en augustus 1837, een geheel andere K.O. opgesteld en aangewezen. 3 In het bestek van dit boek is het ook hier weer niet mogelijk zodanig in bijzonderheden te treden, dat wij alle verschillen tussen de diverse K.O.'s bespreken; de lezer zij verwezen naar de originele teksten.

De definitieve tekst van de "provinciale" K.O. bevat 41 artikelen; zij is van geheel andere opzet dan de oude Dordtse kerkenordering, die (thans) 87 artikelen telt.

1 Vergelijk over de doop, Dirk van Dulst en het ambtsgewaad nog de brief van C. W. Pape te Heusden, gedateerd 7.6.1837, te vinden in Bos, Archiefstukken, IV, pag. 138 en 139.

2 Vergelijk adres van ds. H. P. Scholte aan de Koning, 18.12.1837; Bos, Archiefstukken, IV, pag. 229 en 230.

3 Wij zullen het woord kerkenordering af en toe afkorten met K.O.

141

Deze provinciale K.O. is ontstaan uit een gewijzigd concept, door Scholte ingediend op de provinciale vergadering van Zuid-Holland, gehouden 14 maart 1837.

Inzake deze vergadering een paar namen.

Van Dordrecht waren afgevaardigd o.m. Alexander de Visser, August F. Wiggy; Van Flakké onder meer (de latere ds.) Cornelius van der Meulen; uit de classis Gorinchem: A. Hasselman, A. Kool (Leerdam), K. Middelkoop (Hoogblokland) en J. Pesselse (Leerdam). Verder is uiteraard aanwezig ds. H. P. Scholte en namens de classis 's-Gravenhage mr. A. M. C. van Hall. Scholte fungeert als president, Van Hall als secretaris.

Sommige van de hier vermelde personen zijn reeds eerder in dit boek genoemd, van andere zullen we nog horen.

De opgestelde "provinciale" K.O. wordt met een begeleidend schrijven de Koning aangeboden. 1

Daarna wordt, zoals gezegd, een generale synode gehouden te Utrecht van 28 september-11 oktober 1837. Op deze synode zijn aanwezig de predikanten Brummelkamp, Scholte, Van Velzen, Van Raalte, H. de Cock en Gezelle Meerburg. Van de ouderlingen noemen we Cornelius van der Meulen (Middelharnis), A. Kool (Leerdam), Koen de Jong (Langerak) en H. G. Klijn (Utrecht).

Ds. S. van Velzen wordt gekozen tot praeses, ds. FL P. Scholte tot scriba. De synode gaat na een korte discussie aan de reeds opgestelde "provinciale" K.O. voorbij.

Het resultaat van de arbeid van deze synode is een gewijzigde of herziene Dordtse kerkenordering.

Het "Voorwoord" bij de handelingen van de synode schreef ds. S. van Velzen, dat ieder nu ook verplicht is, zich aan de synodale kerkenordering te onderwerpen. Alle beroerders der gemeente zouden het ongenoegen en de toom Gods op zich kunnen laden. Genoemd wordt in dit verband het lot, dat Korach, Dathan en Abiram trof.

Evenwel werd de herziene Dordtse K.O., de nieuwe synodale K.O. dus, bijna nergens

aanvaard. Scholte zelf schreef op de achterkant van zijn copie: "Deze KerkeCirdening werd slechts in Friesland aanvaard". Friesland was het "werkterrein" van ds. S. van Velzen. De zaak van de kerkenorde in de Afscheiden kerken was dus nog geheel onbeslist.

De volgende fase is die van het vragen aan Zijne Majesteit de Koning om "vrijheid", "authorisatie" of "erkenning", door de Afscheiden gemeente te Utrecht. Dit geschiedde eind december 1838.

Scholte is inmiddels in Utrechtpredikant geworden. Althans in feite. Bevestiging te Utrecht heeft echter nimmer plaats gevonden. Wel is bekend, dat Scholte èn op 28 april 1838 èn op 29 maart 1839 door de gemeente te Utrecht werd beroepen. Hij woonde daar reeds - althans officieel - vanaf 16 juli 1836; vanaf 5 november 1837 preekt hij hoofdzakelijk in deze stad.

1 Dit gebeurt eind augustus 1837. Vgl. Bos, Archiefstukken, IV, pag. 216-218. 142

Het is bekend, dat de Utrechtse gemeente zich op 31 december 1838 tot de Koning wendde met een verzoek om erkenning. Dit geschiedde zonder overleg met enige andere gemeente, laat staan zonder overleg op een generale synode.

Wij merken in de eerste plaats op, dat bij het verzoekschrift - dat staat afgedrukt in Scholte's tijdschrift *De Reformatie* V, blz. 185-189 - was, gevoegd een kerkenordering die bekend staat als het Reglement der Christelijke Afscheiden Gemeente te Utrecht, de Utrechtse kerkenorde, ook wel het "Utrechtsche Reglement". In de notulen van Gorinchem 26.11.1840 wordt gesproken van het "Utrechtsche reglement of een andere kerkordering". De bekende "Verklaring" van de gemeente te Gorinchem spreekt, zoals wij zagen, eenvoudigweg van de door ds. Scholte geformeerde "Utrechtsche regelen". Aanvankelijk was de term "huishoudelijk reglement" gebruikt. De Regering maakte echter bezwaar tegen deze term, aangezien zij "scheen te veronderstellen een reeds aanwezig en door het Gouvernement niet gezien algemeen reglement".

De tekst van deze Utrechtse kerkenordering is niet gemakkelijk meer te vinden. Wij hebben haar daarom als Bijlage IV in dit boek opgenomen. Bedoelde tekst is genomen uit "Reglement der Christelijke Afscheidene Gemeente te Utrecht. Met eene voorrede door H. P. Scholte"; Amsterdam, Hoveker, 1839. 1

Vergelijking van de "Utrechtse" met de oude Dordtse kerkenordering leert, dat de verschillen groot zijn. Wij willen volstaan met te wijzen op het ontbreken van enige vermelding van of bepaling aangaande het kerkverband, dat wil zeggen aangaande de relatie met zusterkerken, in classe, provincie of gehele land.

Wat de aanvraag tot erkenning zèlf betreft: hiervan ware veel te zeggen en hiervan is in het verleden ook reeds veel gezegd. Wij moeten kort zijn, maar willen op een enkel essentieel punt de aandacht vestigen.

- a. Het antwoord van de regering - Koninklijk besluit van 14 februari 1839, no. 87 - betekende, dat de gemeente te Utrecht werd erkend. Letterlijk staat er in het K.B. (art. 1): "De verzochte toelating wordt aan de requestanten erlangd en mitsdien het bestaan, binnen de stad Utrecht, van een Christelijke Afscheiden gemeente, bestuurd volgens de bepalingen van het reglement, hierbij geannexeerd".
- b. De inhoud van de bijgevoegde "Utrechtse kerkenordering" heeft kort na 1838 meer stof doen opwaaien in de Afscheiden kerken dan het feit en de vorm van de aanvraag om erkenning als zodanig.

1 De kwestie van de preciese tekst van de Utrechtse kerkenordering is zeer ingewikkeld. Ds. H. P. Scholte c.s. dienden uiteraard een bepaalde tekst in bij hun adres aan de Koning van 31.12.1838. Algemeen Rijksarchief, Herv. Eredienst, 11 jan. 1839, no. 12. Deze tekst werd niet aanvaard. Tijdens de bespreking met ds. Scholte op 4.2.1839 zijn enige wijzigingen aangebracht.

143

- c. Gevraagd werd om erkenning van een "Christelijke Afscheiden gemeente" (binnen de stad Utrecht). Hendrik de Cock, die wel bezwaren had, heeft destijds verklaard, dat de naam alleen geen oorzaak mocht zijn, de gemeente bloot te stellen aan vervolging - men liet immers de naam Gereformeerde kerk vallen en daarmee de pretentie van de enige ware voortzetting te zijn van het instituut van de aloude (Nederlandse) Gereformeerde kerk.'
- d. In het antwoord van de regering wordt duidelijk gesteld, dat requestanten nu voldaan hebben aan hetgeen door het K.B. van 5 juli 1836 van de Afscheidenen werd gevorderd. Evenwel - en dit is een belangrijk element - werd door Scholte c.s. niet gevraagd een Afscheiden gemeente te mogen oprichten. Men vroeg (slechts) erkenning in de burgerlijke maatschappij van een bestaande gemeente, die reeds was toegerust met een predikant, ouderlingen en diakenen. Bij een bespreking met Scholte op het ministerie van eredienst op 4 februari 1839 heeft Scholte eigenhandig toegevoegd "toe te laten", zodat er daarna stond: "toe te laten en te erkennen in de burgerlijke maatschappij".
- e. In een nota van begin januari 1839 van mr. A. W. van Appeltere inzake het onderhavige adres 2, wordt onder meer gezegd, dat de supplianten "wel niets (hebben) toegegeven, maar het adres is in dit opzigt zoo kunstig bearbeid, dat men met de listige handelwijze van Scholte c.s. moet bekend zijn om zich daarvan te overtuigen, en dat de schijn geheel te hunnen voordeele is".
Wij stemmen niet in met dit oordeel; wel menen wij te moeten zeggen, dat de tekst van het adres een knap stukje werk is.
- f. Ook van de zijde van de regering werd knap werk verricht. Het K.B. spreekt niet van het feit, dat de requestanten een gemeente wensden te vormen, maar "wenschten te vormen".
- g. De minister van justitie kan niet nalaten - na 4 jaar zware vervolging - zijn rapport aan de Koning inzake het request als volgt te eindigen: "... en dat door zoodanig besluit (nl. de gemeente te Utrecht te erkennen - C.S.) aan de natie het schitterendst blijk zal worden gegeven van de milde beginselen van godsdienstige verdraagzaamheid, door Uwe Majesteit op zo hoogen prijs gesteld, en niet minder tevens van Hoogstdezelfs zorg om alleen aan zoodanige verzoeken gehoor te geven, welke met de regten van de staat en van de ingezetenen in volkomen overeenstemming zijn". 3

Beoordelingen van het verzoek om erkenning zijn er in het verleden vele geweest - wij schreven het al. Aangezien het niet anders kan, dan dat

1 Helenium de Koek, H. de Cock, 2e druk 1886, blz. 604.

2 Bos, Archiefstukken, IV, 343-345.

3 Idem, 350-354. De minister van justitie, mr. C. F. van Maanen, rapport van 10 10 februari 1839. Het advies van de Raad van State is gedateerd 11 februari, zodat mag worden gezegd, dat het K.B. (14.2.1839) daarna wel zeer snel tot stand kwam.

144

deze beoordelingen naar hun inhoud, mede zijn bepaald geworden door de eraan verbonden kerkenordering, is het heel moeilijk te zeggen, hoe de historie van de Afscheiding zou zijn verlopen, indien bij de aanvraag de Dordtse K.O. zou zijn gevoegd.

De vervolging was eind 1838 allerminst afgelopen, wij zullen er nog van horen. Niemand wist in 1838, dat Koning Willem I in 1840 zou aftreden, en dat er dan onder Koning Willem II een milder bewind voor de Afgescheidenen zou komen.

En daarom willen wij aan de vele beoordelingen geen nieuwe toevoegen, maar ons aansluiten bij de mening van dr. Oostendorp. Wij geven zijn oordeel over de autorisatie-aanvraag en haar effect nogmaals weer - maar nu vrij vertaald:

Scholte had de macht van (Hervormde) kerk en Koning bedwongen . . . Vrees noch concessie is zijn leidsvrouw; wel het beeld van de kerk, uitsluitend onder Christus, haar Koning. Opnieuw rukt hij op tot de vrijheid van de kinderen Gods.

3. Scholte en de leer van J. N. Darby

John Nelson Darby werd in 1800 geboren te Londen.

Aanvankelijk predikant in de Engelse staatskerk. Stichter van de gemeenschap der Darbisten.

Omstreeks 1838 treedt Scholte in correspondentie met Darby. Hij vertaalt één van zijn werken.

Het resultaat is: J. N. Darby. De Tegenwoordige verwachting van de kerk van Christus. Voorrede door H. P. Scholte, 1842. In dit geschrift kwam uiteraard één van de typische trekken van het Darbisme naar voren: het chiliasme of de leer van het duizendjarig rijk; anders gezegd, de gedachte van een wederkomst van Christus - tijdelijk, gedurende duizend jaar - vóór Zijn komst als Rechter van hemel en aarde.

In Amerika heeft zich de ontwikkeling van Scholte in de richting van het Darbisme - voor zover het betreft de leer van het duizendjarig rijk - voortgezet.

Zijn laatste jaren 1866-1868 wijdt Scholte aan de uitgave van het tijdschrift De Toekomst.

Bij zijn gedachten aangaande het tweemaal wederkomen van Christus voegt zich dan een andere darbistische gedachte, namelijk de kwalificatie van de geïnstitueerde kerk als het grote Babylon. 1

4. Controversen naar aanleiding van leerstellingen van ds. H. P. Scholte, kenbaar gemaakt in predicaties en in het tijdschrift "De Reformatie". Dit punt zou, indien het ook maar enigszins volledig zou worden behandeld, een zeer brede uiteenzetting vragen, die niet zou passen in het ka-

1 Dr. L. Oostendorp, H. P. Scholte, pag. 188-191.

145

der van dit boek. Wij moeten daarom volstaan met te verwijzen naar de literatuur 1 en met de aandacht te vestigen op enige vragen, gesteld door de provinciale vergadering van Zuid-Holland, gehouden te Schiedam op 11 en 12 april 1843. Deze vragen werden gesteld aan een bijeen te komen "Algemeene vergadering", dit is een generale synode.

Genoemde datum ligt weliswaar aanmerkelijk ná het tijdvak, waarmee wij ons bezighouden in dit hoofdstuk, maar de gestelde vragen moeten worden beschouwd als de "nasleep" van de onrust, die het optreden van ds. Scholte had teweeggebracht.

Wij noemen zo dadelijk voornamelijk slechts de vragen, zoals zij op de tafels van de verschillende provinciale synoden terecht kwamen, maar wij leiden de tekst ervan in met een citaat, waaruit blijkt, dat de "vele onaangenaamheden" (Verklaring Gorcumse kerkeraad, hoofdstuk 1) hadden geleid tot een scheuring in de kerken van Zuid-Holland; hetgeen wij ook verder in dit boek zullen zien.

"Eene vergadering te Schiedam, gehouden den 11 en 12 April j.l. (1843) bestaande uit

zoodanige Opziemers, die zich bezwaard vonden in de handelwijs en rigting, welke zich bij de meerderheid der gewone Zuid-Hollandsche kerkvergadering openbaarde, die zich daarom eerst aan de provinciale en klassicale bijeenkomsten hebben onttrokken, en daarna tot een vergadering tezamen gekomen zijn, nevens de gewone vergadering, en zich thans provinciale vergadering van Zuidholland noemt, verlangt dat de algemeene vergadering de hiervolgende vraagstukken behandelde: " .. .

"Vr. 1. Of alleen diegenen bij de gemeente behooren opgenomen te worden, die belijdenis komen doen van het zaligmakend geloof, en of zij die dit niet kunnen doen, maar belangstelling in de leer der waarheid aan den dag leggen, en zich wenschen aan te sluiten bij de gemeenten, moeten worden geweerd?"

(Het antwoord,, dat de Afscheiden kerken op deze vraag gaven, was: Neen I)

"Vr. 2. Welke kinderen gedoopt moeten worden?"

"Vr. 3. Welk een belijdenis er vereischt wordt om tot lidmaat aangenomen te worden, en eene gerechtigde tot het heilig avondmaal te zijn?" "Vr. 4. Of de leden der gemeente verplicht zijn elke belijder, op zijn belijdenis en uitwendig onberispelijk wandelen, te houden voor begenadigd, zoo dat (de gemeente) daaraan niet mag twijfelen?"

"Vr. 5. Of daar geen zaligmakend geloof geoefend wordt, dan in de bewustheid, dat men in de staat der genade is?"

"Noord-Holland" gaf op deze vraag het volgende antwoord: "Iemand kan naar de gerechtigheid hongeren, en dus zaligmakend geloof oeffenen, zonder de bewustheid te bezitten, dat hij een geloovige is".

"Vr. 6. Of de gedoopte kinderen moeten aangemerkt worden in hun opwassen als in het genadeverbond zijnde?"

Op deze vraag gaven de Afscheiden kerken tenslotte als antwoord een ondubbelzinnig: Ja!

"Vr. 7. Of de geloovigen tot elke daad des geloofs van den invloed van Gods Geest afhankelijk zijn? dan of dat zij door de hebbelijke genade zich de beloften kunnen toeëigenen, en daarmee werkzaam zijn?"

"Vr. 8. Of daar zij een tweeërlei roeping, namentlijk, uitwendig en inwendig?"

"Vr. 9. Of onze Heidelbergsche Catechismus ook als een voorschrift van de practijk der Godzaligheid zij aan te merken, of alleen tot wederlegging van de dwaalgevoelens, en wel bijzonder of de daarin voorkomende leer der ellende ook alzoo door elk mensch behoort gekend te worden, zonder dienaangaande te nauwe bepalingen te maken, zal men Christus oprecht aannemen?"

"Vr. 10. Of daar in de H. Schrift ook nog gesproken wordt, van eene wederkomst van Christus, behalve zijn toekomst ten oordeel?" Antwoord: Neen!

"Vr. 11. Of daar zal zijn volgens de Schrift een tweeërlei opstanding, zodat de ongeloovigen niet met de geloovigen zullen opstaan?"

Antwoord Noord-Holland: "Neen! allen zullen gelijk opstaan".

"Vr. 12. Of Christus plaatselijk in de hel is nedergedaald, en dat dienaangaande de leer van onzen Catechismus verwerpelijk zij?"

"Vr. 13. Of de sabbath onder het N. Testament verbindt tot een gezette heiliging van den 7den dag, na 6 werkdagen?" 2

1 Tijdschrift "De Reformatie", serie 1, 1837-1840; serie 2, 1841-1845; serie 3, 1846-1847; dr. H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen, 1914 - met name de vele bijlagen; dr. L. Oostendorp, H. P. Scholte, hoofdstuk XVI.

5. De verhouding Scholte-Van Velzen; de synode te Amsterdam van 1840

Op 16 november 1835 werd Scholte beroepen te Amsterdam. De beroepsbrief is getekend door Harm Hendrik(s) (Middel), die we in dit boek nog vaak zullen ontmoeten, Coenraad Deteleff Nicolaas Obbes en de zwager van Scholte, de ons bekende Jan Daniel Brandt. Scholte nam dit beroep niet aan. Een tweede beroep van Amsterdam kwam op 12 januari 1837. Ook dit beroep nam Scholte niet aan. Hij wenste - hoewel reeds woonachtig in Utrecht - te arbeiden in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht, zonder predikant te zijn van één van deze provincies met uitsluiting van de beide andere; hij wenste dus ook niet predikant te zijn uitsluitend van de stad Utrecht.

Op 3 oktober 1838 ontvangt Scholte voor de derde maal een beroep van de Afscheiden gemeente te Amsterdam. Scholte wees ook dit beroep af. Maar nu was daartoe, gelet op de omstandigheden, wel alle aanleiding. Scholte ontving namelijk slechts 27 van de 108 stemmen.

2 Bouwman, Crisis der jeugd, pag. 96, 97.

146 147

Op 28 november daaraanvolgende stemde de gemeente weer. Van de 68 stemmen kreeg ds. S. van Velzen er aanvankelijk 32 en Scholte 27. Daarna: Van Velzen 35 en Scholte 33. Van Velzen - predikant te Friesland - werd beroepen. 1

Van Velzen nam het beroep aan op 15 februari 1839, maar wenste de gemeenten in Friesland zoveel mogelijk en zoveel nodig te blijven dienen. Een opvatting van het aanvaarden van een beroep, die slechts kan worden verstaan tegen de achtergrond van de predikanten nood gedurende de eerste jaren na de Afscheiding.

Na enige onenigheid over deze zaak werd ds. S. van Velzen op 16 juni 1839 te Amsterdam bevestigd door ds. H. de Cock.

De verschillen over het bedienen van de Friese gemeenten werden weggenomen - zo schrijft de Amsterdamse kerkeraad, gedateerd 10 februari 1840 in een stuk, getiteld "De schorsing van vier kerkeradsleden" (in druk verschenen te 's-Gravenhage, Van Golverdinge, 1840).

Ds. Scholte zond nog wel een brief met vele bedenkingen, maar deze werden weerlegd in een brief opgesteld door de ouderling j. A. Wormses; in dit schrijven werd ds. Scholte bedankt voor dé- vele bewezen diensten. De reactie van Scholte was, dat hij - waar de zaken nu zo lagen - begeerde bij gelegenheid "eene afscheidspredicatie te houden"; "hetwelk vervolgens door hem gedaan is".

Op de provinciale vergadering gehouden te Utrecht, 22 en 23 augustus 1839 leest ds. Scholte 'n gedeelte van een brief voor van ds. S. van Velzen. Deze zou volgens besluit van de vorige vergadering met ds. Gezelle Meerburg zijn uitgenodigd, ter behandeling van een bepaalde kwestie aan de orde gesteld door de gemeente te Bunschoten; de uitnodiging aan Van Velzen is achterwege gelaten. Ds. Scholte geeft aan de vergadering de indruk, dat ds. Van Velzen een uitnodiging toch zou hebben afgeslagen. Naar wij menen blijkt dit niet zonder meer uit de in de acta opgenomen passage. Deze mening wordt bevestigd door het feit, dat ds. Van Velzen en ds. R. W. Duin kort na de aanvang der vergadering binnenkomen. Eerstgenoemde verklaart desgevraagd, dat hij aanwezig is als afgevaardigde van Bunschoten, "welke gemeente hem tot hunnen Herder en Leraar beroepen heeft".

Er ontwikkelt zich dan een bespreking over het beroep, door de gemeente Kockengen uitgebracht op de ouderling H. G. Klijn. Vermeld zij slechts, dat ds. Van Velzen met klem

verdedigt, dat "er geen beroep mag worden uitgebracht op eenig lid der gemeente, tenzij hij vooraf geëxamineerd is". Ten aanzien van ouderling Klijn was het zó gegaan, dat Kockengen een beroep op hem had uitgebracht veár de examinatie.

Artikel 23 van de Acta vermeldt de volgende merkwaardigheid.

De President ds. Scholte; C.S.) moet noodzakelijk eenige oogenblikken zich verwijderen. Nadat hij vertrokken is, stelt ds. Van Velzen aan de vergadering voor om de Dordtsche kerkordening aan te nemen, teneinde daardoor de afgescheurde gemeenten weder te winnen. Dat tevens daardoor wéder een algemeene band zou zijn, waardoor ieder de zekerheid hebben zou dat overal de oude manier van kerkregering gevolgd werd.

1. Oostendorp, H. P. Scholte, pag. 119, 120.
148

Niet onwaarschijnlijk is, dat één en ander door ds. Van Velzen is gezegd, terwijl de vergadering was geschorst. In ieder geval komt hij er na enige tijd op terug, als ds. Scholte weer als praeses fungeert.

Scholte antwoordt dan, dat hij niet alleen "nooit zijne stem daartoe wenscht te verleenen, maar met alle mogelijke ijver dit in de gemeente zal trachten tegen te gaan", omdat:

1°. de onderlinge verschillen niet zijn gelegen in de zaak van de kerkenordening, maar in leer, tucht en dienst;

2°. men daardoor de "afgescheurden" in de waan zou trachten te brengen, dat men één van zin was, "hetgeen in den grond zoo niet was". "Dat men liever alle kerkenordeningen moest laten varen, en Gods Woord als eenigen regel aannemen, terwijl geen christen daartegen iets kon hebben" ;

3°. "de Dordtsche kerkorde zoodanige zaken bevattede, die lijnregt strijdig waren met Gods Woord, omdat daarin de heerschappijvoerende magt werd vastgesteld van grootere kerkelijke vergadering(ent) over kleinere, en dus de gelijkheid van alle opzieners verbroken werd. Dat hij dus overeenkomstig Art. 32 onzer geloofsbelijdenis alle zoodanige wetten verwierp, en zich hield aan hetgeen Christus onze eenige Meester, ons leert in Zijn Woord".

Zijn de Acta geheel correct, dan heeft ds. Scholte in deze vergadering ds. Van Velzen enigszins onheus behandeld. Van Velzen stelde op de eerste dag namelijk de vraag, wat er de volgende dag op de voortgezette vergadering, nog behandeld zou worden. "De President antwoordt: alles wat er nog voortgebragt zal worden, en dat ZWEW. dat zelf zal hooren. Ds. van Velzen vraagt of er ook examen zal plaats hebben van lerende ouderlingen. De president antwoordt, dat dit mogelijk, Maar niet zeker is".

Ds. van Velzen stelt dan voor, dat bij een eventueel examen alle leeraars aanwezig zullen zijn. De meerderheid der vergadering gevoelt hiervoor wel - sommigen met bijvoeging, dat men in twee of drie leeraars evenveel vertrouwen moet stellen, als in acht leeraars.

Wij merken op, dat korte tijd hierna H. G. Klijn en C. van der Meulen geëxamineerd en geordend zijn geworden door ds. Scholte, zonder medewerking van andere predikanten.

Ds. van Velzen blijkt de volgende dag te zijn vertrokken; onderscheidene broeders zijn met hem gegaan. Deze tweede dag worden er, op voorstel van Scholte, geen zaken meer behandeld; de vergadering wordt na korte tijd gesloten.

Het is duidelijk, dat ook op deze vergadering tot uiting kwam, dat ten aanzien van de kerkregering twee meningen waren ontstaan, die lijnrecht tegenover elkaar stonden.

Geleidelijk aan werd de verwijdering tussen ds. H. P. Scholte en ds. S. van Velzen groter. In Amsterdam waren er enige bezwaren tegen de prediking van ds. Van Velzen. Wij hebben sterk de indruk, dat deze bezwaren ongegrond waren. Voor ons is echter slechts van belang te memoreren, dat ook ds. Scholte zich op een zondagmorgen onder het gehoor van Van Velzen bevond. Scholte meende op grond van het gehoorde genoeg te weten. Hij verbreidde het gerucht, dat Van Velzen "een geraamte van leerstellige waarheden, zonder den levenden Christus, den levendmakenden Geest en het levende en werkzame geloof verkondigt". (De Reformatie, VIII, 261.)

De Utrechtse kerkeraad hield de inhoud van het gerucht voor zeker en schreef de beschuldiging tegen ds. Van Velzen in een brief aan de Amsterdamse raad. In het epistel werd ds. Van Velzen tevens beschuldigd van "dubbelzinnigheid, twistgierigheid en heerschezucht". Al dit fraais werd door ds. Scholte als brenger van de brief, zelf voorgelezen op een vergadering van de kerkeraad van Amsterdam. Van Velzen was niet aanwezig, maar bevond zich in Friesland.

Het moet toch wel een zeer moeilijke tijd zijn geweest voor de jonge Afscheiden kerken. Vaste regels aangaande de regering der kerk werden slechts schaars gehanteerd.

Het is ontroerend te lezen, hoe de Amsterdamse kerkeraad temidden van de beroerten, die het gevolg waren van de aanval op zijn predikant, het hoofd koel hield en in de rust des geloofs voortging:

"De toestand der Kerk is in vele opzichten donker . . . Och, dat onze gebeden opklimmen tot Hem wiens naam Verlosser is, en die Israël zal verlossen van alle ongerechtigheid. Wordt iemand echter bij het vernemen van de thans vermelde zaken twijfelmoedig, die bedenke dat de Heere alleen de magt bezit om Zijne Gemeente te bouwen en te bewaren. Hij alleen wil en zal dit ook doen".

Door de kerkeraad van Amsterdam werd nu, bij meerderheid van stemmen op circa 27 december 1839, besloten een brief te zenden aan de Utrechtse kerkeraad, waarin de beschuldigingen inzake de prediking van ds. Van Velzen als laster werden aangemerkt; uiteraard bleef ds. Scholte in deze brief niet buiten schot.

Op 3 januari 1840 werden de ouderlingen J. A. Wormser, D. A. Budde en de diakenen H. Höveker en D. Lijsen in hun bedieningen *geschorst*, omdat zij niet wilden instemmen met het oordeel, dat de beschuldigingen van Scholte en de Utrechtse kerkeraad, inzake de leer en de prediking van ds. Van Velzen als laster waren aan te merken. Diaken Höveker keerde spoedig tot de Hervormde kerk terug. De drie anderen vormden gedurende enige tijd een tegenkerkeraad, waarbij ongeveer 70 leden der gemeente hun zijde kozen. Af en toe ging ds. Scholte in hun midden voor.

Ds. A. Brummelkamp, zwager van ds. Van Velzen heeft in een poging deze Amsterdamse twist te beslechten op 6 en 7 maart 1840 een "vergadering van opzieners" belegd.

Aanwezig waren daar onder meer de predikanten De Cock, Scholte, Van Velzen, Van Raalte, Brummelkamp, Duin en De Haan; verder noemen wij: Klijn (Utrecht), Cs. van der Meulen (Middelharnis), G. Baay (Hoorn), H. Barendrecht (Zuid-Beijerland) - deze laatsten waren df reeds opgeleid df nog in opleiding bij ds. Scholte. Scholte was slechts aanwezig op 6 maart; de tweede dag bleek hij vertrokken.

De vergadering - die geenszins het karakter droeg van een officiële kerkelijke vergadering - nam de navolgende conclusies aan.

Zij vroeg van ds. Scholte:

1. Erkenntnis van onrechtmatige bemoeijngen in het aannemen der Amtserdamse beroeping door ds. Van Velzen.
2. Herroeping van de beschuldiging tegen de prediking van ds. Van Velzen: naardien Zijn E. niets heeft kunnen bewijzen van hetgeen hij beweerd heeft, en
3. erkenntnis van onrechtmatige handel, in de daarstelling van scheuring in de gemeente te Amsterdam (Scholte preekte immers voor de groep Wormer c.s.).

Van de kerkeraad te Amsterdam:

Erkenntnis, dat de vier kerkeraadsliden Budde, Wormser, Hdveker en Lijsen geschorst zijn, zonder dat er gronden ener rechtmatige schorsing aanwezig waren en dat hierin met overijling is te werk gegaan.

Van de geschorste leden van de kerkeraad:

Erkenntnis, dat zij onrechtmatig gehandeld hebben in het daarstellen van zodanige afzonderlijke bijeenkomsten, die kennelijke strekking hebben tot scheuring der gemeente of zelfs reeds de beginselen van scheuring zijn.

Brummelkamp deelt in zijn verslag van de vergadering van 6 en 7 maart 1840, gedateerd juli 1840 mede, van geen der drie bovengenoemde partijen enig bericht van schulderkenntnis te hebben ontvangen.

De toenemende verwarring in de Afgescheiden kerken bracht de provinciale vergaderingen van Groningen en Drente, hierin geleid door ds. Hendrik de Cock er toe, aan te dringen op het bijeenroepen van een generale synode.

Deze is daarop, na samenroeping door de provinciale vergadering van Gelderland, op 17 november 1840 te Amsterdam bijeengekomen. Zij heeft geduurd tot 3 december daaraanvolgende.

Wij willen allereerst de samenstelling van deze synode - die van grote invloed is geweest op de kerkelijke leven in Zuid-Holland en derhalve ook op dat te Gorinchèm - hier vermelden.

Uit de provincie Groningen waren afgevaardigd: ds. H. de Cock, ds. P. M. Dijksterhuis, de ouderlingen: D. D. Drukker en J. Nienhuis; uit Friesland: ds. T. F. de Haan, ds. D. Postma, H. P. Hettema en W. D. Hellema; uit Drente: ds. K. J. Timmerman, ds. F. A. Kok, G. O. Staggerden en de latere predikant G. J. Raijdt; uit Overijssel: ds. A. C. van Raalte, ds. G. Wissink; C. G. de Moen; uit Gelderland: ds. A. Brummelkamp, J. C. ten Hove en "het lidmaat" G. J. Groot Nibbeling (deze ontving slechts zitting met adviserende stem); uit Noord-Holland: ds. S. van Velzen, en de ouderlingen P. Niezen (Amsterdam), G. Haan (Hilversum) en P. Schaap (Urk); tenslotte: de ouderling P. Zonne namens de gemeenten te Delft en Schiedam. De afgevaardigde uit Overijssel ds. K. Wildeboer was verhinderd.

Uit het vermelde zien wij, dat de provincies Groningen, Friesland, Drente, Gelderland en Noord-Holland - voor zover mogelijk - vertegenwoordigd waren. De provincies Utrecht, Zuid-Holland (waarbij we moeten rekenen Beneden-Gelderland), Zeeland en Noord-Brabant hadden geen afgevaardigden gezonden.

In de acta van de synode lezen we:

"Namens eene vergadering, gehouden den 30sten en 31sten October laatstleden, van Opzieners uit de Provinciën Utrecht, Zuid-Bolland, Zeeland en het benedengedeelte

van Gelderland was, op de uitnoodiging om Afgevaardigden te zenden, een brief geschreven aan ds. Brummelkamp inhoudende, dat de bedoelde vergadering geene reden zag om eene algemeene kerkvergadering te houden, waarbij de raad gevoegd was, om zoodanige vergadering, onder den naam van synode, niet te houden, Maar dat dezelve eene bijeenkomst van de Leeraars begeerde, om te onderzoeken of allen in de zaken des geloofs overeenkomen, op dat dit vervolgens geopenbaard worde. Die vergadering had daarom geene afgevaardigden voor eene synode benoemd, maar begeerde dat ds. Brummelkamp de gezegde vergadering van Leeraars zoude bijeen roepen".

Naar aanleiding van het bovenstaande zal het ons niet verbazen, dat enige tijd later, de wettigheid van deze generale synode, waar 4 van de 10 provincies (Limburg niet medegerekend) niet vertegenwoordigd waren, alsmede de wettigheid van de genomen besluiten, te Gorinchem en omgeving aan de orde worden gesteld.

Verder lezen we in de Acta:

"Nog was er een brief ingekomen namens de opzieners uit Noord- Brabant, die ook het houden eener algemeene kerkvergadering, in de tegenwoordige omstandigheden, afkeurden, meenende dat dit slechts tot grootere verwikkeling aanleiding zou geven. Waarom die vergadering geene afgevaardigden had gezonden, maar nogtans zich bereid verklaarde om zich te vereenigen met alle bepalingen, die, overeenkomstig Gods Woord zouden gemaakt worden en zich aan dezelve te onderwerpen".

De synode constateert echter - zoals begrijpelijk - met blijdschap dat er een afvaardiging is van de Zuid-Hollandse gemeenten te Delft en Schiedam (ouderling P. Zonne), alsmede, dat de kerkeraad van Middelburg, 7-11-1840, het voornemen had iemand te zenden; Maar daarin was verhinderd geworden. Nog vóór het einde der vergadering kwam ds. Cornelius van der Meulen, als afgevaardigde van de kerk te Rotterdam.

Tot praeses van de synode werd benoemd ds. A. Brummelkamp, tot scribae ds. S. van Velzen en ds. P. M. Dijksterhuis.

Eén van de eerste besluiten van deze synode is geweest het weer aannemen van de aloude Dordtse kerkenordening, "als enige regel in de regering der Gereformeerde kerk in Nederland".

Alle andere kerkenordeningén, zo verklaarde de vergadering, die sinds "onze Afscheiding tot hiertoe gemaakt zijn, worden terzijde gesteld en, als zoodanig, vervallen verklaard".

In de Acta, hoofdstuk 13 en 14, treffen wij vervolgens aan, hetgeen de synode verhandelde en besloot inzake "De gemeente te Amsterdam" en ds. H. P. Scholte.

Art. 17 van de Acta vermeldt: "Dat de schorsing, gedaan door den kerkeraad te Amsterdam, moest bevestigd worden, maar dat de geschorste kerkeradsleden, tevens met alle zachtmoedigheid tot vrede en eensgezindheid moesten genoopt worden".

Het gecompliceerde van de kwestie moge blijken uit het feit, dat dit besluit staat tegenover dat van de vergadering van 6 en 7 maart 1840. Immers laatstgenoemde vergadering sprak uit, dat de 4 leden van de kerkeraad te Amsterdam geschorst waren zonder gronden voor e& rechtmatige schorsing en dat hierin overijld was te werk gegaan (vgl. pag. 150 en 151). De praeses - ds. A. Brummelkamp - onthield zich van stemmen; ouderling P. Zonne bleef

oordelen, dat de schorsing onrechtmatig was.

Terloops vermelden wij nog de volgende bijzonderheid uit de Acta, betreffende de situatie in de Amsterdamse gemeente.

Ouderling Middel

Nog heeft de vergadering pogingen aangewend om ook den ouderling Middel, die voor eenige jaren geschorst is, tot vereeniging met de gemeente te bewegen.

Ook hierover is, toen deze schorsing geschied was, op eene provinciale kerkvergadering van Noord-Holland, welke door de Leeraars der Afscheidene gemeenten werd bijgewoond, gehandeld. De bedoelde ouderling heeft sinds dien tijd vergaderingen gehouden, afgezonderd van de gemeente. De hiertoe benoemde commissie bragt het bericht terug, dat zij in deze pogingen niet heeft mogen slagen.

Wij komen op deze zaak terug, want enige jaren later treffen wij "ouderling Middel", dan ds. Harm Hendrik Middel, als predikant van Gorinchem aan.

1. Ds. C. van der Meiden, opgeleid door Scholte, was in 1840 predikant te Middelharnis, maar had ook een „verbintenis" met de Afscheidenen te Rotterdam (dr. Joh. de Boer, De Gereformeerde Kerk van Zuid-Beijerland 1836-1936, pag. 12).

153

In art. 18 van de Acta lezen we vervolgens - aangaande ds. H. P. Scholte: Dat eene commissie tot ds. Scholte gezonden moest worden, om, in vereeniging met den kerkeraad te Utrecht, hem te vermanen tot terugkeering van zijne ongeregelheden, tot openlijke erkenning van de zonden waarover hij bestraft is, tot vereeniging met de gemeente en tot aanneming van de Dordtse kerkgrdening, gelijk dezelve thans gesteld is. Ingeval echter ds. Scholte hieraan geen gehoor wil geven, dat hij alsdan geschorst worde. 1

Aangaande het wedervaren van de commissie, die ds. Scholte moest bezoeken, en die bestond uit ds. Hendrik de Cock, ds. L. G. C. Ledebaer, en de ouderlingen G. Haan en P. Schaap, lezen we in de Acta (van de hand van H. de Cock) het volgende.

Dingsdag den 8sten December zijn wij bij den ouderling E. Takken te Utrecht gekomen en verzochten (ds. Scholte van huis zijnde) des avonds met den kerkeraad te spreken; hetwelk door sommige leden en een paar leden des kerkeraadts werd tegengestaan; terwijl zij eindelijk vertrokken en drie leden des kerkeraadts overbleven, die de wettigheid der handelingen van de synode erkenden en het goed achten, dat wij den volgenden dag met ds. Scholte spraken en hem tot verootmoediging zochten te brengen.

Woensdag den 9den hebben wij ons dan ook te zamen naar ds. Scholte begeven, die eerst met de prediking zich wilde verontschuldigen om thans daarover te spreken, maar, toen de ondergetekende dat op zich nam, begonnen wij voor de dienst over de zaak te handelen. Ds. Scholte is toen niet in de kerk geweest. 2

Na den kerktijd hadden wij eerst vrij wat spraak over degenen, die er bij zouden tegenwoordig zijn, daar ds. Scholte sommige leden wilde uitsluiten. Maar eindelijk, allen uitgesloten zijnde, begonnen wij van nieuws over de zaken te spreken, de diaken Horst niet tegenwoordig zijnde. Maar na lang spreken geene verootmoediging noch erkenning van het gevraagde vindende, maar veeleer het tegendeel, daar ds. Scholte betuigde dat ds. Van Velzen moest afgezet worden, wanneer hij, na vermaning, zijne prediking niet veranderde,

zonder echter het minste bewijs voor dit oordeel te leveren, zoo is hem door ds. de Cock eindelijk in naam des Heeren aangezegd: dat hij in zijne bediening als Leeraar geschorst was; en voorts, tot nadere verantwoording, zich te onthouden had van de prediking en de bediening der sacramenten, hetwelk hij echter niet aannam en naai zijne verkeerde concepten en wijze van kerkregering ook niet kon aannemen. De andere broeders en drie kerkeraadsliden stemden hiermede in, een diaken Miché echter niet. Bij het vertrek verzocht ds. Scholte, mij nog eens den volgenden dag terug te komen, hetwelk ik met ds. Ledeboer ook gedaan heb, Maar wederom vruchteloos; schoon ds. Scholte toen zeide, dat hij zich voor anderen in den stroom had geworpen 1 en wel wilde erkennen dat hij daarin niet wel gezwommen had en niet wel zich gehouden en gedragen had; schoon bij nadere aanvraag, hij altoos bleef ontkennen, dat hij in den grond verkeerd had gehandeld, waarom wij ook moesten blijven, bij hetgeen wij te voren uitgesproken hadden. Dien zelfden avond had ds. Scholte reeds die van zijnen aanhang en die wankelmoedig waren aan zijn huis vergaderd, en had hen gesterkt of door hem zelve of door de zijnen om met hem vol te houden.

H. de Cock

1 Wij treden hier niet in de kerkrechtelijke zijde van dit alles. Volgens de Gereformeerde kerkrecht kan slechts de raad van een plaatselijke kerk een ambtsdrager schorsen of afzetten. Wij willen hier echter wel opmerken, dat het getrouwe gedeelte van de Utrechtse kerkeraad (E. Takken, A. M. van Beugen en J. Veldhuizen) reeds vanaf midden 1840 meende, dat Scholte moest worden geschorst; in het kader van dit boek kunnen wij hierop echter niet ingaan.

2 De lezer zal begrijpen, dat het hier betreft de wekelijkse dienst op woensdagavond; ds. H. de Cock ging in deze dienst voor.

Scholte heeft op het doen en laten van de synode van 1840 gereageerd met een boekje "Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de Synode der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland (1840)", verder aan te halen met: "Aanmerkingen".

Bestudering van dit geschrift leert ons, dat de bladzijden 1-40 zijn geschreven door J. A. Wormser te Amsterdam, de inleiding alsmede de blz. 41-111 door Scholte.

Ook al onthouden wij ons gaarne van een beoordeling inzake allerlei bijzonderheden, wij achten het onjuist als onze indruk te verzwijgen, dat Scholte wel een aantal minder gelukkige handelingen en uitspraken van zijn tegenstanders kan signaleren, maar dat zijn vertoog aan kracht verliest, als hij daartegen Wormser laat schrijven "dat de kerke sonder schade te lijden aan de waarheit, kan behouden worden sonder soodanige algemeene vergaderingen, welke in de volgende eeuwen gebleken is, het schadelikste instrument te sijn, om geloof, godsdienst en goede seden te verderven".

Wormser citeert met deze woorden de "geleerde en godzalige Johannes Owen" (1616-1683), die Engelsman, puriteins theoloog en een verdediger van het independentisme was. "De overeenkomst" zo meent Wormser, en Scholte spreekt het niet tegen - "tusschen de inhoud van het geschrift, getiteld: Verslag van de Synode . . . , en datgene wat Owen als de gevolgen der door hem bedoelde vergaderingen opgeeft, is inderdaad treffend".

1 Slaat kennelijk op de tegenstanders van ds. S. van Velzen in de Amsterdamse gemeente.

155

Fel keren Wormser en Scholte zich tegen de Dordtse kerkenordering. En toch is deze wijze ordening gebleken, in de opbloei der Gereformeerde kerken na 1834, het samenbindende

element te zijn.

Scholte maakt ernstig bezwaar tegen de hiervoor vermelde verklaring van ds. H. de Cock.

Wij lezen op blz. 73 van de "Aanmerkingen" onder meer:

Wat Ds. de Cock zegt van het niet wel zwemmen, is, op zijn best genomen, een zeer platte verkeering van mijn woorden . . .

Toen ik dien tweeden avond met Ds. de Cock en Ledeboer particulier over de zaken sprak, verklaarde ik, dat ik mij in al de handelingen jegens Ds. Van Velzen mij niet onschuldig rekende; dat echter mijn schuld niet was voor de menschen, maar voor den Heere. Dat deze schuld daarin bestond, dat ik mij, bij het zien, dat andere broeders voor het aantasten van Ds. Van Velzen terugdeinsden, niettegenstaande zij zelve meermalen over de prediking geklaagd hadden, mij meer op de regtheid der zaak dan op den Heere verlatende, alleen in den stroom had geworpen. Dat ik daarin de oorzaak had gevonden, van in die oproerige vergadering van Maart, niet zoo onafhankelijk en blijmoedig in den Heere gestaan te hebben, als anders meermalen in groote beproevingen het geval was. Dat daaruit misslagen in de behandeling der zaken waren voortgevloeid. Dat echter de ootmoedigste erkenning daarvan voor hen niets kon afdoen, omdat ik, wat de zaak zelve betreft, mij voor God, den Kenner der harten, geen verwijt behoefde te doen, dewijl ik ten volle overtuigd was in den persoon van Ds. Van Velzen niet te hebben misgetast . . .

Ik heb ook nog herhaaldelijk opmerkzaam gemaakt op de listige manier, waarop Ds. Van Velzen van den beginne af aan heeft getracht, om de veelvuldige beschuldigingen tegen zijn gedrag, als in de vergetelheid te brengen, door altoos zijne prediking op den voorgrond te stellen . . .

Al het water van de zee wast natuurlijk niet af, dat Scholte zijn beschuldigingen tegen ds. Van Velzen niet kon waar maken.

Maar genoeg hierover! De schorsing van ds. Scholte eind 1840, blijft een droeve zaak. In dit alles komt naar voren de waarheid, dat de allerheiligsten onder de kinderen Gods nog maar een klein beginsel der nieuwe gehoorzaamheid bezitten. Anderzijds blijven wij instemmen met het oordeel van wijlen prof. H. Bouwman, door ons geciteerd op bladzijde 138, dat het een wonder is, dat De Cock en Scholte het reformatorische werk der Afscheiding zo hebben mogen leiden, als zij deden.

Het vervolg van de geschiedenis is geweest - zoals we op grond van het bovenstaande reeds mochten verwachten - dat ds. Scholte predikant is gebleven te Utrecht; althans een deel van zijn gemeente volgde hem. Ook in Zuid-Holland hield hij zijn aanhang, zoals we nader zullen zien.

Aangaande de Amsterdamse synode van 1840 vermelden we nog, dat, op last der synode door ds. H. de Cock een brief werd geschreven aan de provinciale kerkvergaderingen van Noord-Brabant, Zeeland, Utrecht, Zuid-Holland en Beneden-Gelderland. Deze vergaderingen hadden immers geen afgevaardigden naar de synode gezonden. De bedoelde vergaderingen worden in dezen broederlijk bestraft en vermaand. Namens de synode schrijft De Cock dan onder meer: "Wij hopen, Broeders, dat gij het verkeerde van uwe handelwijze en gedrag in dezen gevoelende, ook voortaan begeeren zult deze onze vermaning en opwekking te behartigen en te bevorderen; met ons volkomen en gewillig wederkeerende niet alleen tot de leer maar ook tot de dienst en tucht onzer Vaders, begeerende gemeenschappelijk in opregtigheid met ons te wandelen voor het aangezicht des Heeren".

Zoals gezegd, Scholte bleef predikant en behield - zeker de eerste tijd - zijn aanhang in enige gemeenten in de provincie Zuid-Holland.

Op de provinciale vergadering van Schiedam, gehouden op 29 en 30 april 1841 werd "het te Amsterdam omtrent de kerke-ordering beslotene verworpen en werd de schorsing van Scholte niet ontvankelijk verklaard. 1 Maar de kerken in Zuid-Holland, die het niet met Scholte eens waren, organiseerden zich eveneens.

Op 1 oktober 1842 vergaderden te Gorinchem - onder leiding van de bekwame ds. P. M. Dijksterhuis, predikant te Dordrecht - de ambtsdragers van de navolgende gemeenten: Alblasterdam, Dordrecht, Giessendam, Gorinchem, 's-Gravendeel, Herwijnen, Langerak, Noordeloos; van Spijk. 1 was er "een brief".

Op deze vergadering kwam men tot reconstructie van het classicale leven. Een belangrijk gedeelte van de hier genoemde gemeenten was echter tengevolge van de in dit hoofdstuk geschetste onenigheden verdeeld of gescheurd; er was een "pro-" en een groep "contra-Scholte". Het trekt onze aandacht, dat de gemeente van Leerdam in het geheel niet aanwezig was; daar was de overgrote meerderheid van de gemeente pro-Scholte. 1 Wij komen op deze zaken nog terug, maar vermelden hier reeds, dat genoemde vergadering van 1 oktober 1842 kwam tot een constituering van een classicaal verband: Dordrecht/Gorinchem. Het geheel van de gemeenten was op dat tijdstip zo gehavend, dat afzonderlijke formatie van een classis Gorinchem en een classis Dordrecht niet wel mogelijk was.

Te Gorinchem was een groep die pro-Scholte was; deze groep was ook in de kerkeeraad vertegenwoordigd - wij mochten toch eigenlijk niet anders verwachten, als wij letten op de nauwe banden, die tussen de gemeente Gorinchem en de persoon Scholte sedert 1835 hadden bestaan.

1 H. Bouwman, De crisis der jeugd, pag. 44.

2 Met "Spijk" moet wel bedoeld zijn: Vuren.

3 In het weekblad "De Stem" van 22 oktober 1852 (2e jaargang no. 73) lezen we, dat ds. C. G. de Moen verwijst naar een brief door de "Algemeene Vergadering der Christelijk Afscheidene gemeenten in Holland, Zeeland en Utrecht bijeengekomen te Leerdam den 27 April 1843", aan de "Vrije Schotsche Kerk". De brief is getekend: H. P. Scholte v.d.m., praeses, J. (lees: I.) Overkamp, scriba. Blijkbaar heeft Scholte op genoemde datum vergaderd met de hem overgebleven getrouwen. In de notulen van "Utrecht" van 4 november 1844 rapporteert I. Overkamp aangaande een "provinciale" vergadering te Noordeloos. De notulen van dit soort vergaderingen zijn tot op heden spoorloos!

Wat de gehele provincie Zuid-Holland betreft: de kerken, die de besluiten van de synode van Amsterdam (1840) aanvaardden en de Dordtse K.O. weer aannamen kwamen voor het eerst op 13 december 1842, op uitnodiging van een classicale vergadering, gehouden op 24 oktober 1842 te 's-Gravenhage, te Schiedam bijeen. Ds. S. van Velzen (uit Amsterdam!) was praeses van de vergadering. Op de eerstvolgende provinciale vergadering, gehouden 11 en 12 april 1843 (vergelijk pag. 146), waren er reeds 15 kerken vertegenwoordigd, in 1844 17 kerken, die zich in drie classen indeelden.

Uit de tekst van de "Memorie", die ds. Scholte, tezamen met een "Verslag", gedateerd 5 januari 1841 aan de Koning zond, en welke memorie als volgt begint: "Niet alle Afscheidenen zijn onderling verenigd . . .", blijkt, dat op genoemde datum de aanhang van ds. Scholte, voor wat betreft Zuid-Holland en Beneden-Gelderland, was te vinden in de hieronder te noemen plaatsen. Men bedenke daarbij echter, dat veelal niet alle Afscheidenen in zulke plaatsen het met Scholte eens waren; in Gorinchem bijvoorbeeld maakte de meerderheid van de gemeente zich korte tijd na 1841 van hem los.

Zuid-Holland: Leerdam, Gorinchem, Noordeloos c.a.; Zuid-Beijerland, Dordrecht, Zwijndrecht, Heerjansdam c.a., Hellevoetsluis c.a. en Flakkee. Beneden-Gelderland: Vuren, Herwijnen, Poederoyen-Aalst, Hemert c.a. en Gameren-Nieuwaal.

Voor wij onze aandacht weer richten op de gemeente van Gorinchem, een enkel woord over de gang van zaken in het leven der Afgescheiden kerken ná 1840. Wij vermeldden reeds (pag. 146), dat er in 1843 voorbereidingen werden getroffen tot het opnieuw houden van een generale synode. Deze synode is na enige dagen onverrichter zake uiteengegaan. Merkwaardig is, dat Scholte de eerste dagen de vergaderingen heeft bijgewoond. Dát kon blijkbaar, niettegenstaande zijn schorsing. Vóór het uiteengaan der synode had Scholte echter de vergadering reeds verlaten.

Op de eerste synode na die van Amsterdam 1840, waar wèl zaken gedaan zijn, namelijk die van 1846 gehouden te Groningen, 'is "de partij van Scholte" niet meer aanwezig. De Zuid-Hollandse kerken, hoewel niet alle, werden daar vertegenwoordigd door de afgevaardigden: ds. P. M. Dijksterhuis uit Dordrecht, ds. S. O. Los uit Rotterdam, ouderling D. Verhey uit Giessendam en ouderling J. B. de Loup 1 uit Schoonhoven. Wij zien, dat in de afvaardiging uit Zuid-Holland de classis Dordrecht/Gorinchem overweegt. Het herstel in deze classis is niet los te denken van de bekwame ds. Dijksterhuis. De kerk van Gorinchem was in die tijd reeds los van de invloed van Scholte.

1 H. Bouwman, De crisis der jeugd, pag. 46 e.v.

2 Op 6 mei 1851 treffen wij deze persoon aan op de algemene vergadering van de "Kruisgezinden", als afgevaardigde van Schoonhoven.

Een klein jaar, nadat de synode van 1846 gehouden werd, gaat Scholte met zijn aanhangers scheep naar de nieuwe wereld.

Toch is er op de synode van 1846 nog een zwakke nagalm van de beroering door de leerstellingen van Scholte, in Zuid-Holland veroorzaakt. In de lastbrief van Zuid-Holland wordt gesproken over zaken van de leer, waaromtrent de afgevaardigden "dwalingen in hunne Provincie ontdekt hebben". Het oordeel van de synode wordt gevraagd. De synode meent niet te moeten treden "in het behandelen van geloofsstukken, die duidelijk in onze formulieren uitgedrukt zijn", maar wil toch de vragen wel beantwoorden (art. 18 van de Acta). De synode antwoordt dan op de betreffende vragen onder meer, dat een gelovige, "die veeltijds in twijfel verkeert omtrent de waarheid van zijnen staat", wel degelijk een oprecht gelovige kan zijn; evenzo dat de gelovige slechts door de Heilige Geest bekwaam gemaakt kan worden, om de beloften Gods zich toe te eigenen en daarmee werkzaam te zijn en te strijden tegen het ongeloof, zodat niet kan worden gezegd, dat "een geloovige die in dorheid verkeert gelijk moet geacht worden aan eenen rijken gierigaard, wiens eigen schuld het is, als hij armoede lijdt".

Wij keren nu tot Gorinchem terug. Tegen de achtergronden in dit hoofdstuk geschetst, zullen wij het wedervaren van de Gorinchemse Afgescheiden gemeente wel kunnen verstaan.

Hoofdstuk 16

DS. HARM HENDRIK MIDDEL
— ZIJN PERSOON — ARBEID TE GORINCHEM:
22 JUNI 1854 — 10 NOVEMBER 1850;

KERKELIJK LEVEN TE GORINCHEM IN DIT TIJDVAK

Hoewel aangaande de zeer merkwaardige persoon van Harm Hendrik(s) Middel wel één en ander bekend is uit de door hem nagelaten geschriften, 1 alsmede uit andere literatuur 2 is het toch goed - in het kader van ons onderwerp - eens het volle zoeklicht op hem te richten.

Wij menen uit de gegevens te mogen concluderen, dat Middel met al de eigenaardigheden, die hem kenmerkten, een begenadigd en godvruchtig man is geweest, en dat hij in tal van plaatsen de gemeente des Heren aanwijsbaar heeft gebouwd. Bij een eerste kennismaking moge dit enigszins verbazen. Wij zullen hem uiteraard moeten zien als kind van zijn tijd, maar zijn vele spreken over door hem ontvangen openbaringen en gezichten, deed schrijver dezes zich afvragen: hoe zal dit nog aflopen met Ds. Middel? - namelijk, als hij op 48-jarige leeftijd uit Gorinchem vertrekt.

En daarom hebben wij, zoals in dit hoofdstuk moge blijken, hem gevolgd in zijn verdere levensgang. Na Gorinchem: Middelburg, Deventer, Doesburg, Arnhem, Wolphaartsdijk.

Nu blijkt het zonneklaar, dat hij in al deze plaatsen met grote zegen heeft mogen arbeiden. In 1882, op 80-jarige leeftijd overlijdt hij in laatstgenoemde plaats, niet als emeritus, maar als dienstdoende predikant. Nu nog - anno 1970 - wordt te Wolphaartsdijk zijn nagedachtenis in ere gehouden, zoals ons bleek bij een bezoek aan dit schone dorp.

1 H. H. Middel, Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste nooden; le druk: 1866, 's-Gravenhage (het werkje wordt heden ten dage nog herdrukt: Den Hertog, Utrecht; het heeft thans ongeveer de 16e druk bereikt). Van dezelfde: Gods vrije genade verheerlijkt in het zalig afsterven van Anna Harmina Middel; De treurigste staat der geloovigen, predicatie over Psalm 88 : 6a; Wonderen van Gods genade, predicatie over Ezechiël 16 : 6-8.

2 O.a. Bos, Archiefstukken, zie naamregister in deel IV.

Middel was één van de eerste ouderlingen van de afgescheiden gemeente van Amsterdam. Als zodanig komt zijn naam voor in menig request en rapport uit de tijd 1835-1839. In een rapport van de officier van justitie te Amsterdam van 18.3.1837 lezen wij: "*H. H. Middel, geboren in Gelderland, 40 jaar, zetbaas in de ankersmederij van Van der Vliet, onbeduidend*".

In deze éne zin staan drie onjuistheden; de meest opvallende is de typering: onbeduidend. Dat laatste was Middel beslist niet; behalve een godvruchtige, was hij ook een intelligente en zeer sterke persoonlijkheid.

Middel heeft het ons gemakkelijk gemaakt, veel over hem te weten te komen. • Behalve zijn biografie (vgl. noot 1, blz. 334), verder aan te halen als "*Gods menigvuldige reddingen*", heeft hij zijn sporen nagelaten in een uitvoerige en uitnemende notulering van tal van kerkeraads- en classicale vergaderingen.

Harm Hendrik(s) Middel werd op 3 sept. 1802 geboren te Oude Pekela. Op 20 maart 1805 werd een zusje van hem geboren: Hanna Middel; over haar spreekt Ds. Middel nog in 1872, als hij in Wolphaartsdijk woont. De ouders, voluit: Hendrik Jans Middel van de Wildervank en Trijntje Hendriks Kuiper van de Oude Pekela, huwden op 8 juni 1796 te Oude Pekela.

Aangaande zijn jeugd schrijft ds. Middel onder meer, dat in 1808 zijn innig geliefde moeder overleed. Drie weken daarna stierf ook zijn vrome vader "en ging alzo in in de vreugde zijns Heeren".

De kinderen, dan vijf in getal, worden ieder afzonderlijk ondergebracht bij familie. De jonge Harm kwam in huis bij zijn oom, naar wie hij genoemd was en die een zeer druk logement hield. Zijn tante sloeg en kneep, hem vaak zo hevig, dat zijn oom moest ingrijpen. Ook werd hij enige malen ernstig ziek - zelf spreekt hij van een soort melaatsheid. Op 11-jarige leeftijd besloot zijn oom, hem te laten opleiden tot kostschoolhouder, en ontving Harm Hendrik onderwijs in Nederlands, Frans en Duits. Wel een bewijs, dat hij als intelligent bekend stond, anders had men in die tijd en in het eenvoudige milieu van zijn oom, dit besluit niet durven nemen. Na enige jaren kiest Middel echter het beroep van zijn vader: hij wordt opgeleid tot smid.

Na belijdenis des geloofs te hebben afgelegd, gaat hij in militaire dienst. De moeilijkheden, die hij daar ondervindt zijn vele, maar door tussenkomst en bescherming van één van zijn superieuren "de edele kapitein Kroo", wordt de "fijne" uiteindelijk tot voorbeeld voor de compagnie gesteld.

Uit de dienst ontslagen, neemt hij het smidsvak weer ter hand.

In het voorjaar 1826, dus op 23-jarige leeftijd, bereikt hem via zijn oom het verzoek, de leiding op zich te nemen van de fabriek of grofsmederij van de gebroeders Van der Vliet te Amsterdam. Deze fabriek was gelegen aan de Weesperdwarstraat no. 33. De familie Middel woonde later op een huis boven of naast de fabriek. Door grote afbraak in later tijd, is van de betreffende panden in de (thans geheten) Lepelstraat niets meer te vinden. Voor zover nog na te gaan, was de fabriek van Van der Vliet een flink bedrijf, werkende met circa 50 man personeel. Er werden onder meer scheepsankers gemaakt; leveranties werden gedaan aan de marine en aan tal van buitenlandse afnemers. Middel kreeg na enige tijd de algehele leiding van het bedrijf. Wij mogen wel spreken van een wonderlijke leiding Gods, waardoor de nog jeugdige Middel, uit Oude Pekela naar Amsterdam werd geroepen - hij is aanvankelijk wel de "ankersmid", maar vanaf 1835 gaat hij een belangrijke plaats innemen in het leven van de Afscheiden kerken. Zijn pad bij de gebroeders Van der Vliet gaat echter in de eerste tijd allerminst over rozen.

De eigenaars menen, de tegenwoordige meesterknecht te moeten ontslaan en begeren na een tijd van inwerken, Middel voor hem in de plaats te stellen. De meesterknecht B. voelt al heel gauw aan, waar één en ander op gaat uitlopen, en neemt zich voor zich niet voetstoots van zijn plaats te laten verdrijven. Zijn vrouw staat hem daarin getrouw bij - ook zij wil haar nering niet gaarne verliezen. Volgens het getuigenis van Middel verkocht zij aan werklieden van de fabriek, die een weekloon ontvingen van f 9, — per week voor f 6, — aan sterke drank, zodat deze werklieden door diefstal aan "bijverdiensten" zochten te komen - evenwel verkeerden hun gezinnen in grote armoede. Er worden door de meesterknecht B. enige moordaanslagen tegen Middel beraamd, en op zekere dag laat de furie hem door haar zoontje een kop thee brengen, waarin een zwaar vergif, althans - vermoedelijk - een bijtend vocht is gemengd. Middel krijgt echter argwaan en gaat "met de kom thee naar de achterdeur en giet die uit op een lossen grond. En ziet! de grond waarop de thee viel kookte, terwijl er nog op den bodem der kom een vinger dikte van het witte vergif bleef liggen, dat ik uitstortte ..." Middel, die tot die tijd, veel met lankmoedigheid had verdragen, gaat het gebeuren nu toch melden aan zijn directie. Het gevolg

is, dat de volgende dag de meesterknecht B., alsmede twee van zijn handlangers op staande voet worden ontslagen; het gezin van de meesterknecht moet binnen 24 uur de dienstwoning

hebben verlaten en Middel is vanaf dat ogenblik "meester of directeur van de fabriek". De 3 ontslagenen doen nadien nog een poging Middel te vermoorden; zij weten, dat hij tweemaal per week te circa 10 uur in de avond, langs een stille weg huiswaarts keert: "Een van hen zoude mij met een donkere zakdoek den mond stoppen als zij mij gegrepen hadden, om mij het roepen te beletten. Een andere zou mij eerst de benen stuk slaan met een zwaren knuppel, en als dan de hersenen inslaan". Middel keert echter op de bepaalde avond eerder en langs een andere weg huiswaarts, daar hij nog een scheepskapitein voor zaken moet spreken. Eén van de samenzweerders heeft later "zijn vorige levenswijze trachten te herstellen ... en heeft onder een vloed van tranen de vermelde zaken beleden". Middel schrijft naar aanleiding van deze uitredding: "O Heere! wat zijn uwe wegen wonderlijk! wat zijt gij in Vaderlijke liefde wakende voor Uw volk, zoodat de poorten der hel niets vermogen ..." Wonderlijk is ook de beschrijving, die Middel geeft van de wijze, waarop zijn vrouw en hij elkaar vonden. "Op een Zondag ergens thee drinkende ... zoo kwam in het geestelijk gesprek iets voor waarvan de huisvader tegen Zijne vrouw zeide: "dat is juist het geen uwe zuster Mina eens zeide", en noemde toen de zaak. En plotseling was het of er in mijn binnenste gezegd werd: "dat zal uwe vrouw zijn". (Gods menigvuldige reddingen, pag. 48)

Na allerlei gebeurtenissen, onder andere het aanhoren door Middel van een tweetal predicaties en een aanvankelijke afwijzing door "Mina", wordt het huwelijk op 4 juni 1828 gesloten.

De bruid "Mina" - haar volledige naam luidt: Harmina Scholten - woonde te Zutphen, alwaar zij op 6 juli 1794 was geboren. Het echtpaar kreeg 3 kinderen: Israël (geb. 1829), die predikant is geweest te Vlaardingen, Zutphen, Hattem, Velp, Gouda en Baarland - t 1896; Johannes (1832-1838) en Anna Hermina, geb. 29 augustus 1835. Anna Hermina overleed te Middelburg in februari 1854, na langdurig te hebben geleden tengevolge van een ongeval, waarbij zij door een paard en wagen werd overreden.

Het jaar 1831 brengt voor Middel - en niet voor het eerst in zijn leven - een grote geestelijke crisis. Wij vermelden dit, omdat Middel in verband hiermee vertelt, dat hij op een "gezelschap" voor het eerst weer tot enige blijdschap des geloofs kwam. Ook elders in zijn levensbeschrijving treedt aan het licht, dat het gezelschapsleven te Amsterdam en op andere plaatsen, grote invloed op hem uitoefende. In "vader" Hellenbroek, Franc. Ridderus (1620-1683) en andere "oude schrijvers" is hij goed thuis.

Reeds in het begin van 1835 dient hij zijn acte van afscheiding in en verbindt hij zich aan de Afscheiden gemeente van Amsterdam. Coenraad Deteleff (geb. 1766), H. H. Middel waren de eerste ouderlingen, N. Obbes en de ons zo bekende Jan Daniel Brandt de eerste diakenen. Middel werd op 25 okt. 1835 ten huize van N. Obbes door ds. H. P. Scholte in het ambt bevestigd. Zijn vrouw komt in okt. 1835 tot het doen van openbare belijdenis des geloofs; zij is dan 42 jaar.

De Afscheiding brengt te Amsterdam zware vervolging, waarvan de familie Middel ruim haar deel ontvangt. Bij gelegenheid van de eerste synode van de Afscheidenen te Amsterdam (maart 1836) preekt Hendrik de Cock ten huize van Middel. Ook ds. A. Brummelkamp is aanwezig. Tijdens de dienst wordt de woning als gebombardeerd met keistenen, vuil wordt in de gang geworpen, nadat de voordeur is verbrijzeld en slechts door het optreden van de politie wordt erger voorkomen. Merkwaardig was, dat na enige dagen de patroons van de Heer Middel, de gebroeders Van der Vliet, werden aangesproken door de chef van de politie, aangezien zij eigenaars waren van de woning. Aan Middel wordt dan verzocht geen

kerkdiensten meer in zijn woning te laten houden; de Afgescheidenen beschikken te Amsterdam toch over 17 vergaderplaatsen ... In deze tijd gaat Middel als lerend ouderling, als "oefenaar" optreden, dat wil zeggen - als er geen predikant is - draagt hij tijdens de godsdienstoefeningen een zelfgemaakte predicatie voor. 1

Wij gaan nu voorbij aan zijn verdediging van de Amsterdamse Afgescheidenen voor de rechtbank, alsmede aan de pogingen tot molestatie van hem en ouderling Deteleff door het vijandig gezinde grauw.

Meer dan door deze dingen werd Middel echter bewogen door de treurige strijd, die reeds spoedig de jonge Afgescheiden gemeente van Amsterdam zou verscheuren.

In hoofdstuk 9 zagen wij reeds, dat er omstreeks eind 1839 een twist uitbrak in de Amsterdamse gemeente, waarbij de kerkeraadsleden Budde en Wormser, alsmede Höveker en Lijzen werden geschorst. Zij kozen de zijde van ds. H. P. Scholte, terwijl de meerderheid van de kerkeraad vasthield aan zijn predikant ds. §. van Velzen. Aan deze zaak, bekend onder de naam "de Amsterdamse twist", is echter een andere voorafgegaan, die minder bekend is geworden. Aangezien Middel hierbij nauw betrokken is geweest, zullen we de hoofdzaak van dit conflict vermelden.

De zaak is deze. Middel schrijft: "Ds. S(cholte) bragt in de leer en regeering der kerk zaken te voorschijn die veel beweging veroorzaakten". 2

Zo preekte hij op 10 sept. 1837 te Amsterdam over de tekst: Romeinen 8 vers 1 en 2: *Zo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen, die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vlees wandelen, maar naar de Geest. Want de wet des Geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods.*

1 Middel, Gods menigvuldige reddingen, pag. 82; dr. G. J. Vos Az., Het keerpunt in de jongste geschiedenis van kerk en staat, 1887; blz. 415 - op 11.9.1836 preekte Middel voor 372 personen over Genesis 35 : 1-7.

3 Middel, a.w. pag. 85.

338

Volgens het getuigenis van verschillende zijden sprak Scholte in bedoelde preek van het "beetje vlees" dat de geloovigen "maar van buiten aanhing" en weinig te betekenen had. Voorts, dat "vele kinderen Gods gelijk waren aan kinderen van rijke lieden, die best wittebrood konden eten, maar zich behielpen met slecht roggebrood; of aan een gierigaard die een kelder vol geld had, maar er niet van durfde te gebruiken ..."

In de latere behandelingen van het hieruit ontstane geschil concentreerde men zich op de tot technische term geworden uitdrukking "beetje vlees". Sommige leden van de Amsterdamse gemeente hadden ernstig bezwaar tegen deze uitdrukking, omdat zij op grond van Gods Woord beleden, dat "het vlees" of de verdorven aard des mensen, 1 één der voornaamste vijanden is der gelovigen, waartegen zij tot aan hun sterven hebben te strijden. Als bronnen voor de beschrijving van het daarop rijzende conflict noemen wij *de levensbeschrijving van Middel*, de notulen van de provinciale vergaderingen van Noord-Holland van 10, 11 en 13 augustus 1838 en *een brochure, geschreven door A. van den Brink* (aan te halen als: Van den Brink 2).

Drie leden der gemeente dienden schriftelijke bezwaren in - mondelinge werden niet geaccepteerd: ouderling Middel, vrouw Aalders en de wed. Steyling. Bij een mondelinge behandeling van de zaak op de kerkeraad, waar Middel die avond praeses was, werden heide vrouwen gehoord. Al spoedig liep het gesprek over andere zaken, dan de uitdrukking "beetje

vlees".

Hoewel Middel de discussie in christelijke banen trachtte te leiden, kon hij niet verhoeden, dat een mede-ouderling aan één van de vrouwen de vraag stelde "of zij die vrouw was, die tijdingen uit den hemel kreeg?" - aldus Van den Brink (pag. 12). Van het één kwam het ander, de beide vrouwen werden driftig en spraken ook enige onbedachtzame woorden. Eén van de ouderlingen had reeds een concept-censuurbrief gereed en de kerkeraad besloot deze openbaar te maken; de naam van de tevergeefs ook daartegen protesterende Middel stond bij de ondertekenaars!

Als de meerderheid van de kerkeraad zich opmaakt, de beide vrouwen geheel van de gemeente af te snijden, is ook ds. Scholte aanwezig. Scholte zegt tegen Middel, dat hij verplicht is, na de afsnijding "als lid in het gemeen en als ouderling in het bijzonder, alle gemeenschap met vrouw Aalders af te snijden". Waarop Middel antwoordt: "Och Do., als de Heere mijne arme ziel aandeel in de zalige heerlijkheid mag geven, dan zal ik eeuwig met haar. God verheerlijken; en zou ik dan hier van dat echte volk afblijven, daar zij er een van is? dat is mij niet mogelijk" (Van den Brink, pag. 16).

1 Vgl. dr. H. Bavinck, *Magnalia Dei*, 2e druk, pag. 475

2 A. van den Brink, *Het zichzelf verdrukkend Sion in Nederland onder het oordeel Gods beschouwd in eene klage tegen het onregtvaardig uitoefenen der kerkelijke tucht, en deszelfs verwoestende gevolgen in de Chr. Afgesch. gemeente te Amsterdam; Amsterdam 1842; Koninklijke Bibliotheek, pamflet 28000.*

339

Middel erkent de censuur aangaande vrouw Aalders en de wed. Steyling niet; hij blijft de eerstvolgende zondag de gemeente stichten in een samenkomst ten huize van één van de vrouwen (Van den Brink, pag. 16); niet geheel duidelijk wordt of hiermee bedoeld wordt een zondagse godsdienstoefening of een bijeenkomst van een gezelschap des avonds. Hoe het zij, Middel wordt geschorst als ouderling en als lid gecensureerd. Wij krijgen de indruk, dat ook de wed. N. J. van Velzen-Geselschap, de moeder van ds. S. van Velzen, de zijde van Middel kiest, althans aanvankelijk (Van den Brink, pag. 17).

Middel blijft "oefenen" op aandrang van velen in de gemeente; ds. H. de Cock schrijft hem de onwettige schorsing en censuur niet te erkennen. Het duurt niet lang of Middel vergadert met circa 250 personen.

In een rapport van de gouverneur van Noord-Holland lezen wij, dat de groep zich noemde "Herstelde Gereformeerden"; men kwam bijeen in een lokaal op de O.Z. Achterburgwal. 1

Onder leiding van ds. S. van Velzen werd in 1842 een hereniging tot stand gebracht tussen de groep Middel en de andere Afscheidenen te Amsterdam. Middel heeft daarbij o.i. terecht niets toegegeven, maar geëist, dat zou worden bekendgemaakt dat hij van schorsing en censuur was ontheven; hij mocht aanstonds zijn ambtsbediening weer opnemen.

In het register "bevestigde ouderlingen en diakenen" van de Gereformeerde kerk van Amsterdam lezen wij het volgende.

Middel, Harmen Hendrik

Om opstand en scheuring in de gemeente gecensureerd. Met naam afgelezen den 4° Mei 1838. Tot afsnijding afgelezen den 25° Mei 1838. Is weder vereenigd met de gemeente en van de censuur en schorsing ontheven den 12° Mei 1842. Is den 17den September 1844 met attestatie naar Groningen vertrokken om aldaar tot het

Leeraarsambt opgeleid te worden.

Middel zelf schrijft:

In 1840 werd Ds. S(cholte) op de Synode geschorst, en zijne vrienden keerden gedeeltelijk tot de Hervormde kerk weder. Anderen stierven. De afsnijding der boven genoemde leden 2 werd herroepen, zoo ook mijne schorsing en censuur; en later volgde de hereeniging, en was ik nevens den WelEerw. Ds. van Velzen werkzaam, die intusschen te Amsterdam als leeraar was gekomen, met welken broeder ik innige vereeniging mocht ondervinden.

Bovengenoemde zaak heeft in 1838 - dus 4 jaar voor de hereniging - gediend op de provinciale vergadering van Noord-Holland, gehouden op 10, 11 en 13 augustus 1838. Aanwezig waren daarbij afgevaardigden van nog slechts 4 kerken: Amsterdam, Hoorn, Zaandam en Urk. De kerkeraad van Amsterdam is ruim vertegenwoordigd ter behandeling van de zaak, die hem zelf raakt: er zijn 7 Amsterdamse ouderlingen. Ds. H. P. Scholte (Utrecht) is praeses, zijn aanhanger J. A. Wormser is scriba.

1 Rapporten gouverneurs in de Provinciën 1840-1842, door dr. A. J. C. Rüter; Historisch Genootschap, derde serie, no. 73.

2 Namelijk wed. Aalders, vrouw Steyling e.a.

340

Voorts zijn aanwezig de predikanten: A. Brummelkamp, H. de Cock, A. C. van Raalte en S. van Velzen.

Art. 3. Wordt gelezen de brief van den kerkeraad aan de predikanten, houdende uitnodiging tot de vergadering.

Art. 4. Ds. van Velzen maakt aanmerking op dien brief en zegt, dat de daarin vervatte beschuldiging van ontijdige bemoeijingen onwaar zijn. Ds. van Raalte zegt hetzelfde.

Art. 5. Wordt gelezen de brief door de vier predikanten geschreven. Ds. Brummelkamp zegt dien brief geschreven te hebben, nadat ds. Van Velzen en met den kerkeraad en met Middel en met de vrouwen gesproken had.

Met "de vrouwen" worden bedoeld, zoals de lezers zullen begrijpen: vrouw Aalders en wed. Steyling. Uit het geheel van de artikelen, boven geciteerd, blijkt in ieder geval wel, dat niet alle aanwezigen dankbaar waren voor de komst van het kwartet predikanten van buiten Holland. De kerkeraad van Amsterdam doet vervolgens verslag van al het gebeurde in de gemeente "sedert de predikatie van ds. Scholte op 10 september 1837 tot op dezen oogenblik, voor zooverre het betrekking heeft op de vrouwen Aalders en Steyling, den ouderling Middel, enz."

Middel heeft een brief geschreven; de vrouwen Steyling en Aalders komen ter vergadering en krijgen gelegenheid "om hare bezwaren voort te brengen."

Nadat nog allerlei inlichtingen zijn uitgewisseld, geven de predikanten Van Velzen, Brummelkamp, De Cock en Van Raalte in deze volgorde hun oordeel. Samengevat komt dit hierop neer.

Ds. S. van Velzen: het beginsel der vrouwen is goed; bij de behandeling zijn door bijkomende omstandigheden de vrouwen driftig geworden; zij zijn toen aanstonds gecensureerd - na verdere verbittering zijn zij afgesneden. De vrouwen is groot onrecht aangedaan. De

kerkeraad van Amsterdam en ds. Scholte zijn grotelijks schuldig. De vrouwen moeten wel bestraft worden, maar de kerkelijke tucht is misbruikt.

Ds. A. Brummelkamp: de vrouwen hebben zich "op zulk een hoogte geplaatst, gelijk blijkt dat geschied is." Maar dat de kerkeraad niet heeft gehandeld in de geest van zachtmoedigheid en dat daarom de afsnijding zeer voorbarig is geweest.

Ds. H. de Cock: het beginsel der vrouwen is geweest, strijd voor de rechtzinnigheid. De preek van ds. Scholte is onvoorzichtig geweest. "Dat hare bezwaren eerst uit den weg moesten geruimd geweest zijn, dat dit niet geschied is, dat de censuur te haastig geweest is, dat de censuur- brief te scherp is, dat de verdere afsnijding onvoorzichtig en onverantwoordelijk is; dat dit oorzaak gegeven heeft tot verbittering."

Ds. A. C. van Raalte zegt onder meer, dat men "om de vrouwen van haar verkeerd oordeel terug te brengen, niet slechts eene eenige onstuimige kerkvergadering behoorde te gebruiken, maar gewisselijk eenigen tijd daartoe had moeten bezigen ..." Het moest worden toegestemd "dat de vreemde uitdrukkingen: beetje vleesch en het voorbeeld van den rijken gierigaard waarlijk wel eenige inlichting behoeften, om ze tegen misduidingen te vrijwaren."

Tenslotte zegt Van Raalte: "Wat verder de afsnijding betreft, déze kan ik én om den opgenoemden grond niet billijken. én om reden de in gebruik zijnde wijzen maatregel onzer voorvaderen, om het meerder oordeel der broeders over de afsnijding in te roepen, niet is in acht genomen ..."

Nadat andere aanwezigen, bijv. de latere ds. G. Baay, nog het woord hebben gevoerd, verklaren de leden van de Amsterdamse kerkeraad, niet te kunnen inzien, dat zij verkeerd of onrechtvaardig hebben gehandeld. Na heropening der vergadering op maand. 13 aug. 1838, wordt na lang spreken een voorstel aangenomen van de volgende inhoud:

1°. onderwerpt zich de kerkeraad van Amsterdam aan het oordeel der meeste broeders, die van elders hier (d.w.z. te Amsterdam) ter provinciale vergadering gekomen zijn, welke oordelen, dat zij in de censuur en afsnijding niet zonder alle aanstoot zijn geweest, noch alle middelen va'n voorzichtigheid, zacht- en langmoedigheid gebezigd hebben;

2°. "vereenigt zich ds. Scholte met het oordeel van de broeders dat eenige betwijfelde uitdrukkingen, verkeerdelijk opgevat, tot de beschuldiging der vrouwen aanleiding hebben gegeven, maar wordt ZWEw. verontschuldigd bij de erkenning en oplossing, dat hij niet veronderstelt, noch leert, dat de geloovigen uit eigene kracht voorts zich den troost des geloofs kunnen toeëigenen; geloovende in dezen ook ten aanzien der geloovigen, dat zij zonder den Heere Jezus Christus niets kunnen doen. De uitdrukking Beetje Vleesch, ter bevestiging van de vastheid des verbonds gebezigd, wel naar het oordeel der vergadering onvoegzaam zijnde, maar geenszins kettersch, hetwelk ZEw. toestemt, en gaarne, om der ergernissen wille, voortaan wil vermijden; schoon ook de broeders oordeelen, dat het Woord des Heeren hier van toepassing is: "Het is een volmaakt man, die in woorden niet struikelt";

3°. oordeelt de vergadering, dat de vrouwen grotelijks schuldig zijn, wegens laster en onbehoorlijke beschuldigingen • "waaromtrent de vergadering oordeelt, dat opnieuw een commissie zal moeten beproeven, om haar daarvan terug te brengen, gelijk mede allen, die in deze zaak min of meer betrokken zijn. Bij erkenning van schuld kunnen de vrouwen weer in de gemeente worden opgenomen, zonder hetwelk de broeders de censuur en afsnijding van den kerkeraad bekrachtigen".

Dit voorstel bevreemdt ons enigszins, nadat wij het aanvankelijk oordeel van de 4 predikanten van elders hebben gehoord. De finesses van de zaak laten zich door ons, op grond van de beschikbare gegevens, moeilijk beoordelen. Toch ademt naar onze bescheiden mening de inhoud van het voorstel enigszins de geest van het compromis; met name treft het ons, dat ds. Scholte nogal wordt gespaard. Wij moeten hierbij nog wel opmerken, dat wij uit de stukken niet kunnen opmaken, of en zo ja welke aanwezigen tegen het voorstel hebben gestemd. Er wordt nu een commissie benoemd, bestaande uit ds. S. van Velzen en ds. H. de Cock en de ouderlingen Peter Niezen (Amsterdam!) en Gerrit Baay (Hoorn). Zij zal eerst naar de vrouwen gaan, haar het oordeel der vergadering voorhouden. In het geval de vrouwen volharden, zal de commissie naar H. H. Middel gaan, om hem te vermanen, zich van de vrouwen te verwijderen en zich aan de uitgeoefende tucht te onderwerpen. Dezelfde commissie zal juffrouw de wed. Van Velzen bezoeken en vermanen zich aan de kerkeraad te onderwerpen en ook andere leden gaan vermanen terug te keren.

De verdere gang van zaken stipten wij reeds aan; Middel heeft volgehouden in zijn moeilijke strijd, totdat na 1840 het inzicht mocht doorbreken, dat het naar het Woord des Heren was, de censuur en de schorsing van hem, ongedaan te maken, zonder enige schuldbelijdenis van zijn kant.

In 1843 ontving Harm Hendrik Middel, zoals wij reeds zagen in hoofdstuk 14, *een beroep als predikant van de Afgescheiden gemeente van Gorinchem*. Het examen, dat hij moest afleggen naar art. 8 van de Dordtse kerkenordering werd afgenomen op de provinciale vergadering van Zuid- Holland, gehouden op 23 en 24 april 1844 te Rotterdam. Aanwezig waren de volgende predikanten: S. O. Los, H. A. Leenmans, P. M. Dijksterhuis en G. J. Raidt, terwijl van buiten de provincie de predikanten A. Brummelkamp en A. C. van Raalte waren uitgenodigd. Ds. Brummelkamp was verhinderd; als voornaamste examinerator trad Van Raalte op.

Wij bezitten een tamelijk nauwkeurig overzicht van de gestelde vragen; voor zover wij kunnen nagaan, is Middel te Rotterdam niet geëxamineerd in de beginselen van het Grieks en het Hebreeuws.

Middel zelf schrijft later, dat hem 1700 vragen zijn gesteld, waaronder ook strikgevragen. Het aantal 1700 lijkt ons wat overdreven, hoewel men kan twisten over het aantal vragen, dat was begrepen in de vraag: wat is de inhoud van Deuteronomium? Na schorsing aan de avond van de eerste dag, wordt het examen de volgende dag voortgezet. Bij een volgend examen op de provinciale vergadering van sept. 1844, begon men de tweede dag 's morgens om 6 uur! Wel een bewijs, welke arbeid mensen als Van Raalte en Brummelkamp hebben verzet.

Middel moet een verhandeling houden over de hem "vroeger reeds opgegeven" tekst 2 Corinthe 7 vers 1; J. Hasselman uit Aalst, die tegelijk met Middel wordt geëxamineerd over Colossenzen 3 vers 1 en 2.

Het oordeel van de examinatoren luidde: "dat er algemeen bezwaar was omtrent de verhandelingen dezer Broeders, nadien de voorafsprak niet zamenvattend was ..., de verhandelingen zelve niet, naar de meening des Geestes, in nadruk in de woorden van den tekst vervat waren; en de rede van Br. Hasselman verdeeling, die van Br. Middel geheel duidelijkheid van Nederduitsche taal miste." Evenwel besluit men met het examen voort te gaan. Nadat het gehele onderzoek is beëindigd wordt "na lang onderling gesprek" geoordeeld, dat beide broeders niet kunnen worden toegelaten. Ds. Van Raalte deelt hen "het gevoel van het meerendeel der vergadering mede,

hierop nederkomende, dat Br. Middel, hoewel er bij hem door langdurig onderzoek

vele zaken in het geheugen opgezameld waren, en in de predikatie, en in het verdere onderzoek heeft doen blijken, dat er bij hem traagheid in bevatting, onjuistheid in oordeel en verwarring in de taal plaats vindt; zoodat, in zonderheid in zaken, waar minder geheugen, dan wel gevatheid in oordeel en juistheid en gemakkelijheid in het spraakvermogen gevorderd werd, verwarring en duisternis de voordragt onverstaanbaar maakte; voorts dat broeder Hasselman, hoewel er bij hem een gezond oordeel en een geschikt redebeleid gevonden werd, echter de noodige vatbaarheid in de verklaring der H. Schrift, Maar inzonderheid de noodige kennis miste. Eindelijk worden beiden, Maar inzonderheid Br. Middel, aangemaand om zich hierdoor niet te laten afschrikken of moedeloos te maken; maar veeleer den gerirdenden weg tot opleiding in te slaan.

Ja, zo gemakkelijk als in de eerste jaren na de Afscheiding, gaat het predikant- worden in 1844 niet meer. De oorzaak van het mislukken van het examen lag natuurlijk in het totaal ontbreken van een opleiding. Uit de geschriften van Middel blijkt o.i. juist zijn vermogen, de dingen helder voor te stellen, maar wat moest onze bedrijfsleider-ankersmid met vragen als: "men spreekt veel van de reden, de kostelijheid en het gezag der reden? Wat is er van de reden?"

De gemeente te Gorinchem vindt goed op de nadere opleiding van Middel te wachten - zij wachtte reeds 10 jaar - en Middel gaat in overleg met ds. S. van Velzen naar professor de Haan te Groningen. Hij beschrijft, dat zijn zoon Israël te Groningen ernstig ziek wordt; de dokters geven hem op. Toch herstelt hij. Ds. H. J. Budding, in die tijd predikant te Groningen, wil niet op ziekenbezoek komen. Het is slechts één van de vele, wonderlijke grillen, die ons van hem bekend zijn. Hij zegt tegen Middel niet te zijn gekomen "omdat ik geloof dat gij uit Gods weg geloopt zijt en dat daarom de Heere u zoo tegen komt".

Dit alles komt later gelukkig weer goed en Middel doet, als Budding zelve is ziek geworden, 4 weken lang voor hem "al de diensten in prediking en catechisatiën."

Reeds in mei 1845 doet Middel op de provinciale vergadering van Groningen, Friesland en Drente, te Dwingeloo, opnieuw examen. Hij slaagt voor het examen en zijn "zendingsbrief" wordt ondertekend door de predikanten E. Lindeman en W. A. Kok. Ds. Brummelkamp en ds. Van Raalte waren als examinatoren aanwezig.

De classis Dordrecht-Gorinchem aanvaardt ds. H. H. Middel als predikant van Gorinchem in haar vergadering te Langerak van 10 mei 1845.

Over de arbeid van ds. Middel en het kerkelijk leven te Gorinchem gedurende het tijdvak 22.6.1845-12 nov. 1850 spreken we aan het eind van dit hoofdstuk.

Wij willen nu eerst ds. Middel volgen op zijn verdere levensweg.

Op 26 sept. 1850 ontving hij een beroep van Middelburg. Hij nam dit beroep aan en werd op 15 nov. 1850 te Middelburg bevestigd door de bij Scholte opgeleide ds. W. Gardenier, die van 1842-1853 te Wolphaartsdijk heeft gestaan.

De notulen van Middelburg zijn niet bijzonder uitvoerig over het tijdvak (1850-5.10.1856), dat ds. Middel aldaar predikant is geweest.

In 1854 ontvangt laatstgenoemde een beroep van Rochester in Noord-Amerika. Ouderling C. van de Putte geeft uit naam van de kerkeraad "hunne begeerte te kennen dat zijn Eerw. voor dat beroep mogt bedanken, tenzij het hem en hun zoo duidelijk mogt blijken, dat het 's Heeren weg was."

Ds. Middel heeft het beroep niet aangenomen. In oktober 1854 blijkt uit de kerkeraadnotulen, dat hij curator is geworden van de in dat jaar opgerichte Theologische school te Kampen. Onder zijn leiding ijvert de kerkeraad voor het oprichten van een bijzondere (lagere) school.

Van 12 okt. 1856 tot 28 maart 1858 is ds. Middel predikant te **Deventer**. Hij wordt er bevestigd door zijn zoon ds. Israël Middel, dan predikant te Zutphen.

Vóór de synode van Leiden (1857) krijgen de afgevaardigden van Deventer naar de classicale vergadering de last deze vergadering om het doen van de volgende uitspraak te verzoeken:

dat de classis aan de prov. vergad. verzoeke, om aan de e.k. synode te verzoeken te willen bepalen dat de personeele beleedigingen in de publieke geschriften mogen ophouden, als er onderscheidene zienswijze over sommige waarheden onder Leraars of andere broeders in de kerk openbaar mogt worden, opdat bij vrijheid van ontwikkeling der zaken de broederlijke liefde bewaard blijve en de vijanden er geene stof tot laster uit moge vergaderen, gelijk helaas thans maar al te veel geschiedt.

Het verzoek wordt op de classis met instemming ontvangen en op 1 juli 1857 wordt in de notulen gesproken van een "gezegende uitslag der synodale Vergadering te Leyden."

Reeds in januari 1858 ontvangt ds. Middel een beroep van **Doesburg**. Hij is dan nog maar 1/4 jaar te Deventer. Vermoedelijk was daar in die tijd juist een Afgescheiden gemeente ontstaan. Even dreigt er moeite te komen in de gemeente van Deventer, naar aanleiding van dit beroep. Middel verklaart op de kerkeraad: "te begeren om als Dienaar van Christus de Goddelijke wille op te volgen, hetzij blijven, hetzij gaan, maar in geen geval met vleesch en bloed te rade te gaan, en ook geene tijdelijke voordeelen te zoeken." Twee weken later verklaart de leraar te moeten gaan; hij had "duidelijke bepalingen ontvangen - dat hij niet anders kon, niet anders mogte, niet anders durfde, als de wille Gods op te volgen, en te moeten gaan!"

De kerkeraad verschilt met de leraar "en is omtrent deze zaak, die zienswijze, niet in vereffening kunne gebragt worden."

De volgende dag (11.2.1858) wordt er een kerkeraadvergadering belegd buiten de predikant om, en nog wel op verzoek van een niet-kerkeraadslid, zekere broeder Greuter.

Ds. Middel - aldus een gedachte, die in de kerkeraad ingang vindt - zou het beroep hebben gezocht en bevorderd en zou zich daartoe tweemaal naar Doesburg hebben begeven en dit alles, daar ds. Middel zou begeren uit Deventer te vertrekken.

Ds. Middel zuivert zich echter van deze smetten; voor zijn vertrek wordt de gehele zaak uit de wereld geholpen, ook ten aanzien van br. Greuter, zodat leraar en gemeente in liefde en vrede van elkaar kunnen scheiden.

Ds. H. H. Middel is te Doesburg predikant geweest van 11 april 1858 tot 5 febr. 1860. Aangezien de kerkeradsnotulen over dit tijdvak of verloren zijn gegaan of zoek zijn, konden zij door ons niet worden geraadpleegd. Veel nieuw licht zullen zij wel niet kunnen geven aangaande onze predikant.

In 1860 gaat Middel naar **Arnhem**: 12 febr. 1860-13 maart 1864. Zelf schrijft hij aangaande het aannemen van het beroep:

Nooit heb ik zoveel tegen een beroep gebeden als tegen dit. Maar hoe ik het ook wendde of keerde, welke uitvluchten ik maakte, welke bezwaren ik ook voor God bracht, welke strijd en ellende ik ook tegemoet zag, ik, moest het volgens Gods wille aannemen. De verdeeldheid was daar zeer groot: dewijl J. Bekking uit het seminarium van Ds. Schwartz, aldaar een allerakeligste scheuring had weten te verwekken

Zal ds. Middel te Doesburg ongetwijfeld pionierswerk hebben verricht - in Arnhem wachtte hem de moeilijke taak een verscheurde gemeente opnieuw tot eenheid te brengen.

Het blijkt, dat hij met veel zegen heeft mogen werken. Tijdens zijn predikantschap keerden vele leden, die tengevolge van twisten vóór 1860 van de gemeente waren vervreemd geraakt, weer terug.

In nov. 1860 verklaart een lid van de kerkeraad tijdens een bespreking, dat "onze gemeente, thans nadat wij een Leeraar hebben, weder meer begint te herleven, en de opkomst steeds toeneemt en grooter wordt."

Van belang voor het verstaan van de mens Middel is nog even te letten op het conflict, dat te Arnhem ontstaat door het gedrag van een jonge broeder A. Meijer. Deze heeft ernstige bedenkingen tegen de prediking van Middel.

Bij een kerkvisitatie is ds. W. van der Kleij "verwonderd over de hooge toon en het diep grievende dat in Meijer zijn schrijven tegen den Leeraar doorstraalt, welke bij alle rigtingen in de uitgeleide gemeente sedert de Afscheiding als een regtzinnig gereformeerd Leeraar in leer en leven bekend staat; en nu door een jongeling die geen uitlegkunde des Bijbels bezit, zoo te worden uitgemaakt."

Na heel veel moeilijkheden en correspondentie - Meijer wil zijn bezwaren niet komen toelichten op de kerkeraad - kan ds. Middel in augustus 1861 verklaren "dat de zaak in kwestie met br. Meijer in der minne en in liefde vereffend is; dat M. beleden heeft, niet goed gehandeld te hebben, om door zijn geschrift de prediking van ds. Middel te laken en derhalve alles heeft ingetrokken."

De inmiddels op Meijer toegepaste censuur wordt beëindigd.

In aug. 1862 is er financiële nood in de gemeente. Ds. Middel laat op zijn tractement van f 700 per jaar, de somma van f 178 vallen. Laten we hopen, dat het voor eenmaal is geweest. Dat Middel gaarne uitdeelde, is ook uit zijn Amsterdamse tijd wel bekend. Het gevolg was vaak armoede en gebrek in eigen huishouden. En zo zal het in de sombere Weezenstraat te Arnhem, waar het gezin Middel op no. 69a woonde, ook wel zijn geweest.

Middels echtgenote, gaat in Arnhem lijden aan verval van lichaamskrachten en zielsvermogens. Het beroep in december 1863 van de gemeente Wolphaartsdijk gaf enige

hoop, dat de echtgenote, bijna 70 jaar oud in het stille, landelijke leven enigszins zou kunnen herstellen.

Ds. Middel neemt het beroep aan en preekt op zondag 13 maart 1864 - op een avondmaalszondag - afscheid. Zijn tekst is: *En nu, broeders, ik bevele u Gode en den woorde Zijner genade, Die machtig is u op te bouwen, en u een erfdeel te geven onder al de geheiligden* (Hand. 20 : 32). Wij lezen in de notulen: "Ds. Middel heeft ten aanhoore van eene talrijke schare, zoo binnen als buiten de gemeente, met eene ernstige, vermanende rede aan onbekeerden, en troostvolle bemoedigende woorden aan de geloovigen, afscheid genomen."

En verder (17 maart 1864): "Daar deze vergadering de laatste is, zoo neemt de Leeraar hartelijk afscheid van de kerkeraad met wederzijdsche vergiffenis zoo daar iets mocht geweest zijn. Daarop eindigt de Leeraar met innige dankbede. Waarop de Ouderling Otto, als oudste Ser broederen, den Leeraar hartelijk dank zegt voor het genoeglijke en het zegenrijke van Zijn Eerwaardes hier zijn, ook in de betrekking tot den goeden toestand der gemeente."

De levensweg van de dan 61-jarige Ds. Middel voert dus naar **Wolphaartsdijk**. Hij zal in dit stille dorp nog ruim 18 jaar het Woord Gods mogen bedienen. Zijn vrouw overlijdt daar echter reeds na enige maanden, op 13 november 1864. In de notulenboeken van Wolphaartsdijk, waaraan bij ons onderzoek nog zout kleefde - herinnering aan de watersnood van 1 februari 1953, vinden wij het handschrift van ds. Middel terug. Dezelfde duidelijke hand, die de notulenboeken te Gorinchem van 1845-1850 beheerst, schrijft de notulen te Wolphaartsdijk van 1864-1882.

De kleine gemeente, die bij zijn komst slechts 62 zielen telde, groeide in weinige maanden tot 130 zielen. Er is werk genoeg, want ook de vakante gemeenten in de wijde omtrek vragen zijn zorg.

Op 15 mei 1865 is er kerkvisitatie. De predikanten S. O. Los en C. Steketee komen Wolphaartsdijk bezoeken. Ds. Middel schrijft: "Hartelijke broederlijke zamensprekingen wegens de goedertierenheden des Heeren, deden het overige van den avond dubbel zoet zijn in liefelijke broedermin - waarna de vergadering werd gesloten met het zingen van Psalm 122 vers 3 en dankzegging door ds. C. Steketee."

In oktober 1865 wordt de leraar ernstig ziek, maar de Here richt hem weer op. Hij bedankt voor de vele beroepen, die hij krijgt - hij blijft Wolphaartsdijk trouw.

Wij moeten niet denken, dat alles daar rozegeur en maneschijn was; in het tijdvak 1864-1882 wordt de kerkeraad geconfronteerd met een aantal ernstige tuchtzaken.

In mei 1868 doen "vijf jonge dochters der gemeente" belijdenis des geloofs. Aan het einde van hun komen op de kerkeraad "laat 'de praeses zingen Psalm 134 : 2 en 3 en sluit (hij) de vergadering door gemeenschappelijk, knielende, den Heere te danken voor Zijne weldadigheden"

Het tractement bedraagt f 700 per jaar en vrije woning. In 1872 wordt het verhoogd tot J. 800, maar even later wordt er "de ronde som van f 70 per maand" van gemaakt.

Ds. Middel zegt, dat hij het niet zou aannemen, ware het niet "dat mijn eenige oude en van de rheumatiek krom gebogene zuster drie jaren geleden weduwe is geworden en tot mijne last is sedert twee jaren, waaraan ik vrij wat moet besteden

In 1880 begeert de 78-jarige Ds. Middel te worden ontslagen als kerkvisitator, daar "het gaan zeer moeilijk wordt."

De laatste notulen door hem opgesteld zijn die van 19 juni 1882. Wij lezen, dat Nieuwdorp,

op circa 13 km van Wolphaartsdijk gelegen de "beurt prediking" van Ds. Middel vraagt. "De Leeraar bijna 80 jaren oud, wenscht te doen, wat hij kan, mits dat één der broeders ZEW alsdan er per rijtuig brenge, er blijve om des namiddags na de middagprediking weer naar huis te rijden. Dit wordt algemeen goedgevonden."

Wij willen nog vermelden, hetgeen hij noemt aan het einde van zijn levensbeschrijving, die overigens slechts loopt tot 1869.¹

Na herstel uit ernstige ziekte in 1865, wordt hij bij herhaling - naar hij schrijft - bepaald "bij hetgeen de Heere mij deed hooren en zien op den 9 Mei des jaars 1835, des avonds tusschen half zes en half zeven vanaf de Doelensluis te Amsterdam, te weten: Allervreeselijkste moordtonelen en barbaarsche handelingen, die de Allerhoogste als straffen over ons zondig land en volk zoude brengen, door eenen vreemden Assyriër, als de roede Zijns toorns; welke uitvoering van Gods oordeelen op des Heeren tijd gewisselijk komen zal."

Middel zegt, dat hij, wegens het onmenselijke der wreedheden, die hij aanschouwde, als met smarten werd doorsneden en dat hij, vanwege de foltering die zijn lichaam en ziel in die ure ondergingen, gedurende 14 dagen bijna geen werk kon doen.

¹ Middel, Gods menigvuldige reddingen, derde druk.

Wij oordelen niet . .

Laten wij niet denken, dat Middel een man was, die niet met beide benen op de grond stond. Ziet hem aan het hoofd staan van een middelgrote ijzerfabriek, ziet hem te Gorinchem en te Wolphaartsdijk als een zakenman doende, ijverende voor kerkbouw.

Ds. Middel is kort na 19 juni 1882 ziek geworden en op 28 december 1882 ingegaan in de vreugde zijns Heeren.

Zijn gebeente is, evenals dat van zijn vrouw, toevertrouwd aan de schoot der aarde te Wolphaartsdijk, in die grote tuin van ons land, die Zuid-Beveland heet. Tijdens de ramp van 1953 hebben de golven van de machtige Noordzee het kleine kerkhof van Wolphaartsdijk verwoest. Toch zullen Harm Hendrik Middel en zijn vrouw Harmina Scholten op de jongste dag mogen kennen de wederopstanding des vleses, de verrijzenis tot een leven in eeuwigheid.

Slot laatste notulen geschreven door ds. H. H. Middel - 19 juni 1882, Wolphaartsdijk - met "In Memoriam" etc.

Naar de gewoonte van die tijd, werd naar aanleiding van zijn overlijden, een eenvoudig gedicht gemaakt.

*Hij diende ons Gemeent
met liefde, lust en vlijt
En geeft (=heeft) zijn laatste kracht
ten onzen best gewijd
Maar nu is hij gelost
van zijnen aardschen post
En dient ons nu niet meer
Maar nu in 't Hemelrijk
Dient hij volzaliglijk
Zijn Koning en zijn Heer*

*O, God schenk vroeg of spa
Aan ons deze gena
Hem nog eens te aanschouwen
Met blijde zielevree
Bij U. Verhoor die beê
O, God! van ons Vertrouwen*

Wij zullen nu enige bijzonderheden noemen aangaande *de arbeid van ds. Middel te Gorinchem en aangaande het kerkelijke leven tijdens zijn predikantschap aldaar (22.6.1845 - 10.11.1850).*

Als Harm Hendrik Middel met zijn gezin op 6 juni 1845 in Gorinchem arriveert, bestaat de kerkeraad uit: J. den Dekker, I. J. Drost en G. Snoek, ouderlingen; T. van Andel en M. van Merkom diakenen. Op 22 juni 1845 wordt hij in het ambt bevestigd door zijn leermeester prof. T. F. de Haan uit Groningen.

Vele zijn de vermeldenswaardige gebeurtenissen tijdens zijn predikantschap in Van Arkels oude veste; bij de bloemlezing, die we zullen geven, zullen we enige malen moeten glimlachen, bijv. als wij spreken over het bondige optreden van ds. Dijksterhuis te Gorinchem en over de twist tussen de jongedames Ledan en Leenders, als wij horen van de boosheid van Jacobus Schrader, de latere architect van de Van Raaltekerk in Holland, Michigan en van de vogelkooien van de firma Smits.

Onder ds. Middel is de gemeente onmiskenbaar gegroeid. Bij herhaling lezen wij in de notulen, dat Hervormden en ook enige Roomsden zich in zijn tijd bij de Afscheidenen voegen. In 1839/40 telde de gemeente circa 170 leden; ondanks het feit, dat enige gezinnen zich van de gemeente afkeerden vanwege de zaak Scholte en er ook enige gezinnen emigreerden, telde zij bij het vertrek van Ds. Middel circa 270 leden. Het tot kerk verbouwde Dry Koningen hujs wordt in deze jaren te klein om de gemeente te huisvesten. Op 27 dec. 1849 wordt aan de bazen A. Kentie, A. van der Velde, de Leur, J. Snoek en A. den Bremer opdracht gegeven op het terrein van het Driekoningenhuis een nieuwe kerk te bouwen. Binnenwerks krijgt de kerkzaal een lengte van 17 meter en een breedte van 11, 4 m, zodat een vloeroppervlak ontstaat van een kleine 200 m².

Het lid J. van der Loo "geëmployeerde aan de genie" heeft het ontwerp gemaakt. De aanneemsom bedraagt f 3300. "Den 11 Augustus is de nieuwe kerk plegtig ingewijd door den Leeraar H. H. Middel met de troostvolle belofte des Heeren uit Exodus 20 : 24b: *"aan alle plaatsen daar Ik Mijns Naams gedachtenis zal stichten, zal Ik tot u komen en u zegenen."*

De groei van de Gorcumse gemeente was voor een deel een gevolg van het feit, dat zich in de jaren 1845-1850 voor het eerst personen uit Spijk aansloten. Vóór deze jaren waren de Afscheidenen uit Spijk lid te Vuren of Heukelum (dat zelf weer behoorde tot Leerdam). Wij lezen o.a. van het gezin Sonneveld, van Albert Helmich met vrouw Teuntje Valk(e) en hun kinderen. In december 1847 wenst Gerrit van Aalsburg, weduwnaar te Spijk, lid te worden. "Deze G. van Aalsburg" - zo lezen we - "is één der agtergebleevenen van die geene die van Spijk na Amerika zijn vertrokken en verkeert in diepe armoede en is wegens zwakke of benauwde borst maar enkele tijden in het jaar in staat zijn brood te winnen en daarbij 8 kinderen, die nog te huis zijn . . ."

In 1849 lezen we, dat ds. Middel, Gerrit van Aalsburg bezoekt. De gemeente te Spijk is ontbonden, door het vertrek "van die Gemeente na Amerika", zo wordt opnieuw geconstateerd. Van Aalsburg kan zich nergens anders "verbinden als bij ons." Zijn aansluiting, die voordien niet erg wilde vloten, komt dan toch tot stand. Ook zijn kinderen, o.a. Diewke, gezegd "Doke" en Janna Maria, gezegd "Janne Mie" worden liefderijk door de Gorcumse gemeente opgenomen.

Ook in de tijd van ds. Middel laat de ons reeds bekende Laurens de Bruin, de loodgieter uit de Arkelstraat, van zich horen. Na Laurens van Wijk laat hij nu zekere Bekker 1 bij hem thuis

"oefenen". De notulen melden: "Deze persoon (Bekker) verkondigt gevaarlijke, verleidende stellingen en richt in vele gemeenten jammerlijke scheuring en verwoesting aan." De Bruin zegt, bij bezoek van de ouderlingen, niet in de kerk te willen komen, als ds. Middel voorgaat met de oefenaar Bekker met Bileam gelijk te stellen. Ds. Middel wil echter zijn oordeel handhaven "want dat zoodanige verheffing (bij Bekker) voorkwam als te lezen staat in Numeri 24 vers 3 en 4." We merken op, dat in genoemde verzen, Bileam zich de man noemt, wie de ogen geopend zijn; evenzo: de hoorder der redenen Gods "die het gezicht des Almachtigen ziet; die verrukt wordt, en wien de ogen ontdekt worden!"

1 Mogelijk Jan Bekkers "gewezen schrijnwerker"; woonde in 1835 te Breda; vgl. Bos, Archiefstukken IJ, 299/300.

351

De pogingen om te komen tot oprichting van een lagere school worden in deze jaren voortgezet - helaas nog zonder resultaat.

De bekende **Johannes van Noort**, 1 onderwijzer te Honswijk, gem. Tull en 't Waal, komt op sollicitatie bezoék" (1845); in 1846 solliciteert éne J. Bresser te Amsterdam. Er is echter geen mogelijkheid tot benoemen. "De broeders in overweging nemende (dat) de verbazende tegenstand van het schoolwezen alhier, in overweging nemende, dat er nog geen antwoord is op het adres aan Z.M. de Koning, om eene school van de le klasse hebben geen vrijmoedigheid de Heer Bresser te ontbieden." De schoolcommissie bestaat in deze jaren uit: J. Kant van Andel, Teunis van Andel, Arnoldus Blankers en Machiel van Merkom.

In het jaar 1848 wordt er nog een poging gedaan, tezamen met niet- Afscheidenen een school te stichten. Deze poging verwekt echter "ongenoegen" bij een aantal leden van de Afscheiden gemeente, waarna zij wordt opgegeven. J. Kant van Andel, die blijkbaar een voorstander was van een op te richten "interkerkelijke" vereniging, is door de gang van zaken teleurgesteld; hij verklaart "zoodanige onaangenaamheden of beleedigingen jegens zijn persoon te hebben ondervonden, dat hij geheel afzag van verdere werkzaamheden dienaangaande" - bovendien wil hij zich met zijn kinderen van de gemeente afscheiden. Door bezadigd optreden van ds. Middel komt hij echter van het laatstgenoemde terug.

Eind 1836 komt op de Langendijk wonen het gezin Adrianus Ledan: man, vrouw en vier kinderen. Vader Ledan koopt dan het winkelpand rangendijk B189, dat ook thans nog bestaat: Langendijk no. 69, gelegen recht tegenover de Weessteeg, noordzijde Weessteiger. Machiel van Merkom en zijn broer treden, volgens de notariële akte, op als borgen. Het gezin, komende uit Vlissingen, maar wellicht door vader en moeder van zuidelijke origine, is naar ons voorkomt, in Gorinchem enigszins in het oog gevallen door gedrag en kleding van een eigen stijl. Overigens niet zulk een bijzonder zeldzaam verschijnsel in een stad, die door de eeuwen heen op de grens heeft gelegen van het meer noordelijk deel van ons land en de sfeer van de Bourgondische cultuur.

In het jaar 1843 gaat het gezin Ledan over naar de Afscheiden gemeente. Ten tijde van Ds. Middel krijgt de familie onaangenaamheden met het gezin van Nicolaas Leenders (1796-1860), dat eveneens tot de Afscheiden gemeente behoort.

Wij menen de schuld te moeten zoeken bij het gezin Ledan. Men was geld schuldig aan Leenders, waarbij laatstgenoemde reeds een jaar lang had moeten manen. De vrouw van Ledan vindt de wijze van aanmanen onbetamelijk, maar als in september 1846 de 17-jarige

Wilhelmina Leenders

1 Van Strijd en Zegen, Gedenkboek Christelijk Onderwijs, pag. 614-626.
352

haar dochter Helena Philippina, gezegd Leentje, als laatstgenoemde zich naar de catechisatie begeeft, op straat toeroept: "daar gaat dat slangenvel heen", dan wordt het "juffrouw Ledan" toch te bar, en zij verklaart niet meer in de kerk te zullen komen.

Ja, er is nog meer gebeurd! Het is op straat tot een flinke ruzie gekomen, waarbij Wilhelmina Leenders, tegen Leentje Ledan heeft gezegd: laten uw ouders mijn vader maar betalen. De weduwe van Reinier van Halen, Metta Cornelia Spaan en de 19-jarige Betje van Merkom hebben ook hun duit in het zakje gedaan en gezegd: waarom verkoopt zij (moeder of dochter) dan haar ringen en juwelen niet, dan kunnen zij Leenders betalen.

Als juffrouw Ledan toch in de kerk zou komen, en ze zou zulke mensen zien, zal - naar zij vreest - haar hart in haar lichaam omdraaien; zij zal vrouw van Halen en Betje van Merkom wel eens "een standje aandoen", ook op straat.

Als ds. Middel naar de Langendijk gaat, om juffrouw Ledan over één en ander te gaan vermanen, weet hij al heel veel van het geval.

Hij weet, waar het scheldwoord "slangenvel" vandaan komt.

Wat was het geval? Wilhelmina Leenders is zich even vóór het gebeurde gaan presenteren bij een deftige familie in Gorinchem. Mevrouw hield 3 meisjes: een kindermisje, een keukenmisje en een dienstmisje. Voor laatstgenoemde functie is er een vacature. Als Wilhelmina Leenders zich heeft aangemeld, heeft mevrouw wel zin in haar; zij zal echte? nog nader getuigenis inwinnen. Leentje Ledan is, als kindermisje, reeds in dienst van mevrouw. De keukenmeid zegt "later op de dag" tegen Wilhelmina Leenders: "ik vrees misje, dat gij hier niet komt, want Leentje heeft gezegd, dat zij met zoo een slangenvel niet in één dienst wilde zijn.

Wij vermoeden, dat Wilhelmina Leenders de betrekking niet heeft gekregen of niet heeft aangenomen.

Het verdere verloop van deze historie laten we maar rusten; uit de notulen blijkt in ieder geval, dat juffrouw Ledan voor het ogenblik tot bedaren komt.

Ingrijpender in het leven der gemeente in de tijd van ds. Middel, is de zaak van de aftreding van een deel der kerkeraad en de verkiezing van nieuwe ambtsdragers.

Zoals reeds vermeld, bestond de kerkeraad ten tijde dat ds. Middel bevestigd werd, uit de volgende personen: J. den Dekker, I. J. Drost, G. Snoek, ouderlingen; T. van Andel, M. van Merkom, diakenen. Eind 1845 gaat ds. Middel de kerkeraadsliden eens polsen over een eventueel aftreden. Sedert de Afscheiding in 1835 was hierover nimmer gesproken. Desgevraagd verklaren de leden, behalve Drost die nog niet zo lang lid is, wel te willen "rusten"; eventueel kan de gemeente een aftredende herkiezen. Besloten wordt, teneinde een al te grote verandering ineens te vermijden, dat J. den Dekker, G. Snoek en M. van Merkom zullen aftreden. Aangezien de kerkeraad "ten hoogste bezwaard" is, welke personen aan de gemeente voor te stellen, die aan alle vereisten voldoen, wordt besloten "de gemeente vrije verkiezing toe te staan".

Wij merken op, dat er voor ds. Middel enige aanleiding was, de aftreding aan de orde te stellen, daar het wenselijk was, dat J. den Dekker wegens moeilijkheden in zijn moederloze gezin, zijn ambt zou neerleggen. Jacob den Dekker is in 1856 met zijn kinderen naar Noord-

Amerika gegaan.

De verkiezing wordt gehouden op 17 dec. 1845, 's avonds na het biduur. Aanwezig zijn 30 manslidmaten. De verkiezing verloopt - althans naar de mening van de aanwezigen - zonder moeilijkheden.

Bij de stemming voor ouderling brengen de 30 aanwezigen uit: op Cornelis Smits 20, op Jacob den Dekker 14 en op Gijsbert Snoek 11 stemmen; andere personen ontvangen minder stemmen. Bovengenoemden worden, als hebbende de meeste stemmen op zich verenigd, gekozen verklaard.

Tot diaken worden gekozen: Jan Daniel Brandt met 25 en M. van Merkom met 11 stemmen. Het is duidelijk, dat hier enige merkwaardige dingen moeten worden geconstateerd. In de eerste plaats is het effect van de verkiezing, dat de kerkeraad op deze wijze een uitbreiding zal ondergaan, en wel met één ouderling en één diaken. In de tweede plaats wordt, bij deze vrije verkiezing, niet gerekend met de meerderheid van de helft plus 1, maar met het begrip: meeste stemmen.

Maar dit is het niet wat de vergadering bezighoudt.

Er rijst aanstonds oppositie tegen de verkiezing van J. den Dekker. Men heeft niets tegen zijn persoon, maar acht het in de gegeven omstandigheden ongewenst, dat hij ouderling blijft. Zeven leden protesteren: J. Kant van Andel, T. van Andel, J. D. Brandt, M. van Merkom, A. Ledan, Jan Sterkenburg en Jan Eckhardt.

Maar dan staat Jacobus Schrader op. Hij vindt de klachten van de zeven ongegrond, en zegt verder "dat hij dan ook protesteert tegen de stemming van C. Smits". Deze zou namelijk zijn huisgezin niet goed regeren, door zijn kinderen niet in onderdanigheid te houden; hij stelt "dat zijne vrouw en kinderen van tijd tot tijd na de liberale kerk 1 gaan, dat Smits vroeger op Zondag had gereden met zijne vrouw, om vrienden te bezoeken enz."

Over beide laatstgenoemde personen een enkel woord. Jacobus Schrader 2 werd op 7 juli 1812 te Gorinchem geboren. In 1845 staat hij aldaar bekend als timmerman/aannemer. Hij huwt op 19.4.1834 Johanna Hendrika van Dort, 3 geboren in 1806 te Gorinchem, dienstbode. Het echtpaar woonde op 1 jan. 1830 "Zustersteeg no. 313", thans Zusterstraat, noordzijde en

1 Bedoeld is de Hervormde kerk.

2 Ouders: Johannes Schrader en Aplonia Godel; grootouders: Jakobus Schrader en Johanna Adriana Bel alsmede Johannes Goedel en Johanna van Henotum.

3 Ouders: Hendrik van Dort en Pieterella van Merkom. Het dochttertje van Joh.a Hendrika van Dort, geheten Petronella Catharina van Dort, geboren 11.10.1823 overlijdt op 25.7.1844.

355

emigreert op 8 maart 1847 naar Holland, Michigan. Schrader heet dan architect en terecht; hij bouwt o.a. een houtzaagmolen en de "pillar church", ook wel genoemd de Van Raaltekerk. Hij overlijdt op 16 maart 1890.

Cornelis Smits 2 werd te Gorinchem geboren op 14.5.1799 als zoon van Pieter Smits en Jenneke Koutenberg. Hij en zijn broer Jan Koutenberg Smits gaan over naar de Afgescheiden gemeente op 13.8.1845. De vrouw van Cornelis Smits volgt hem niet. Laatstgenoemde was poelier en woonde in de Gasthuisstraat, thans no. 34. Jan K. Smits was broodbakker en woonde in de Arkelstraat, op de hoek van de Rosmolensteeg, waar ook in latere jaren een bakkerswinkel gevestigd was.

De nog te noemen Reinier Pijl de Vries, geb. 22.2.1797 was gehuwd met een derde kind uit

het gezin van Pieter Smits, namelijk met Elisabeth Smits. R. P. de Vries staat bekend als "verwer" en glazenmaker. Gedurende een deel van zijn leven woont hij in de Gasthuisstraat, thans no. 37.

Om terug te keren tot de gemeentevergadering van 17 dec. 1845: Cornelis Smits antwoordt onder meer op de beschuldigingen van Schrader, dat hij de daad van het op zondag reizen als schuld had beleden en "dat zijn vrouw en kinderen nog kortelings in de Hervormde kerk zouden zijn geweest, dat wist hij niet. Maar wel wist hij dag en nacht met vermaninge aanhoudende te zijn." Twee dagen later, op 19 dec. 1845, komen al deze zaken weer aan de orde op een kerkeradsvergadering.

Jacob den Dekker is bereid zijn ambt neer te leggen; hij wenste zich in alles te onderwerpen "uit liefde voor den Leeraar en (om) de vrede der gemeente te bevorderen."

De andere gekoze'hen zullen worden voorgesteld aan de gemeente: Smits, Snoek; Brandt en Van Merkom. Op 26 dec. 1845 is Jan Daniel Brandt voor het eerst weer aanwezig, nadat hij - zoals wij zagen - in het jaar 1842 zijn ambt van diaken had neergelegd. We lezen in de notulen:

Broeder Brandt als verkozene diaken in het midden der vergadering zijnde gekomen, is door de broeders in deeze zijne voormalige betrekking hartelijk verwelkomd, daar de hoope welke de broeders reeds lang hadden gekoesterd van ZEd in deeze betrekking weder in hun midden te hebben tot blijdschap der gemeente en des kerkerads thans vervuld zijn, in biddinge tot den Heere der kerke, dat hij ons tezamen meer en meer verbindt en tot heil van Zijn duurgekochte Erfdeel doe werkzaam zijn. Wordt door de broeders aan dezen in hun midden zijnde broeder verzocht om in alle opzigten van heden af werkzaam te zijn, dewijl ten opzichte van ZEd geen bevestiging noodig was, enz. Hetgeen door Broeder Brandt beantwoord werd - door genade, in de mogentheid des Heeren hoopte hij (zijn taak) te volbrengen.

1 Vgl. o.a. H. Lucas, *Netherlanders in America*, 662/26.

2 Aangezien deze naam op de volgende bladzijden vele malen wordt genoemd, zij hier medegedeeld, dat bedoelde persoon geen voorvader is van de schrijver van dit boek. Pieter Smits (de vader) is dit wel.

En zo zijn dan ds. Middel en Jan Daniel Brandt, twee van de eerste vier ambtsdragers van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam (1835), na precies 10 jaar, verenigd in de Gorcumse kerkeraad.

Na dit verheugende begin wordt de vergadering echter geconfronteerd met enige droevige zaken. De ons bekende Laurens de Bruin, het enfant terrible van de gemeente, heeft laatstleden zondag weer eens voor een verrassing gezorgd. Hij heeft zich, na het uitspreken van de zegen naar de voorzangersplaats begeven en vandaar de gemeente opgewekt bezwaren in te dienen tegen de gang van zaken, teneinde "hedenavond eene grote massa in den kerkeraad te hebben".

Als De Bruin zelf komt - de grote massa komt niet - uit hij zijn bezwaren tegen het feit, dat op broeder Den Dekker aandrang is uitgeoefend zijn ambt neer te leggen. Er is geen land met De Bruin te bezeilen; er wordt besloten hem te gaan vermanen. Als tweede en laatste komt Jacobus Schrader ter vergadering. Hij uit opnieuw zijn bezwaren tegen de tot ouderling gekozen Cornelis Smits. Ds. Middel zegt, dat zijn oordeel liefdeloos is. Inzake de vrouw van

Smits, oordeelt ds. Middel: "Met al hare gebreken en tegenstand tegen de Afscheiding mogt men het goede van haar hopen". Wat zijn kinderen betreft, zo zegt de praeses, dat Smits met geweld niets zou bereiken; hij regeert zijn huisgezin goed en is dag en nacht in vermaning en opwekking bezig, zijn kinderen ten aanzien van de kerk tot het schriftuurlijke inzicht te brengen.

Begin januari komt Smits op de kerkeraad. Er wordt hem gevraagd, hoe hij zelf staat inzake zijn verkiezing en omtrent het bezwaar, dat Schrader tegen hem aanvoert. Smits antwoordt, dat hij meent recht te handelen ten aanzien van vrouw en kinderen, en "dat hij de bediening volgens zijn gemoed kon aanneemen, maar dat er nog veele bezwaren in den weg stonden, die hem het getrouwe uitvoeren van de bediening bijna onmogelijk maakten en dus geen bepaald antwoord kon geven."

Nadat dit alles overwogen was "wordt besloten met de bevestiging van de andere broeders nog wat te wachten."

Aangezien deze zaak blijft slepen, besluit de kerkeraad op de classicale vergadering van 3 maart 1846 advies te vragen.

Als ds. Middel daar de zaak uiteenzet, geeft hij aangaande Cornelis Smits het volgende getuigenis:

C. Smits is een Broeder, die grondig bekend is, in het geloove geoefend, hij bezit na de vrije bedeeing Gods veel van de geest des ondersheids, heeft veele gaven ter bestiering van zielen in onderscheidene zielsstanden en is over het algemeen veel bemind in de gemeente. Maar Zijne vrouw en kinderen zijn niet afgescheiden - gaan wel bij ons ter kerk, maar bij zeer enkele gelegenheid (buiten weten van Smits) na de zogenaamde Hervormde kerk. Broeder Smits is echter dag en nacht aanhoudend, zijn huisgezin te vermanen Hij denkt en hoopt, ja vermeent op die wijze meer te winnen, dan dat hij met geweld de vrouw en kinderen zou noodzaken zich aan te sluiten.

Het oordeel van de classicale vergadering is - na een brede bespreking - dat broeder Smits in de bediening kan worden toegelaten. Slechts broeder oud. Willem C. Huiser uit Barendrecht wenst zich van stemming te onthouden. r Op 18 maart 1846 wordt aan Jacobus Schrader ter kerkeradsvergadering het oordeel van de classis medegedeeld.

Schrader antwoordt, dat hij niet Rooms is; dat hij dus niet gelooft wat de kerk gelooft. Hij blijft bij zijn protest. Na allerlei uitwijdingen, zegt Schrader: het is mij donker. Maar in het oordeel van de classis berusten, wil hij niet. Hij zal Smits nooit als ouderling erkennen. J. D. Brandt vraagt aan Schrader, of hij nog iets anders tegen Smits heeft, dan dat zijn kinderen niet afgescheiden zijn. Hem wordt geantwoord: "Neen, ik heb tegen Smits niets anders, maar hij kan geen ouderling zijn!" Als Schrader vertrokken is, wordt over de vraag van Brandt doorgepraat.

Schrader heeft tegen ds. Middel wel eens gezegd in tegenwoordigheid van M. van Merkom, dat hij - behalve de zaak van de kinderen - "nog wel andere gemoedelijke bezwaren had tegen Smits".

Machiel van Merkom weet echter het fijne van de zaak. Hij zegt aangaande de houding van Schrader "dat zulks zijn oorsprong had van vroeger tijd, dat Smits vroeger op het gezelschap van Hillechien Stam had verkeerd, en vrouw Schrader daar komende haar bekeeringsgeschiedenis had verteld! Dat Smits toen gezegd had: "Wij zullen dat wat laten overwinteren en overzomeren" of althans zoo iets had gezegd! en dat zulks later verwijdering jegens Smits had teweeg gebracht".

De zaak blijft echter opnieuw slepen. Eind 1846 is broeder Smits nog niet bevestigd. De kerkeraad oordeelt "dat Zijne minderjarige kinderen met hem moeten aansluiten aan de gemeente, of dat anders Br. Smits het ampt van ouderling niet kan aanneemen ..."
Tevens wordt besloten, de reeds genoemde Reinier Pijl de Vries, de zwager van C. Smits aan de gemeente voor te stellen als ouderling.

C. Smits verklaart desgevraagd "wegens bijzondere tusschenkomende omstandigheden niet in staat te zijn ... het ampt van ouderling te kunnen aanvaarden". R. P. de Vries heeft eveneens overwegende bezwaren. Hoezeer de kerkeraad ook aandringt "was alles vrugteloos".

In dit stadium komen de moeilijkheden inzake de verkiezing etc. opnieuw op een classicale vergadering, en wel op die van 16 maart 1847; deze wordt gehouden te Gorinchem. Het is Laurens de Bruin, die ze er brengt, door op bedoelde vergadering te verschijnen en aldaar te klagen over de handelwijze van de kerkeraad, die Jacob den Dekker na zijn verkiezing heeft geraden zijn ambt neer te leggen. Zijn bezwaren vinden echter geen ingang, nadat duidelijk is uiteengezet, wat in het gezin van Den Dekker de laatste jaren is gebeurd. Hij wordt door de praeses, ds. P. M. Dijksterhuis, vermaand over zijn wijze van optreden "waarop die broeder belijdenis doet van verkeerd in de wijze van doen te hebben gehandeld".

De classis besluit, dat een commissie, bestaande uit de predikanten

1 De latere ds. W. C. Huiser, predikant te Dirksland bij de Kruisgezinden.. Zie ds. F. L. Bos, Kruisdominees — naamregister.

P. M. Dijksterhuis, H. G. Mmcke (Giessendam) en G. J. Raidt (Herwijnen) naar Gorinchem zal gaan en ter plaatse een onderzoek zal instellen. Op 15 april 1847 komt de commissie in Gorinchem en vergadert 's middags met de kerkeraad. Ds. Dijksterhuis is praeses. Aanwezig zijn ook Jacob den Dekker en "de tegen hem protesterende leden" (vgl. pagina 354). De door ds. Dijksterhuis gevolgde methode is even verrassend, als die welke hij gebruikte bij de reconstructie van de classis (hoofdstuk 15). Hij gaat niet over tot behandeling van de tegen Den Dekker ingebrachte bezwaren, maar "Z.Ew. vraagt de notulen van de kerkeraad ... in welke de verkiezing en herkiezing geboekt is".

Ook nu trekt het onze aandacht, hoe lang de onderhavige zaak slepende is: de verkiezing was op 17 dec. 1845. Het blijkt, dat destijds van de 30 stemmen, waren uitgebracht, voor ouderling, op Cornelis Smits 20, op Jacob den Dekker 14 en op G. Snoek 11 stemmen.

Voor diaken: op J. D. Brandt 25, op M. van Merkom 11 en op J. Kant van Andel 7 stemmen.

Dijksterhuis constateert laconiek, dat slechts de verkiezing van Cornelis Smits tot ouderling en van J. D. Brandt tot diaken wettig is. De brs. Den Dekker, Snoek en Van Merkom zijn in feite niet gekozen; zij behaalden minder stemmen dan de helft plus 1.

I. J. Drost en T. van Andel waren niet afgetreden; zij zijn 4 jaar geleden met algemene stemmen gekozen, dus die zaak behoeft niet te worden opgerakeld! Evenwel zijn zij nog nimmer in hun ambt bevestigd. Na brede bespreking blijkt, dat kerkeraad en protesterende leden er mee accoord gaan, dat Smits, Drost, Brandt en T. van Andel als wettig gekozen ambtsdragers aan de gemeente zullen worden voorgesteld. Merkwaardig is, dat door deze besluitvorming ouderling G. Snoek en diaken M. van Merkom ineens buiten de kerkeraad staan. In deze eerste ronde rest nog te spreken met Cornelis Smits over zijn bezwaren tegen het aannemen van zijn bediening. Smits wordt geroepen, en er wordt broederlijk met hem gesproken. Tussen de bedrijven door wordt overeenstemming bereikt; wij lezen: "Daar broeder Smits noodzakelijk wegens de affaire zich eenige oogenblikken moest verwijderen,

is ZEd. vertrokken om later terug te komen" - zaken zijn tenslotte zaken en een poelier in het jaar 1847 is niet altijd zeker van z'n tijd op een door de weekse middag.

De tweede ronde bestaat uit een vergadering van commissie, kerkeraad en overige manslidmaten.

Ds. Dijksterhuis doet de overduidelijke mededeling "dat in de grond der zaak hier in de stad in het geheel geene wettige kerkenraad bestaat - naardien alleen de Domeni en de broeder diaken Brandt bevestigd zijn". De commissie door de classis benoemd, stelt echter voor als wettig verkozen kerkeraadsliden: I. J. Drost, C. Smits, T. van Andel en J. D. Brandt. Dijksterhuis vraagt hoofd voor hoofd wie hiertegen bezwaar heeft. "Alle de aanwezig zijnde geeven hunne vereeniging hiermeede te kennen - ook Dekker, Snoek en Van Merkom".

De praeses (in de avondvergadering: ds. B5mcke) vraagt vervolgens aan de 4 gekozenen of zij bereid zijn de bediening te aanvaarden.

"Na eenige bedenkingen door hun ingebracht, of door enkele van hun, - welke door de praeses worden opgelost - hebben zij zich plegtig verbonden; waarop de praeses eene hartroerende aanspraak en zegenwensching deed ..."

J. D. Brandt merkt op, dat, waar de manslidmaten nu toch bijeen zijn, er een derde diaken mocht worden gekozen - voor het diaconale werk is dit noodzakelijk. Aangezien niemand bezwaar heeft tegen het voorstel, wordt er op staande voet gestemd. Van de 33 stemmen heeft Reinier Pijl de Vries er 24 en M. van Merkom er 9 gekregen.

Begrijpelijk is, dat Van Merkom, die in de afgelopen jaren heel veel had gedaan voor de gemeente, het met deze uitslag even moeilijk heeft.

Op zondag 25 april 1847 worden Smits, Drost, T. van Andel en Pijl de Vries in hun ambt bevestigd. Jacobus Schrader, die in de moeilijkheden rond de verkiezing zo sterk op de voorgrond was getreden, en zijn vrouw zitten dan al op de boot, op weg naar de nieuwe wereld.

Cornelis Smits is ruim 20 jaar ouderling geweest. Nadat hij op 31 juli 1868 overleden is, vermelden de notulen:

De kerkeraad gevoelt op dit oogenblik innige smart over het gemis van den zoo bekwamen en hooggeachten oud. Smits, dien de Heere, naar Zijn hooge vrijmagt den 31. Julij 1.1. door den onverbiddelijken dood aan zijne betrekkingen en aan de Gemeente heeft ontrukkt. Zijn leven was Christus, zijn sterven gewin.

Tot tweemaal toe zijn ds. Middell en C. Smits tezamen in het strijdperk getreden in een moeilijke zaak. De ene zaak, een incident dat ons wel even doet glimlachen voltrekt zich kort vóór het vertrek van ds. Middell in oktober 1850. Smits deelt op de kerkeraad mede, dat éne Jan de Bruin hem heeft gedreigd, dat, als hij zondag bij afwezigheid van de predikant een preek zou lezen, de Bruin hem "dan openbaar zoude bekend maken als sabbatschender of dat J. de Bruin de kerk uit ging". Jan de Bruin uitgenodigd op de kerkeraad te komen, vertelt, dat Arie den Hartog, lid der gemeente, vorige week op het "gezelschap" van Hendrik Stam, 1 eveneens lid der gemeente, was gekomen, en had gezegd 1.1. zondag "de knegt van Smits" op straat te hebben gezien met een aantal vogelkooien.

A. den Hartog had aan de knecht gevraagd: "Waar moet gij daar mede henen? en de knegt had geantwoord — na de Stoomboot". Verder had de knecht gezegd, dat "de baas" hem daartoe opdracht had gegeven. Wij merken op, dat een getrouwde zoon van oud.

1 Hendrik Stam, geb. 15.5.1798 gehuwd met Margrieta Waltheer, geb. 2.1.1798; beide aangesloten aan de gemeente 30.4.1847. In 1854 de gemeenschap der kerk verlaten. Arie den Hartog onttrekt zich in 1855. Als leden van het gezelschap worden nog genoemd: Blom en Muilwijk, vermoedelijk geen leden der gemeente.

Smits "met wien hij zamen de affaire doet" de opdracht had gegeven buiten weten en ook tegen de wil van de vader.

In plaats van naar oud. Smits te gaan, had men dit verhaal verder verteld - ook via het genoemde gezelschap - en zo was het dan J. de Bruin ter ore gekomen. J. de Bruin echter gaat wel naar Smits, en zegt zonder nader onderzoek, dat Smits niet meer zou kunnen "voorgaan", want "de eene zondag door de knegt de kooijen na de boot te laten brengen, en de andere Zondag voor te lezen - dat kan niet . . .". Door de uitvoerige notulering van Ds. Middel is het daarop volgende gesprek - naar de lezing van Jan de Bruin - bewaard gebleven.

Smits had gezegd aan J. de Bruin, daar weet ik niet van of mijn zoon dat buiten mij heeft gedaan - dat weet ik niet; het is nog eens geschied dat mijn zoon de boot ontvaren was, dat hij Zondags stil een paard of wagen genomen heeft, maar ik weet er niet van.

J. de Bruin had gevraagd - doet gij met uw zoon dan niet zamen? Antw. - Ja. Vrage - Deelt gij dan zamen niet in de winst?

Antw. - Daar hebt gij niet mee nodig. Waarop J. de Bruin gezegd had, gij trekt van de revenu en dan zult gij er ook wel van weten - en had gezegd - gij gaat morgen niet voor of ik ga de kerk uit - of ik zal openbaar in de kerk er over spreken. Hierop had Smits gezegd - ik zal toch voorgaan en gij zult dat wel laten.

Jan de Bruin had daarop de ouderling sabbatschender genoemd en de ouderling had hem schandaal genoemd.

Smits ontkent dit laatste, maar vertelt, dat Jan de Bruin bij hem thuis "aanstonds op 'een boze wijze was begonnen te spreken, zoo dat de huisgenoten van br. Smits ten hoogsten ontsteld waren".

Het wordt een hele tocht door Gorcum van ds. Middel en ouderling Drost "ter mondstopping der kwaadwilligen". Arie den Hartog wordt bezocht, gedrieën gaat men naar de knecht van de firma Smits; vervolgens gaan de ambtsdragers naar het huis van Hendrik Stam, waar ook Jan de Bruin aanwezig is, welke laatste na een lang gesprek "iets bedaart". Na ook Stam naar aanleiding van enige krasse uitspraken inzake de kerkeraad als geheel te hebben vermaand, beschouwen ds. Middel en Drost en later de kerkeraad deze zaak als afgehandeld.

De tweede zaak doet zich voor in de eerste maanden van 1847; zoals we zagen is C. Smits dan nog niet bevestigd als ouderling.

In febr. 1847 ontvangt ds. Middel een brief van J. Kant van Andel, gericht aan de kerkeraad, waarin onder meer staat "dat in de prediking de Hoofd Perzoon gemist wordt en waarin de mensch en de verborgenheden van zijn hart en niet Christus en dien gekruist geleeraard wordt". Er zijn nog meer bezwaren, maar het zo juist genoemde is toch de hoofdzaak. De heer Kant van Andel heeft ook zijn ontstemming enige malen laten blijken tijdens de kerkdiensten en heeft zijn ergernis tegen deze en gene geuit. Ook ds. Bömcke van Giessendam is er door hem in gemengd.

361

Naar aanleiding daarvan schrijft ds. **Middel** aan laatstgenoemde: "Ach, dat de Heere genade geeve aan mij diep ellendige, die met Jeremia moet klagen een man des twists en des krakeels te zijn".

De kritiek van Van Andel richt zich tegen een preek over Mattheus 11 vers 28: *Komt*

herwaarts tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven. Ds. Middel neemt bij de behandeling op de kerkeraad geen halve maatregelen, maar leest een gedeelte van de preekschets voor; deze beslaat in de notulen 5 pagina's folio!

Wij nemen er een klein gedeelte uit over:

De Heere Jezus roept en zegt, *Komt herwaarts tot Mij*, want:

Ik ben Jezus, Die de slang de kop heb vermorzeld en de satan heb over- overwonnen:

Ik, Jezus heb Goddelijk bloed om uw wonden te genezen, hoe vervuild geworden door de zonde, hoe walgelijk en afzichtelijk dezelve ook zijn!:

Ik, Jezus heb een Goddelijke gehoorzaamheid betracht om al de eisen der wet, als de plaatsbekledende Borg in uw plaats te vervullen, de zo verdoemende kracht der wet voor u te niet te doen;

Ik, Jezus heb een Goddelijke Geest om U te verzekeren van Gods liefde en ontferming:

Ik, Jezus ben de Bevrediger der conscientia, die U met alles weder bevredige; Ik, Jezus heb een eeuwig heil en een eeuwige zaligheid om al uw begeerten te vervullen met het hoogste goed - verzadiging der vreugde is bij uw aangezicht; lieflijkheden zijn in Uwe rechterhand eeuwiglijk (Psalm 16).

Komt derhalve tot Mij - gij allen die vermoeid en belast zijt.

Wij moeten aan de zeer brede behandeling op de kerkeraad van deze zaak voorbijgaan; slechts noemen wij daarvan nog, dat ds. Middel, om te laten zien, waaraan een goede preek moet voldoen, voorleest het IIe hoofdstuk, art. 23 van de kerkenordening van Wezel (1568).

Doordat Kant van Andel zelf ruchtbaarheid aan zijn bezwaren geeft, ontstaat over één an ander in de gemeente grote deining.

Reeds na enige dagen vraagt een groot aantal manslidmaten een gemeentevergadering "zijnde die mans leden in de veronderstelling, dat niet alleen den Leeraar, maar (ook) tevens Gods Waarheid is aangerand".

De meerderheid van de kerkeraad staat deze vergadering toe, maar doet duidelijk uitkomen, dat de zaak bij hem in behandeling is, eventueel aan de kerken in de classis zal worden voorgelegd, maar dat de gemeentevergadering "geen beslissend oordeel kan geven".

Wij lezen onder meer in de notulen (22.2.1847):

Het lid C. Smits zegt aangaande de beschuldiging, dat de Hoofd Perzoon in de prediking gemist wordt, dat zulks onwaarheid zij, dat zoover God door genade hem gegeven heeft te hooren en te verstaan, dat dan Christus het begin, midden en einde in de prediking van den Leeraar is.

En wat aangaat het gezegde in den brief, dat de Leeraar zou gebezigd hebben ongodvruchtige woorden, onbijbelsche en vreemde opneemingen van Gods Woord tot ergernis van veele(n), dat hij (t.w. Smits) onder die veele(n) niet wilde gerekend worden, want dat hij volstrekt geene ergernis gehad heeft. Met dit getuigenis van C. Smits stemmen alle de aanwezig zijnde mansleden in.

Ook de leden van de kerkeraad - voor zover aanwezig - sluiten zich hierbij aan. Ten overvloede vraagt de praeses aan de 27 aanwezigen hoofd voor hoofd of iemand enig bezwaar heeft tegen de leraar, maar "niemand heeft eenig bezwaar geopperd".

Als J. Kant van Andel begin maart 1847 in de kerkeraad verschijnt, zet hij opnieuw zijn bezwaren uiteen: "Ik wenschte meer den Heere Jezus ruim te hooren voorstellen ...".

De preekschets wordt hem voorgelezen en dan moet hij wel toegeven, dat hij verkeerd heeft geoordeeld, Na brede bespreking kan de scribe noteren: "... en zijn de zaken toen in der minne bijgelegd en vergeven".

Blijkbaar waren er over de bewuste zaak nog woorden gevallen tussen diaken Brandt en Kant van Andel, want we lezen tenslotte: "Nadat sommige broeders met den Leeraar op eene minzame wijze hebben gesproken aangaande de zaak, die tusschen Br. diaken Brandt en Broeder J. K. van Andel had plaats gehad, is de vergadering geëindigd met het zingen van Psalm 133 vers 1 en dankzegging door Br. oud. Drost".

In mei en juni van het jaar 1848 doet zich nog een zaak voor, waaruit wij opnieuw de ernst en onbaatzuchtigheid van ds. Middel goed leren kennen.

Reeds gedurende 3 jaren heeft ds. **Middel** driemaal per zondag gepreekt. Dit wordt hem nu teveel. Diaken T. van Andel stelt voor, dat er in één van de drie diensten zal worden gelezen. Daartegen heeft de predikant bezwaar. Ten eerste, daar dit "eene vreemde invoering zoude zijn van iets dat nog nooit gehoord was" en ten tweede, dat vele voorstanders van driemaal dienst per zondag "zelden meer dan twee keer kwamen en dikwerf zoo wel des voormiddags als de andere tijden ... sliepen".

Moet er evenwel driemaal dienst zijn, dan zal hij driemaal preken "en hoezeer de borst na 3 keer prediking de meeste tijd zeer pijnlijk was, God echter magtig was Zijn Eerw. kragt te geven, maar zich tegen het lezen moest verklaren".

Tenslotte wordt besloten, bij meerderheid van stemmen, dat er twee diensten zullen zijn, te weten 's morgens en 's middags om 2 uur. De predikant en R. P. de Vries zouden de middagdienst liever om 5 uur stellen "omdat dan het jonge volk meer gebonden zij". Enige andere leden oordelen "dat des avonds dan gezelschappen konden aangelegd worden". De predikant is er na afloop van de vergadering toch niet erg gerust op. Hij kent de garnizoenstad Gorinchem nu langzamerhand wel.

Na het eindigen van de kerkenraad bepaalde God de Leeraar met kragt bij het gevaar, waaraan het jonge volk werd bloot gesteld als er des avonds geen Godsdienst was, doordien des avonds om 5 uren in de zomertijd buiten de poorten onderscheidene muziek, spel en danserijen zijn tot verwoesting der zeden en alle Godsdienstig gevoel of hoogschatting van God en Zijn dienst Ja, de Heere bepaalde verder de Leeraar, dat God het bloed dier zielen van Zijne hand zou eischen.

De kerkeraad blijft evenwel over deze zaak verdeeld, en deze komt zelfs op een gemeentevergadering. Geen der manslidmaten spreekt zich echter uit voor een middagdienst. De predikant zegt:

Broeders, ik verklaar hier voor God, dat ik hier in de gemeente niet ben gekomen om de wol, maar om de schapen - en mogte het zijn om zielen voor Koning Jezus te winnen en derhalve: naar mijne schatting zoude het getal dei, geene, die des middags onder het lezen zoude komen zoo klein zijn, dat er telkens boven één gulden niet gecollecteerd werd, welnu - men geeve mij dan zoo veel minder tractement.

En dan eindigen de notulen van deze vergadering met: "Hierop wordt geen antwoord gegeven".

Dát wil men de edele predikant toch niet aandoen! De diakenen Brandt, Van Andel en Pijl de Vries hebben echter nog geen vrede met de getroffen regeling: 's morgens dienst en ook te 5, uur. Zij vragen zich in de tweede plaats af, of zij inzake de regering der kerk - slechts - een

raadgevende stem hebben. De praeses meent op grond van art. 38 van de kerkenordening, dat dit inderdaad zo is. De classicale vergadering moet over beide punten maar oordelen, zo menen de diakenen. Eén dag vóór de classis woont ds. F. A. Kok uit Schoonhoven, de kerkeradsvergadering bij. Zo maar, als gast - wij menen, dat ds. Middel, bij wien ds. Kok logeerde, weinig bezwaren zal hebben gehad!

Tijdens de vergadering mengt ds. Kok zich in de gesprekken aangaande de 2 bovengenoemde punten. Wat het "prediken en lezen" betreft, zegt hij, dat er geen schande voor ds. Middel in zou liggen, maar dat zijn ervaring is: er komen weinig hoorders bij de leesdienst "en dat hij het niet zou aanraden, want dat de Heere de prediking in het bijzonder had ingesteld". Inzake de "rechten der diakenen": "dat het beter was zamen te vergaderen - dat de ouderlingen zich echter niet te diep in de diakenen hun werk moesten indringen en de diakenen zich niet te diep in de zaken der ouderlingen moesten indringen". Vooral de laatste spreuk heeft effect; de diakenen trekken hun beroep op de classis in.

In september 1850 ontvangt ds. H. H. Middel een beroep van **Middelburg**. Hij neemt het aan en preekt op zondag 10 november afscheid; op 12 nov. reist hij met zijn gezin naar Middelburg.

De afscheidstekst is Handelingen 20 vers 31 en 32. "Eene zeer groote meenigte was toegevloed ten einde deze plechtigheid bij te wonen".

Zo kan dan de Gorcumse gemeente 15 jaar na de Afscheiding en na het begin der vervolging veilig met "eene zeer groote meenigte" samenkomen.

Ds. Middel schrijft in zijn boekje: *H. H. Middel, Gods menigvuldige reddingen*, pag. 97.

Vijf jaren en zes maanden mocht ik te Gorinchem en in de omstreken werkzaam zijn. Innige banden, die de tand des tijds niet kan doorknagen, ja de dood niet kan verbreken, werden er tusschen mij en de ware kinderen Gods gelegd; en de geestelijke kinderen die ik voor Christus mocht winnen waren mij dierbaar ... Als gescheurd van veler harten, vertrok ik in Nov. 1850.

De kerkeraad van Gorinchem schrijft in zijn attestatie en akte van ontslag aangaande ds. Middel onder meer, dat de predikant heeft gearbeid:

tot bevestiging van de wonderen van Gods genade aan Zijne arme kinderen geschonken, tot opbouw van Sion, en uitbreiding van het Koninkrijk onzes lieven en dierbaren zaligmakers Jezus Christus. En hier blijven gedenkzuilen voor. Hem ter eere onzes Gods zijns Zenders in dit gedeelte van Zijnen wijngaard, met welke wij onzen Schepper zullen loven in eeuwigheid. Alsmede dat wij tezamen in onderlinge liefde, vrede en eenheid den tijd onzer bediening hebben geleefd, Hij als een andere Mozes, en door ons als een Aaron en Hur is ondersteund geworden. De Jehovah zij de eere, Hij weet alle dingen.

Dr. J. Wesseling

De Afscheiding van 1834 in Zeeland

1834-'69

Deel I

**De Bevelanden
en Zeeuws-Vlaanderen**

Barneveld. De Vuurbaak. 1987

VII. Wolphaartsdijk

Wolphaartsdijk (Wolfaartsdijk) - 7 km ten noordwesten van Goes en vroeger ook wel Oostkerke genoemd - lag tot 1809 nog op een eiland, aan de zuidkant begrensd door het water de Schenge. Door de indijking van de Wilhelminapolder in 1810 raakte het dorp verbonden met het vasteland van Zuid-Beveland.

Wolphaartsdijk telde ± 1840 ongeveer 1350 inwoners, van wie er 1250 Hervormd waren. Deze laatsten hadden als predikant J. ab Utrecht Dresselhuis, een in zijn dagen vermaard theoloog en historieschrijver. Hij was in 1789 in Kampen geboren, studeerde theologie in Utrecht en werd in mei 1811 door zijn vader als predikant in Hoofdplaat (in westelijk Zeeuws-Vlaanderen) bevestigd. Op 10 oktober 1819 deed hij zijn intree in de gemeente van Wolphaartsdijk. Daar heeft hij 38 jaar lang gestaan. Hoewel hij in die periode wel beroepen heeft gekregen (Sas van Gent, Cadzand en Domburg).

In 1857 greep de dood van zijn 27-jarige, enige zoon Johannes Gerardus, advocaat in Goes¹, hem zo diep aan, dat zijn gezondheid geknakt raakte en hij zijn emeritaat moest aanvragen; dit werd hem per 1 januari 1858 verleend.

Zijn ligging als predikant en theoloog is terecht getypeerd als 'liberaal'. Van de Afscheiding moest hij dus niets hebben. Ontegengesteld is ab Utrecht Dresselhuis een geleerd en werkzaam man geweest. In 1852 verleende de universiteit van Groningen hem zelfs een eredoctoraat. Naar het heette zou een hinderlijke doofheid de oorzaak ervan zijn geweest, dat hem een professoraat in de theologie is ontgaan.

Als historicus was hij overtuigd van de noodzakelijkheid van zelfstandige bronnenstudie. Daarom is hij ook zelf de archieven gaan bestuderen. Hij heeft veel gepubliceerd zowel op theologisch als historisch gebied.²

Ook in het Hervormd kerkverband heeft hij een belangrijke plaats ingenomen: vanaf juli 1839 was hij praeses van het classicaal bestuur van Goes en lid van het prov. kerkbestuur van Zeeland. Meer dan 20 jaar was hij schoolopziener (1835-'57).

Na zijn emeritering in januari 1858 verscheen in de theologische periodiek *Boekzaal der geleerde Wereld* het volgende bericht: De verdiensten van den onvergetelijken voorganger en vriend zijn in de Nederlandsche Hervormde kerk en op wetenschappelijk gebied zóó algemeen bekend, dat het overbodig mag gerekend worden hierover uit te weiden.

Alleen kunnen wij niet nalaten het getuigenis af te leggen, dat weinigen zóó onvermoeid bezig waren om met hunne talenten in allerhande betrekkingen woeker te bedrijven, en dat zelden een Evangeliedienaar zóveel aanspraak had op eene eervolle rust als Dr Dresselhuis.³ Op 23 augustus 1861 is hij na een langdurige ziekte in Middelburg overleden, bijna 72 jaar oud.⁴ Hij werd begraven in Wolphaartsdijk, waar een jaar later op kosten van vrienden en vereerders een gedenkteken voor hem is geplaatst.⁵

Het begin van de Afscheiding

In de Hervormde kerkeradsnotulen van 3 april 1836 vinden we de eerste onttrekking in verband met de Afscheiding vermeld. De praeses deelde mee, dat Cornelis van der Blik' bij hem was geweest om te vertellen, dat hij zich aan de Hervormde kerk onttrok, waarop ds. Dresselhuis hem had verzocht zelf op de kerkeraad te komen. Hij kwam. Aan Van der Blik werd nu gevraagd welke redenen hij had "om zijne belijdenis te herroepen en zich van de Hervormde kerk af te scheiden". Zijn antwoord was, dat hij zich niet langer kon verenigen met de leer, die in die kerk werd verkondigd.

Natuurlijk vroeg de praeses hem of hij zijn standpunt wilde verduidelijken. Maar "na eene langdurige redenwisseling niets gevorderd zijnde en de man steeds op hetzelfde

terugkomende, zonder eenig bepaald punt aan te wijzen, maar er bijvoegende, dat hij reeds sedert eenige jaren zoo dacht en zich daarom aan de Godsdienstoefeningen en de viering van het H. Avondmaal had onttrokken, vroeg hem (nu) de Predikant hoe hij dan nog op den 25 October 1835 bij den doop van zijn laatste kind had kunnen antwoorden, gelijk hij gedaan had?"

Van der Blik antwoordde "dat zijn hart daarover bloedde, en hij om vrede voor zijn gemoed tot dezen stap besloten had, en hij dus bij zijn verzoek (om uit het lidmatenregister te worden geschrapt) volhardde". Op de vraag of dit verzoek alleen voor hemzelf gold of ook voor zijn vrouw en kinderen antwoordde hij "dat hij dat alleen voor zich zelve vroeg, zijnde de zijnen nog blind als heidenen, maar hij door Gods genade tot kennis der waarheid was gekomen, die in de tegenwoordige Hervormde kerk niet meer gevonden werd". Hij bleef dus bij zijn besluit zich af te scheiden.

De kerkeraad besloot hem "ter voorkoming van een te laat berouw" enige dagen bedenktijd te geven.

Twee weken later was er weer kerkeraadvergadering.⁷ Ds. ab Utrecht Dresselhuis deelde mee, dat Van der Blik opnieuw bij hem aan de pastorie was geweest "met de verklaring dat hij zich afscheidde van de tegenwoordige bedorvene Gereformeerde kerk". Hoewel hij nog had geprobeerd om "den verbijsterden tot andere denkbeelden te brengen", het was niet gelukt.

Een verzoek nog eens op de kerkeraad te komen, had Van der Blik afgewezen en later had hij bij koster D. van de Linde een briefje bezorgd, waarin hij "vrijwillig en duidelijk" verklaarde zich af te scheiden van het sedert 1816 bestaande Hervormde kerkgenootschap. Voor de kerkeraad bleef weinig anders over dan deze onttrekking openlijk vanaf de preekstoel aan de gemeente bekend te maken.

Dan blijft het op dit punt een jaar stil, maar in maart 1837 kreeg de kerkeraad met enkele nieuwe onttrekkingen te maken, namelijk van Nikolaas Schipper (oud 86 jaar!), van Johannes de Jonge en zijn vrouw Jannetje Lucasse, en van Maatje Clement, de huisvrouw van Krijn van Luik. De onttrekking van Nikolaas Schipper zou men doorgeven aan de diaconie van de Hervormde gemeente van Hoedekenskerke, omdat hij daar bedeed werd.'

Het druppelde nog even na, want een dag later - 26 maart '37 - kwam er nog een bericht van afscheiding binnen van Izak Caen (Caan) en zijn vrouw Dina Koole. Het was "een bittere en dwaze brief⁸, volgens de kerkeraad.⁹

Deze Izak Johannes Caan, een 52-jarige timmerman, moest in augustus 1837 zich verantwoorden voor de rechtbank in Goes. Waarvoor? We gaan het vertellen aan de hand van een proces-verbaal door de burgemeester van Wolphaartsdijk, Egbert Petrus Lenshoek, aan de officier van justitie bij de rechtbank van Goes en aan de gouverneur van Zeeland verzonden.

Hij rapporteerde, dat op vrijdagavond 14 juli 1837 tussen 8 en 9 uur "de zoogenaamde bekende" ds. Budding met twee schippers "met een vaartuig moet gekomen zijn tot in de Zandkreek alhier". Terwijl het vaartuig daar voor anker bleef liggen, begaf ds. Budding zich naar het huis van Izaak Johannes Caan, timmerman, "wonende op den dorpe Oud Sabbinge in Wolphaartsdijk". Daar leidde Budding een "Godsdienstige vereeniging en oefening", die "tot ruim elf uren in den nacht duurde", waarna hij weer aan boord van het vaartuig, dat hem gebracht had, was gegaan.

In die bijeenkomst had ds. Budding ook een kind gedoopt, namelijk dat van "Johannes de Jonge, broodbakker, en van zijne huisvrouw Jannetje Lucasse, wonende in deze Gemeente, die beide daar bij tegenwoordig waren".

Verder rapporteerde de burgemeester "dat deze bijeenkomst en plegtigheid van doop ...

welligt in verband heeft gestaan met vroeger door Budding in deze Gemeente gedane visites". De bijeenkomst, waarin ook was gecollecteerd, was gehouden "met opene deuren". En hoewel het precieze aantal aanwezigen niet kon worden vastgesteld, het moesten er, doordat "nieuwschierige mannen, vrouwen, jongelingen, jongedochteren en kinderen, die voor zoo ver zij tot in de kamer en in de gang van gemeld woonhuis onverhinderd zijn kunnen binnen komen", meer dan 20 zijn geweest.

Het bovenstaande was de burgemeester meegedeeld door Antonie de Boe, smidsknecht, wonende alhier, die met Huibregt van den Dorpel, boerenknecht, Marinus de Fouw en Marinus Stroosnijder, arbeiders, allen wonende te Wolphaartsdijk en die met nog vele andere nieuwsgierigen de bijeenkomst hadden bijgewoond.

Ook had de burgemeester vernomen, dat in de kamer behalve Caan en zijn huisgenoten, Budding met zijn schippers en Joh. de Jonge en zijn vrouw, ook nog de volgende personen aanwezig waren:

Maria Kallemein, vrouw van Marinus Hoekman, arbeidster.

Gola Vereeke, huisvrouw van Engel Arnoijs, winkelier.

Neeltje Tazelaar weduwe Janus Katsman, particuliere.

Maatje Klement, vrouw van Krijn van Luik, arbeidster.

Nicolaas Schipper, van beroep schipper, met zijn huisvrouw Pieterella Leijs.

Cornelis Frederikse van der Bliet, arbeider.

Adriana Cornelia van Uije, winkelierster, vrouw van Marinus Sandee, allen wonende te Wolphaartsdijk.¹⁰

Het gevolg van dit proces-verbaal was, dat twee beklagden zich voor de rechtbank te Goes moesten verantwoorden. Het waren:

1. Huibert Jacobus Budding, zoon v. Willem, 27 jaar, geb. Rhenen, wonende te Middelburg, herder en leeraar in de gereformeerde kerk.

2. Izak Johannes Gaan, zoon v. Adriaan, 52 jaar, geb. Middelburg, wonende Wolphaartsdijk, timmerman.

Beiden werden vrijgesproken op grond van het feit, dat de bewuste godsdienstoefening op 14 juli 1837 slechts als een 'toevallige' samenkomst kon worden beschouwd.¹¹

Maar bij appèlvonnis van de rechtbank te Middelburg¹² werden beide beklagden wèl beboet, met resp. f 100,- en f 25,-.

In de stukken bij dit vonnis behorende, lazen we nog de volgende situatie-tekening:

Caan verklaarde, dat hij op vrijdagavond 14 juli '37 van zijn werk thuiskomende, in zijn woning ds. Budding had aangetroffen. Van diens komst had hij van te voren niets geweten.

Budding vroeg hem of hij erin toestemde, dat het kindje van Joh. de Jonge nog diezelfde avond bij hem (Caan) in huis kon worden gedoopt. Vervolgens werden op verzoek van ds. Budding de Afscheidenen van Wolphaartsdijk, met uitzondering van Caan allen "op het nieuwe dorp" wonende, uitgenodigd om de plechtigheid bij te wonen (Caan zelf woonde in Oud-Sabbinge, een kwartier gaans ten noordwesten van Wolphaartsdijk).

Er waren 7 personen via de achterdeur naar binnen gekomen; de voordeur zat zoals gewoonlijk dicht. In de kamer waren lang geen 20 personen aanwezig geweest, maar Caan wist niet te vertellen, hoeveel mensen op het erf of in de gang hadden gestaan.

Ds. Budding had gepreekt en het kindje gedoopt. De collecte was voor de Afscheiden gemeente in Goes geweest (waar de leden uit Wolphaartsdijk toen nog bij hoorden).

Een paar jaar later - in 1839 - volgde de 'stichting' van de Afscheiden gemeente van Wolphaartsdijk.

Instituering 23 mei 1839

Bij de Hervormde kerkeraad waren intussen weer een aantal berichten van onttrekking binnengekomen. In die van 3 februari '39 lagen briefjes van afscheiding op tafel, ingediend door Jan Slabbekoorn en Fransina Kosten, vrouw van L. Clement.

En verder van Jan Goetheers minderjarige dochter Jannetje (die nog geen belijdend lid was).¹³

In de kerkeraadvergadering van 28 maart '39 waren er gelijksoortige mededelingen van:

Nicolaas Schipper en zijn vrouw Pieterella Leijs met hun kinderen.

Matthijs Weststrate en vrouw Leuntje Spruit en kind.

Adriaan van Luik en zijn vrouw Adriana Machielse.

(Deze laatste was niet erg standvastig en had enkele maanden later al spijt van haar stap gekregen. De Hervormde kerkeraad wilde haar wel weer accepteren, mits ze enige maanden achter elkaar trouw de kerkdiensten bijwoonde.)

En op 12 mei '39 waren er op de Herv. kerkeraad berichten binnengekomen van de lidmaten:

Marcus de Bokx

Cornelis Goetheer

Jan Goetheer en zijn vrouw Maatje Vereeke met hun kinderen Pieter, Maatje en Cornelis.

De instituering was toen al vlakbij. In de classisvergadering van de Afgescheiden kerken van 3 april 1839 werd besloten in Wolphaartsdijk een gemeente te institueren, welk besluit op donderdag 23 mei '39 is uitgevoerd "door de Broeders uijt de Stad" (Goes)". *Wessels* noemt 20 mei als datum; het was een maandag, maar in de classisnotulen staat duidelijk 23 mei.

Tot ouderlingen zijn toen bevestigd:

Jan Goetheer, kleermaker.¹⁵

Joh. de Jonge Mzn., broodbakker.¹⁶

En tot diakenen Marcus de Bokx, landman."

Engel Westveer, arbeider. ¹⁸

Daar hebben we dus de eerste kerkeraadsliden van de Afgescheiden kerk van Wolphaartsdijk. De stichting vond in een zeer ongunstige tijd plaats, want de troebelen om de persoon en het optreden van ds. Budding waren in volle gang en op weg naar een climax of liever naar een dieptepunt. In oktober '39 zou hij namelijk worden afgezet, doordat er onmogelijk nog met hem viel samen te werken. Ook in Wolphaartsdijk had hij echter zijn aanhangers, b.v. Isaac Caen, één van de Afgescheidenen van het eerste uur. De classis van juli '39 besloot hem te vermanen, omdat hij zich "op hem zelve" hield. Hij kwam dus niet meer in de kerk. En een jaar later werd hij beschouwd als zich te hebben onttrokken. ¹⁹

Cornelis Frederik van der Blik en Leendert Clement²⁰ zochten ook hun heil bij ds. Budding, zodat ze los raakten van de Afgescheidenen in Wolphaartsdijk. Later vinden we L. Clement weer in deze kring terug. De eerste kerkeraad was wel zeer actief, haast te actief. Want in een schrijven van september 1840 vanuit Goes gericht aan ds. C. v.d. Meulen - toen nog te Middelharnis - lezen we, dat de gemeente van Wolphaartsdijk een nieuw kerkje had laten bouwen.²¹

Toen ze er voor de eerste maal in samenkwamen "hebben zij ook een proces-verbaal gekregen". De gemeente was toen immers nog niet door de koning erkend. J. de Jonge en K. Schipper werden daarom elk tot f 100,- boete veroordeeld.²²

Na nog van enkele elders beboete samenkomsten melding te hebben gemaakt, concludeerde de schrijver uit Goes: "en dus ziet gij, waarde broeder, hoe zwaar de vervolgingen zijn".²³

We kunnen dit voor Wolphaartsdijk illustreren met een procesverbaal, door burgemeester Egbert Petrus Lenshoek opgesteld en waarin het gaat over dit illegale kerkje en de Afgescheiden kerkgangers. Op zondag 7 juni 1840 waren burgemeester en veldwachter 's

middags om 2 uur samen naar "een zeker nieuw gebouw gegaan, staande op den gronde of erve van Nicolaas Schipper, van beroep schipper". Het was "onlangs door eenige afgescheidenen van de gevestigde Hervormde Kerk of zogenaamde Separatisten gebouwd", met de bedoeling er kerkdiensten in te houden.

Toen de burgemeester en zijn veldwachter binnenkwamen, constateerden ze, dat bakker Johannis de Jonge "staande voor een preekgestoelte of lessenaar" als 'spreker' bezig was in een godsdienstoefening, bezocht door 51 personen. 's Morgens was er al een soortgelijke bijeenkomst gehouden.

Aan het verzoek van .de burgemeester om met de vergadering op te houden, antwoordde De Jonge met een weigering. De burgemeester ging nu maar weg, nadat hij eerst nog de namen van de aanwezigen had genoteerd. En dit laatste is voor ons van belang. Omdat we zo de namen van verreweg de meeste Afgescheidenen in Wolphaartsdijk uit de begintijd aan de weet komen, met enkele waardevolle personalia er nog door ons aan toegevoegd.

We nemen de lijst in de tekst op. Eerst volgen de namen van 32 personen uit Wolphaartsdijk en dan nog 3 uit 's Heer Arendskerke.

- 1 Johannes de Jonge, broodbakker.
- 2 Nicolaas Schipper, ook schipper van beroep.'
- 3 Jan Goetheer, kleermaker en winkelier.
- 4 Marcus de Bokx, landman.
- 5 Engel Westveer, arbeider.
- 6 Matthijs Weststrate, arbeider.25
- 7 Cornelis Goetheer, particulier.
- 8 Leendert Klement, arbeider.
- 9 Jan Slabbekoorn, kleermaker.
- 10 Adriaan Westveer, arbeider.
- 11 Cornelis Katsman, boerenknecht.
- 12 Adriaan van Luik, arbeider.
- 13 Jacobus Koeman, boerenknecht
- 14 Engel Arnoijs, kleermaker en winkelier.
- 15 Abraham Remijnse, landbouwer.
- 16 Jacob Westplate, arbeider.
- 17 David van de Kreeke, boerenknecht.
- 18 Krijn van Luik, arbeider.
- 19 Arij Geelhoed, landbouwer.
- 20 Nicolaas Schipper den ouden, particulier.

Dit waren de mannen. Zoals in de kerk in die tijd mannen en vrouwen gescheiden zaten in aparte vakken, volgen nu apart de vrouwen, met de naam van hun man en hun eventueel beroep erbij.

- 21 Maatje Klement, arbeidster, huisvrouw van Krijn van Luik.
- 22 Jannetje Lucasse, particuliere, huisvrouw van Johannes de Jonge.
- 23 Piernella Leijs, particuliere, vrouw van Nicolaas Schipper.
- 24 Leuntje Spruit, particuliere, huisvrouw van Matthijs Weststrate.
- 25 Janna Zuidweg, winkelierster, vrouw van Jacob Koeman.
- 26 Francina Kosten, arbeidster, vrouw van Leendert Klement.
- 27 Maria Goetheer, landbouweresse, vrouw van Abraham Remijnse.
- 28 Gola Vereeke, winkelierster, vrouw van Engel Arnoijs.

29 Maatje Vereeke, winkelierster, vrouw van Jan Goetheer.

30 Jannetje Goetheer, particuliere.

31 Magritha de Haan, arbeidster, vrouw van Cornelis van der Bliet.

32 Adriana Machielse, arbeidster, vrouw van Adriaan van Luik.

En dan volgen zonder toevoegingen de namen van 3 personen, die in 's Heer Arendskerke woonden:

33 Jan Rottier.

34 Jacobus Westveer.

35 Willem Kakebeeke

Het aantal aanwezige kinderen bedroeg 16 (niet met name genoemd). We komen nog even op het nieuwe kerkje van de Afscheidenen terug. Op verzoek van de officier van justitie bij de arrondissementsrechtbank in Goes, gaf de burgemeester daarvan de volgende beschrijving: Het was lang ruim 9 ellen, breed ruim 6 ellen en bezat 4 ramen, 2 aan de noorden 2 aan de zuidkant, en een deur voor de ingang. Een zolder was er niet; het dak was met planken beschoten en met blauwe pannen gedekt. In het gebouw stonden een lessenaar ("of spreekgestoelte") en enige "banken voor zitplaatsen". Een "stookplaats" was er niet, evenmin een "slaapplaats", wat er wel op wees, dat het gebouw niet voor bewoning was bedoeld.

Toen we dit lazen, vroegen we ons af: hoe was het dan in het winterseizoen met de temperatuur in het kerkgebouw gesteld, of waren onze voorvaders beter bestand tegen een onverwarmd kerkgebouw dan onze generatie? Een stoof? Ja zeker, maar was dit meubelstuk dan een voldoende bron van verwarming?

Volgens de burgemeester stond het kerkgebouwtje "geheel op zich zelve, afgescheiden van alle andere gebouwen op den grond of erve van Nicolaas Schipper alhier, sectie A. no. 313".

Ook gaf hij nog de samenstelling van het "kerkbestier" op: Jan Goetheer en Johannes de Jonge waren ouderlingen, Marcus de Bokx en Engel Westveer diakenen, terwijl Matthijs Weststrate de voorzanger was. Maar dit was hem nooit "legaal" meegedeeld.²⁶

Er bleef dus voor de burgemeester in de kerkdiensten van de Afscheidenen - juridisch gezien - iets zitten, dat hij niet over zijn kant kon laten gaan.

Dit blijkt ook weer uit een proces-verbaal door hem opgemaakt op zondag 21 februari 1841. Die dag was hij 's morgens om 10 uur met zijn veldwachter naar het Afscheiden kerkje gestapt, dat eigendom was van de ons al bekende voormannen Nicolaas Schipper, Jan Goetheer, Marcus de Bokx en Joh. de Jonge. In het proces-verbaal noemde hij die namen nog eens apart. Behalve dit 4-tal had hij in het gebouw nog ruim 30 bezoekers aangetroffen. Deze waren bij zijn komst net een psalm aan het zingen. Op zijn vraag of men ook toestemming had een kerkdienst te houden, was het antwoord geweest: "Neen, want dat deswegens toch gene vervolgingen voor de Regtbanken meer plaats hadden." De burgemeester was nu maar weer naar huis gegaan, nadat hij plichtmatig nog had verzocht de kerkdienst te beëindigen.

Om nog even bij het kerkgebouwtje stil te staan, J. van der Baan geeft ons in zijn Geschiedenis der Gemeente Wolphaartsdijk (1866) de volgende informatie: "Al in 1840 waren de Afscheidenen begonnen met het bouwen van een kerkje even buiten het dorp, beneden aan de Noorddijk, in de Oosterlandse polder. Het gebouw lag oost-west gericht en de eerste die erin had gepreikt, was ds. Cornelis van der Meulen van Goes geweest. Twee jaar later reeds (1842) moest het vergroot worden. Men deed dat "door de lengte nu voor de breedte aan te nemen en het zo in een noord-zuidwaartse richting te brengen", terwijl in 1845 aan de zuidzijde nog een woning werd bijgebouwd, bestemd voor de eerste door de gemeente beroepen predikant Wijnand Gardenier.²⁷

Erkenning 10 mei 1841

Voor een goede en ongestoorde gang van zaken was het beslist noodzakelijk, dat de Afscheiden gemeente door de koning werd erkend. Nu was er pas een nieuwe koning gekomen. Willem I was in 1840 namelijk opgevolgd door Willem II, die zich minder strak tegenover de Afscheidenen opstelde dan zijn vader had gedaan.

Op 25 februari 1841 ging er daarom vanuit Wolphaartsdijk een rekest naar de nieuwe koning om erkenning als zelfstandige gemeente in de burgerlijke maatschappij. Het stuk was ondertekend door 19 personen. 28

Een kleine 3 weken later - 16 maart 1841 - stuurde de burgemeester opnieuw een proces-verbaal naar de officier van justitie. We lezen erin dat veldwachter Adriaan Thorenaar de vorige avond om ongeveer 7 uur naar het huis van bakker Joh. de Jonge (wonende A. no. 47) was gestapt en daar een groot aantal personen - meer dan 100 - had aangetroffen van wie er ook velen uit Goes kwamen.

Als voorganger trad op "een persoon genaamd Vermeulen". Hiermee werd natuurlijk bedoeld ds. Cornelis van der Meulen uit Middelharnis, die in die week in verscheidene gemeenten op Z.-Beveland zou preken en enkele maanden later dominee in Goes werd.

Hij had in de bovengenoemde samenkomst ook nog 2 kinderen gedoopt, één van de ouderling Joh. de Jonge en één van diaken Engel Westveer. Aan het eind van de dienst was bij de uitgang nog gecollecteerd door Marcus de Bokx en Engel Westveer, de ons al bekende diakenen. Gelukkig kwam spoedig de erkenning af, namelijk bij K.B. van 10 mei 1841 no. 80. En daarmee was aan alle zorgen over illegale kerkdiensten een einde gekomen.

Nu was ook de weg vrij voor een eigen dominee. Men had een tip gekregen - waarschijnlijk via ds. Van der Meulen van het naburige Goes - dat student Wijnand Gardenier Czn. misschien wel wat was voor Wolphaartsdijk. Deze had een poos bij ds. Scholte in Utrecht gestudeerd en was toen in het gezin van ds. Van der Meulen - die ook bij ds. Scholte in opleiding was - "in de kost" geweest.

Uiteraard zal ds. Van der Meulen zijn vroeger studiegenoot Gardenier wel geïnformeerd hebben over de vacature in Wolphaartsdijk. Beide mannen hadden nog schriftelijk en ook wel persoonlijk contact met elkaar. Het blijkt uit een brief door Gardenier in september 1841 vanuit zijn geboortedorp Piershil geschreven aan ds. Van der Meulen p/a ouderling Van Loon te Zwijndrecht.²⁹

Piershil ligt in de Hoekse Waard, één van de Zuidhollandse eilanden, ten zuidwesten van Oud-Beijerland. En ds. Van der Meulen hielp enkele weken de gemeente De Hitsert (Zuid-Beijerland) en andere gemeenten in de buurt. Het was zijn vorige werkterrein.

Gardenier had - toen hij "op den Hitsert" was - met ds. Van der Meulen afgesproken samen naar Zeeland te reizen, maar berichtte nu, dat hij verhinderd was. Blijkbaar had hij weer eens een depressieve bui. Hij schreef tenminste: "Het uit en inwendig donker zijnde bij mij, doet mij de lust vergaan om vrienden te bezoeken; in- en uitwendige aanvechting en strijd maken mij den weg onbeschrijfelijk moeilijk, zoo zelfs, dat het mij somtijds moedeloos zou maken, maar och, ik hoop de Heere zal naar zijne beloftenissen ook mij niet meer geven dan ik dragen kan. Hij weet toch wat maaksel ik ben, gedachtig zijnde dat ik stof ben."

"Ik weet niet wat Gods weg met mij zal zijn, ziende op mijne onbekwaamheid en ongeschiktheid tot den dienst des Heeren." 30

Inderdaad kreeg student Gardenier het beroep uit Wolphaartsdijk. De kerkeraad deelde dit op 6 oktober 1841 op de prov. vergadering mee. Hoewel Gardenier er niet negatief tegenover stond, wilde hij voorlopig geen beslissing nemen, maar wenste nog "eenige studietijd". 31

Die bracht hij blijkbaar door in Schiedam bij ds. Brummelkamp. Op 23 november 1841 schreef hij vanuit Schiedam aan ds. Van der Meulen te Goes, dat "drukke bezigheden" hem hadden verhinderd eerder te schrijven, maar hij had hem "reeds door den schipper van Wolphaartsdijk doen groeten".

Hij vervolgt dan:

"Wat het uitwendige aangaat heb ik het hier redelijk wel naar mijn genoegen, en te meer daar ik met de medestudenten een hartelijk verkeer heb, en in Ds. Brummelkamp eene minzame toegenegenheid bespeur, terwijl hem de zaak der opleiding grootelijks ter harte gaat, zodat hij zoo veel hem doenlijk is, alles aanwendt wat ter bevordering onzer kennis kan verstrekken.

Ook naar mijnen inwendige toestand mag ik zelfs onder de drooge studien der talen, de Heere nog somtijds ontmoeten, hetwelk mij dan ook onder alle bezwaren somtijds moed geeft, dat de Heere zijn begonnen werk niet zal laten varen; dat Hij de magtige is om ook mij te bekwamen en aan te gorden tot zijn dienstwerk, en hoemeer dat ik inzien mag krijgen in zijne volheid en algenoegzaamheid, hoemeer dat dit gevoel en deze hoop in mij verlevendigt.

Het is ook somtijds omgekeerd, wanneer alles donker in en rondom mij is, wanneer de bestrijdingen en aanvallen der vijanden op mij aankomen, wanneer ik zie op het groote, zwaarwigtige werk der bediening, en wanneer ik mijn onbekwaamheid, ongeschiktheid en onkunde zie en gevoel.

O! dan wordt het mij bang, dan zeg ik, wat zal er van mij worden, ja dan maakt het mij wel eens moedeloos, niet wetende hoe de zaak aan te vatten; maar och, geliefde broeder, wat zal ik daar verder over schrijven, gij zijt daarin ook geen vreemdeling."

Omdat er in Zeeland zo'n groot gebrek aan predikanten was, attendeerde hij ds. Van der Meulen op Lankhorst, een gewezen onderwijzer te Schoonhoven; "tot nog toe is hij beroepbaar; hij is een godvreezend en bekwaam man, die na enige opleiding spoedig bekwaam zou zijn; gij kent de toestand der gemeenten bij u (en) welk van die hem konden gebruiken".

Ook had hij "bij geruchte" gehoord, dat Steketee in Zeeland beroepen was: "het zou mij hoogst aangenaam zijn". Na nog enkele kerkelijke nieuwtjes te hebben vermeld o.a. over de 'onbesuisde driften' van ds. Duin, schrijft hij in een P.S. dat zijn adres in Schiedam is bij J. van Beek aan huis op het St. Janskerkhof naast de Latijnse school.

In de prov. vergadering van 5 januari 1842 werd meegedeeld, dat Wijnand Gardenier het beroep naar Wolphaartsdijk had aangenomen. En in diezelfde vergadering besliste men, dat de Afgescheidenen op Noord-Beveland o.a. in Colijnsplaat (die nu bij Goes hoorden) zich bij Wolphaartsdijk moesten aansluiten. Dit was logisch, want dan konden die weinige leden door ds. Gardenier en zijn kerkeraad vanuit het dichterbij gelegen Wolphaartsdijk worden verzorgd.

Inmiddels was deze nog altijd niet geëxamineerd. Dat moest nu nodig gebeuren. Maar door wie? Ds. Scholte - hoewel geschorst - wilde wel naar Goes komen, maar ds. Brummelkamp - ook uitgenodigd - niet, omdat hij vond dat een geschorst predikant (Scholte) niet mocht examineren. Het moest dan maar zonder Brummelkamp afgehandeld worden, vonden de Zeeuwen, en in de prov. vergadering van woensdag 6 juli 1842 in Goes gehouden, vond het examen plaats. Het werd afgenomen door de predikanten ds. Van der Meulen en ds. Scholte. Er waren twee examinandi, namelijk W. Gardenier en C. Steketee. Beiden werden met algemene stemmen toegelaten en 's avonds "voor eene talrijke schare met oplegging der handen in hun ambt bevestigd".³² Met als tekst Matth. 10:16: "*Zie, Ik zend u als schapen in het midden der wolven; zijt dan voorzichtig gelijk de slangen en oprecht gelijk de duiven.*"

Ds. W. Gardenier sept. 1842-27 aug. 1853

In september 1842 vond de bevestiging en intree van Wijnand Gardenier in Wolphaartsdijk plaats.

Het eerste notulenboek van de kerkeraad begint met 19 september 1842, zodat we vanaf die datum tot onze vreugde over kerkeraadnotulen beschikken, al gapen daarin af en toe grote hiaten.

Bij zijn komst kreeg ds. Gardenier geen van te voren vastgesteld traktement. Hij "kwam in het geloof", zoals dit dan heette. Toen een half jaar later op een prov. vergadering werd gevraagd, hoe het met het predikantstraktement in Wolphaartsdijk stond, antwoordde ds. Gardenier, dat hij geen klagen had, maar dat de vacante gemeenten, waar hij geregeld preekte "wel wat meer konden doen".³³

Als in het kerkelijk leven een nieuwe periode begint, b.v. met de komst van een nieuwe dominee, dan is het gebruikelijk, dat oude regelingen nog eens worden bekeken of aangescherpt. Zo ging het ook in Wolphaartsdijk. Ds. Gardenier en zijn kerkeraad namen geen halve maatregelen: om de 14 dagen een kerkeraadvergadering, en een ouderling of diaken die zonder geldige redenen niet verscheen, kreeg 25 cent boete te betalen. Stoere taal!

Maar de werkelijkheid? Kijken we in het notulenboek, dan zien we, dat de tweede kerkeraadvergadering inderdaad twee weken na de eerste werd gehouden - resp. 19 september en 3 oktober '42 - maar de rest van het jaar vinden we geen enkele notulen meer. Voor heel 1843 telden we maar 4 vergaderingen, voor 1844 slechts 6, voor 1845 helemaal geen en voor 1846 slechts één in januari. En dan valt vervolgens de grote stilte, die meer dan 7 jaar duurt, tot augustus 1853. In die maand is ds. Gardenier namelijk naar Amerika geëmigreerd.

De werkelijkheid was dus wel heel anders dan de ferme taal in het begin van het notulenboek zou doen verwachten. Nee, voor de beschrijving van de periode van ds. Gardenier in Wolphaartsdijk hebben we aan de kerkeraadnotulen maar weinig. Maar dat weinige gaan we natuurlijk wel gebruiken.

De grote schaarste aan notulen, ja het jarenlang ontbreken daarvan, doet ons wel vermoeden, dat er iets of misschien wel veel niet in orde was. Zeker in de verhouding tussen predikant en kerkeraad. Het was ook zo. En wat waren de oorzaken daarvan?

Ze waren zeker ook wel van financiële aard, maar in het begin toch nog niet. Wel viel het ons op, dat al op de tweede door ds. Gardenier gepresideerde kerkeraadvergadering³⁴ besloten was op de eerstkomende prov. vergadering³⁵ een meningsverschil tussen hem en zijn medebroeders ter sprake te brengen. Het ging over het "aannemen van lidmaten".

De kerkeraadleden waren van mening, dat als lid van de gemeenten konden worden "aangenomen", die "uitwendig belijdenis doen, zoo als men dit noemt, van de Leere der waarheid, en een onbesproken burgerlijk leven leyden", ook al zijn ze geen "levendige" leden. Diaken E. Westveer onderbouwde dit standpunt met citaten uit het in Afgescheiden kringen groot gezag hebbend werk van W. à Brakel, *Redelijke Godsdienst*.

Ds. Gardenier daarentegen vond, dat alleen zij mochten toegelaten worden, die "belijdenis doen van een levendig geloof des harten", ook al is dat geloof maar klein. Hij wilde dus "de mate des geloofs niet bepalen op grond van Gods Woord en de formulieren van eenheid". Aldus de notulen.³⁶

We veroorloven ons bij dit punt toch een opmerking. Wanneer ds. Gardenier zegt, dat niemand als lid van de gemeente mag worden aangenomen dan zij, die belijdenis doen "van een levendig geloof des harten", al is dat geloof maar klein, en als hij "de mate des geloofs"

niet wil bepalen op grond van Gods Woord en de formulieren van eenheid, dan maakt hij hier een in feite onjuiste, ja zelfs gevaarlijke tegenstelling. Zeker, het geloof moet "levendig" zijn, zetelen in het hart, maar ook tegelijk zich funderen in Gods Woord en zich binden aan de formulieren van eenheid, waarin Gods Woord gelovig wordt nagesproken. Het gaat om hoofd en hart, om de totale mens. Punt in geding is hier: komt het Woord of komt de bevinding voorop?

Voor de gemeente begon het steeds moeilijker te worden om de financiële lasten op te brengen. In maart 1843 was er al een flink tekort, dat nog gedekt kon worden, omdat de gemeente van 4 welgestelde lidmaten samen f 2400,- à 507o had geleend. Het waren Jan Goetheer, Joh. de Jonge Mzn., Marcus de Bokx, alle drie leden van de kerkeraad, en Nicolaas Schipper. Ze hadden de rente over 1841 en '42 zelfs al aan de gemeente geschonken.

Het wisselvallig inkomen van ds. Gardenier werd nu vastgesteld op f 600,- per jaar. Nu had hij tenminste zekerheid, want een mens kan niet alleen leven bij giften in natura als vlees en spek, hoe welkom ook. In januari 1844 besloot men op verzoek van de classis voor eenmaal te collecteren voor schipper Schelleman van Breskens, die in moeilijkheden was geraakt.³⁷

Na juli '44 valt er in de notulen een gat van 1 jaar en na een korte opflukking in januari 1846 stoppen ze tijdens de periode van ds. Gardenier voorgoed. En dat terwijl hij pas in 1853 vertrok!

Zijn laatste kerkeradsnotulen dateren dus van januari '46. In die vergadering waren aanwezig de ambtsdragers ds. Gardenier, J. Goetheer, Joh. de Jonge en M. de Bokx, met de gewone lidmaten M. Weststrate, J. Slabbekoorn en David Goetheer.

Er bleek - wat de financiën betreft - een batig saldo van ruim f 20,- te zijn. Dit was dus niet slecht.

In diezelfde vergadering werd het verzoek van enige Afscheidenen op Noord-Beveland besproken om daar ook te komen "prediken" en wel in de schuur van Isaïc Wondergem. Men besloot aan het gemeentebestuur van Colijnsplaat vrijheid te vragen om in genoemde schuur godsdienstoefeningen te houden. Mocht het antwoord negatief uitvallen, dan ging men bij de koning proberen om toestemming te krijgen (wat ook is mislukt)."

Vervolgens lezen we in die notulen van januari 1846 een voor ons belangrijke notitie, o.i. de sleutel voor de verklaring van de tussen ds. Gardenier en de kerkeraad groeiende slechte verhouding.

Ds. Gardenier vroeg aan de vergadering of de gemeente het huis, dat door hem "met toestemming van de kerkeraad" op grond van de gemeente aan het kerkgebouw was vastgebouwd "niet op rekening zoude willen nemen. En de gelden die door Joos Maas daartoe geleend zijn à 4% rente, op naam zoude willen nemen". Want mocht hij eens vertrekken of overlijden - aldus Gardenier - dan werd het juridisch een heel moeilijke zaak. Wèl wilde hij beloven "indien hij daartoe in staat is" de jaarlijkse rente geheel of gedeeltelijk te voldoen. Maar hij zei er meteen bij, dat daarvan in het komende jaar niets kon komen "uit hoofde van nog huiselijke te betalen schulden".

En in de toekomst zou het ook wel niet mogelijk zijn, omdat "hij niets van zichzelf heeft".

Met meerderheid van stemmen besloot de kerkeraad Gardeniers verzoek in te willigen. Het huis gold dus nu als pastorie en de kerkeraad nam de betaling van de rente aan Joos Maas op zich. Laconiek besluiten de notulen: "De president (ds. Gardenier) neemt op zich om ten zijnen koste het kapitaal op zegel op den naam van de gemeente over te schrijven.

Niets meer te verhandelen zijnde wordt de vergadering gesloten met gebed en dankzegging tot God door den ouderling J. de Jonge.

In naam der vergadering W. Gardenier, President."

Maar... aan het bovenstaande is tot 1853 - het jaar van vertrek van ds. Gardenier - nooit door de gemeente voldaan, zodat al die tijd de gelden en de interesten voor rekening van de predikant zijn gebleven! Aldus een met een andere hand geschreven aantekening onder de notulen van januari 1846.

En dan zwijgen de kerkeradsnotulen tot augustus 1853, meer dan 6 jaar lang. Het grote gat in de kerkeradsnotulen wijst op een sombere periode in de geschiedenis van de Afgescheiden gemeente van Wolphaartsdijk, op jaren waarin de gemeente niet floreerde. We gaan het illustreren met de notulen van de prov. vergadering. Het wordt een hele litanie van klachten. Helaas!

In de prov. notulen van 5 april '48 lezen we, dat ds. Gardenier erover klaagde, dat in zijn gemeente alle "samenbinding" en "eensgezindheid" was verdwenen en dat daarvoor in de plaats waren gekomen "eenzelligheid, onttrekking en verwoesting". Hij zelf was geïsoleerd komen te staan ("op zich zelve") en zag geen kans in harmonie met zijn medekerkeradsleden de tucht nog uit te oefenen. Al in geen 9 maanden was er Avondmaal gehouden.

In de discussie hierover werd opgemerkt: zou de oorzaak van alle ellende misschien ook op het financiële vlak liggen? Ouderling Jan Goetheer gaf toe, dat die opmerking "niet van alle waarheid was ontbloot". Daarom wekte de vergadering Goetheer op "zich toch niet te onttrekken", maar met ds. Gardenier pal te staan voor de waarheid en alles te bevorderen wat "tot samenbinding en eensgezindheid" kon leiden. En te proberen "elkanders lasten te dragen". Goetheer verklaarde "alles daartoe te willen aanwenden".

Het hielp blijkbaar nog niet veel, want in de volgende vergadering³⁹ werd gerapporteerd, dat het in Wolphaartsdijk alles nog "even zorgeloos, liefdeloos en lusteloos" was. Ook ds. Gardenier werd opgewekt de handen niet slap te laten hangen, maar alles te doen, wat maar zou strekken "tot vrede, liefde en eensgezindheid".

Drie maanden later, 4 oktober 1848, was de toestand nog steeds niets verbeterd. Volgens ds. Gardenier kon de tucht niet worden uitgeoefend en daarom was hij bang, dat het hoe langer hoe erger zou worden.

Ds. Stekete van Nieuwdorp en ds. De Waal van Axel-Neuzen-Zaamslag hadden de gemeente intussen bezocht, maar aan hun uitnodiging om klachten in te dienen, hadden maar vier gemeenteleden gehoor gegeven. Terloops merken we hier op, dat 1848 een droevig jaar was voor het gezin Gardenier. In april stierf immers het zoontje Cornelis, bijna één jaar oud, en enkele maanden later - in juli - overleed het dochttertje Barendina, bijna twee maanden oud.⁴⁰

Weer een periode van 3 maanden later - 10 januari '49 - rapporteerde ds. Gardenier, dat er een diaken was afgezet wegens zonde tegen het 7e gebod.

In de volgende prov. vergadering - 4 april '49 - gaf ds. Gardenier te kennen onmogelijk met de kerkeraad te kunnen samenwerken. Ouderling Goetheer hield geen contact meer met hem en ook ouderling Joh. de Jong verklaarde het niet meer met ds. Gardenier te kunnen vinden. Op diens vraag dan eens eerlijk te zeggen, wat de redenen waren, antwoordde de ouderling o.a.:

1. dat dominee al te streng was, vooral in de prediking, zodat men liever had dat er gelezen dan gepreekt werd.

2. dat vele gemeenteleden hun financiële bijdrage niet meer betaalden. Maar - voegde ouderling De Jonge eraan toe - hij zou toch ondanks alle moeilijkheden graag met ds. Gardenier willen samenwerken "tot wegneming van de verkeerdheden en ter herstelling der

vereeniging en liefde in de gemeente".

Blijkbaar kwam er een gunstige wending, want in de notulen van de zomervergadering - 4 juli 1849 - lezen we tot onze blijdschap de notitie: "de toestand dier gemeente (Wolphaartsdijk) is eer verbeterd dan verergerd."

De notulen van de prov. vergadering zwijgen dan enige jaren over de moeilijkheden in Wolphaartsdijk. Toen in die van 1 oktober 1851 aan ouderling De Jonge gevraagd werd hoe de toestand nu in Wolphaartsdijk was, wilde hij "in het belang der gemeente" daarover niet uitweiden. Het klinkt wat raadselachtig. Wat hij precies bedoelde, weten we ook niet. Wel merken we op, dat ds. Gardenier nog geen twee weken later zijn vrouw Barendina Visser⁴¹ verloor. Ze was nog maar 23 jaar oud, op 6 februari 1828 geboren in Colijnsplaat. En ruim 4 maanden eerder was een 5 maanden oud dochtertje, ook een Barendina, overleden.

Pas in de notulen van 7 juli 1852 treffen we weer een passage over de gemeente te Wolphaartsdijk aan. Namens deze gemeente waren als afgevaardigden aanwezig ds. Gardenier met de ons al bekende ouderling J. de Jonge en J. Goetheer. Eén van hen herinnerde aan de eerder gedane belofte om ds. Gardenier in zijn omstandigheden financieel te steunen.

De praeses stelde voor hem een bijdrage te schenken en het restant van een rekening van de geneesheer (groot f 89,75) te voldoen. Naar aanleiding van een verzoek "van sommigen uit Noord-Beveland" besloot men "tot uitbreiding van het Koninkrijk van Christus in het algemeen, en in het belang van ds. Gardenier in het bijzonder" om elke Leraar daar eens te laten preken en het "provenu" (opbrengst) voor ds. Gardenier "af te zonderen". Wel zou deze de Noordbevelandse groepen blijven bedienen.

Al in april 1848 had een verzoek van dien aard uit Noord-Beveland de prov. vergadering bereikt. Het was afkomstig van br. Visser, wonende onder Kats, een klein dorpje niet ver van Colijnsplaat. Deze had in de vergadering persoonlijk aangedrongen "op prediking en stichting ener gemeente". Maar ds. Gardenier - zijn schoonzoon! - verklaarde hier "geen behoefte te hebben gemerkt". Nu kwam uit de vergadering het voorstel om eerst "vrijheid van prediking" aan te vragen en dan af te wachten of er mogelijkheden kwamen. Omdat Visser zich echter niet kon beheersen en "verbitterd" op dit voorstel reageerde, liet men de zaak verder rusten.⁴² Dat het in de gemeente van Wolphaartsdijk nog steeds wrong, bleek wel uit de vraag van ds. Gardenier: hoe te handelen in zijn gemeente, die zich alleszins "eigendunkelijk" bleef gedragen. Het advies van de vergadering luidde: "Volgens Gods Woord blijven volharden in het opwekken, vermanen, bestraffen, ja censureren."

Het jaar 1853 bracht het einde van ds. Gardeniers moeilijkheden in Wolphaartsdijk. Hij emigreerde naar N.-Amerika, na eerst hertrouwd te zijn met de 31-jarige Cornelia van Bloppoel.⁴³ Op 27 augustus '53 preekte hij zijn afscheid.

In de prov. vergadering van 5 oktober 1853 werd nog een brief van ds. Gardenier voorgelezen "geschreven uit Havre de Grace, waarin hij "zijn laatste vaarwel uit Europa ons toeroept". Helaas is dit schrijven niet meer te vinden.

In Amerika werd hij in 1853 eerst predikant in Drenthe (Michigan), daarna in 1854 in Kalamazoo (Michigan), waar hij 13 maart 1856 overleed, 36 jaar oud.⁴⁴

Het zou intussen bijna 11 jaar duren vóórdat Wolphaartsdijk weer een dominee kreeg!

De vacature 1853-'64

Gegevens over het kerkelijk leven in de Afgescheiden gemeente van Wolphaartsdijk

gedurende de lange, predikantloze periode 1853-'64 kunnen we vanaf 19 december '57 weer uit de kerkeradsnotulen putten.

Al moeten we er wel bij zeggen, dat deze in de eerstvolgende jaren in aantal maar heel gering zijn - per jaar 2 of 3. Maar vanaf 1861 gaat het weer beter.

In 1857 blijkt ds. A. de Bruijne van Goes consulent te zijn geworden. Zijn kerkeraad had er geen bezwaar tegen "mits de gemeente Goes daardoor niet verzuimd worde".

In het eind van dit jaar bestond de kerkeraad uit de ouderlingen Jan Goetheer en Cornelis Katsman, met de diakenen Abraham Remijnse (landbouwer en schoonzoon van Jan Goetheer) en Marinus Boone. De laatste werd een jaar later vervangen door David Goetheer (zoon van ouderling Jan Goetheer). Vader Goetheer had echter niet lang meer te leven. Op 16 maart 1860 overleed hij, 72 jaar oud. In de notulen lezen we, dat hij de gemeente meer dan 20 jaar als ouderling had gediend. Zijn zoon David, de diaken, volgde hem in de functie van ouderling op. We geven over de zoon nog een enkele biografische notitie. David Goetheer, evenals zijn vader van beroep kleermaker, was 20 jaar toen hij in april 1837 trouwde met de 19-jarige Aaltje Arnoijs, een kleermakersdochter.⁴⁵ David Goetheer is 16 december 1886 te Wolphaartsdijk overleden, 69 jaar oud. Zijn zoons Jan Goetheer, 29 jaar, landbouwer, en Joos Goetheer, 25 jaar, bakker (wonende te Middelburg) hadden zijn overlijden aangegeven.

Ook over Cornelis Katsman, die jarenlang ouderling is geweest, nog enkele persoonsgegevens. Hij was een zoon van Janus Katsman en Neeltje Tazelaar; zijn beroep was arbeider. Op 11 november 1890 stierf hij te Wolphaartsdijk, 78 jaar oud, weduwnaar van Johanna Dillebeke, die het jaar daarvóór was overleden, 68 jaar oud.⁴⁶

Onthulling monument ds. ab Utrecht Dresselhuis 1 nov. 1862

We hebben in het begin van dit hoofdstuk al geschreven, dat in 1862 in Wolphaartsdijk een gedenkteken voor ds. Dresselhuis is opgericht. We moeten daar nu nog op terugkomen, want de onthulling is er de oorzaak van geweest, dat ouderling David Goetheer in moeilijkheden kwam. Er werden namelijk bezwaren tegen hem ingebracht "omdat hij tegenwoordig is geweest bij de inwijding van het gedenkteken opgericht voor wijlen Do Dresselhuis".⁴⁷

Dit gedenkteken was geplaatst op het plein van de nieuwe school van toen, schuin voor de Hervormde kerk, dus in het dorpscentrum. Op een mooie dag in de zomer van 1986 hebben we het monument eens opgezocht. Het staat er nog; de school niet meer. Er bestaat een uitvoerig verslag van deze plechtigheid in 1862 en van het daarbij gesprokene in de Goessche Courant.⁴⁸

Op 1 november 1862 (Allerheiligen) waren 's middags om 12 uur de genodigden bij elkaar gekomen in het schoollokaal om de toespraken aan te horen, die aan de plechtige onthulling van het gedenkteken voorafgingen. "De Nederlandse vlag wapperde van de toren, versierde het schoolgebouw en plein, verlevendigde de dorpsstraat en omhulde het gedenkteken."

De herdachte had 38 jaar lang als Hervormd predikant in Wolphaartsdijk gestaan, was 22 jaar schoolopziener van het 3e district in Zeeland geweest en had onafgebroken de wetenschap ijverig beoefend. Aan de oostkant van het monument staat te lezen: "Hij wijdde zijn leven aan godgeleerdheid, opvoeding, oudheidkunde, geschiedenis." We halen nu enkele passages uit het verslag van de plechtigheid in de Goessche Courant aan:

De voorzitter van het herdenkingscomité J. Fransen van de Putte, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, en van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen, voerde als eerste het woord en schetste de verdiensten van Dresselhuis.

Als tweede spreker trad op J.P. Snoep, geneesheer te Wolphaartsdijk: Hij keerde zich tegen "de aanrandingen der duisterlingen" en tegen "de vuige taal van dweepzucht, huichelarij en

laster", die de oprichting van het gedenkteken een God ontorende mensenvergoding hadden durven noemen.

Nee, riep hij uit, "het is geen mensenvergoding, wanneer de mensch hulde brengt aan den adel der menschheid, als hij het rein menschelijke, 't welke één is met het Goddelijke, in den broeder erkent en waardeert".

Onze voorouders zelf hadden immers het voorbeeld gegeven om door praalgraven de diensten van groten en edelen te huldigen en zo op te wekken "tot zelfkennis, zelfveredeling en zelfvolmaking". En hij eindigde met de woorden, dat deze dag ons leerde "dat de maat der opgeklaarde begrippen elken dag voller wordt, en dat het ons doel moet zijn om, even als Dresselhuis, den tijd te helpen bespoedigen, waarin de lichtende fakkel der waarheid het geheele menschedom verlichten zal".

Bij de onthulling van het monument zelf sprak ds. E. Moll van Goes: "Leef dan voort! vader Dresselhuis! man van den vooruitgang, man der wetenschap en der praktijk. Leef dan voort in onze harten, trots alle reactie van ongeloof en bijgeloof. Liet gij geen zoon ons na, wij willen uwe zonen zijn. Mogt onverhoopt de geest des kwaads uw gedenkteken omverrukken, de geest des lichts en der waarheid zal het weer oprigten. Leef dan voort, geest des ontslapenen! Op den eersten November is uwe gedachtenis gevoegd bij de gedachtenis aller heiligen".⁴⁹

Tegen de aanwezigheid van ouderling Goetheer bij deze onthulling, was nu bezwaar gemaakt. Hij verdedigde zijn aanwezigheid echter met te zeggen, dat hij de zaak "als geheel maatschappelijk" had gezien. Maar - werd daartegen opgemerkt - Gods Woord zegt toch duidelijk: "Hebt geen gemeenschap met de onvruchtbare werken der duisternis." De kerkeraad wilde echter graag aannemen, dat hij het niet had gedaan "om gemeenschap te willen geven aan al het gezegde door de sprekers bij die oprigting gezegd". Maar hij had toch moeten bedenken "wat hier bij te wachten was geweest".

En de volgende kerkeradsvergadering" werden de bezwaren tegen ouderling David Goetheer "opgeheven", nadat hij "belijdenis van zijn handelingen, verootmoedigd door den Heere" had gedaan.

Hij nam nu zijn "bediening" weer op. Toen hij een maand later bij de periodieke verkiezing van ambtsdragers werd herkozen, vroeg hij toch ontheffing van zijn functie. Ze werd hem door de kerkeraad ook verleend.'

Beroepingswerk

Tot de gemeente Wolphaartsdijk behoorden ook een klein aantal Afscheidenen, woonachtig op Noord-Beveland, in Colijnsplaat en directe omgeving. Aan de voorgeschiedenis van het ontstaan van de Afscheiden gemeente in Colijnsplaat hebben we elders in dit boek een aparte paragraaf gewijd.

In elk geval moeten we hier nu vermelden, dat in september '61 was besloten, dat Colijnsplaat een zelfstandige gemeente zou worden." Ook kwam men overeen samen een dominee te beroepen op een traktement van f 700,- plus vrije woning en vergoeding van de reiskosten van de ene naar de andere gemeente. Daarin was begrepen het veergeld over de Zandkreek (Colijnsplaat ligt op Noord-Beveland). De beide gemeenten zouden elk de helft van het traktement betalen en de onderhoudskosten van de pastorie waren voor rekening van de gemeente, waarin de dominee kwam te wonen.

Toen dit alles geregeld was, kon men met het beroepen beginnen. Wolphaartsdijk koos voor ds. **H.H. Middell, toen te Arnhem**. Maar deze kreeg in Colijnsplaat niet de volstreekte meerderheid, zodat het beroep niet doorging.

Er zat dus geen schot in het beroepingswerk. En het lag ook moeilijk. Op Hemelvaartsdag 14 mei 1863 zou men o.l.v. de consulent ds. De Bruijn van Goes in een vergadering met manslidmaten een nieuwe poging wagen. Vlak voor het begin van de vergadering kwam ook nog binnen de ouderling J.K. van Baaen van de gemeente te Goes. Hij had een voorstel van zijn kerkeraad bij zich.

Na het woord te hebben gekregen, verklaarde hij eerst, dat de kerkeraad van Goes hartelijk met het beroepingswerk van de genabuurde gemeente Wolphaartsdijk meeleeft. Als bewijs daarvan kwam hij nu met een voorstel op dit punt samen te gaan werken en een dominee te beroepen, die ook in Goes zou kunnen werkzaam zijn, b.v. door 12 rustdagen per jaar in Goes of in de hulpkerk te Biezeling te preken. Goes wilde dan f 150,- bijdragen in het traktement en elke keer de dominee naar huis terugbrengen. Wolphaartsdijk moest zorgen, dat er vervoer was naar Goes of Biezeling. Het traktement zou f 800,- per jaar moeten bedragen, plus vrije woning en vrijdom van enkele lasten.

"Met blijdschap" - aldus de notulen - werd dit voorstel door de vergadering aangenomen. Bij het openen van de stembriefjes bleek, dat al de stemmen, op één na, uitgebracht waren op de bekwame ds. W. H. Gispen te Giessendam (hij was in 1860 in Vlissingen als dominee bij de Gemeenten onder het kruis overgegaan naar de Chr. Afscheiden kerken).

Het werd helaas een bedankje. Wie nu?

Bij nadere overweging besloot men echter om niet langer meer samen met Goes te beroepen. Men voelde zich dan toch te veel gebonden. Tot tweemaal toe ging er nu vervolgens een beroep naar ds. J. Holster te Dinteloord, die echter beide keren bedankte.

Ds. Harm Hindriks Middel, 20 maart 1864 - 28 dec. 1982

Op zondagavond 29 november 1863 waren de manslidmaten weer bij elkaar in verband met het beroepingswerk en nu viel de keus met algemene stemmen op ds. H.H. Middel te Arnhem. Nadat deze nog nadere inlichtingen had gevraagd en verzocht "de woning een weinig te vermaken" - waarmee de kerkeraad akkoord ging - nam hij het beroep aan. Op 19 maart '64 arriveerde hij met zijn vrouw in Wolphaartsdijk en de volgende dag - zondag 20 maart - werd hij bevestigd door de consulent ds. A. de Bruijne van Goes, die bij die gelegenheid preekte over Jes. 62:6 en 7. 53

De kerkeradsnotulen - door ds. Middel zelf met zwierige hand geschreven - zeggen er het volgende van: Na "op treffende wijze de pligten van den Herder of Wagter" aangetoond te hebben, bepaalde ds. De Bruijne zijn hoorders bij Gods liefde en trouw, "die deze kleine gemeente had staande gehouden, en na veele beproevingen weder een Herder en Leeraar had gegeven, die sedert jaren reeds alhier bekend en bemind was".

We merken hierbij op, dat ds. Middel van 1850-'56 al in Middelburg had gestaan. Enkele weken later verklaarde hij - toen voor 't eerst weer op een Zeeuwse provinciale vergadering - "innig verblijd te zijn dat hij weer onder zijne Zeeuwsche vrienden mag staan." En hij beloofde zijn gemeente (Wolphaartsdijk) "naar Gods Woord en de aangenomen kerkorde te regeren".

's Middags deed hij zijn intrede met Psalm 90 : 16 en 17: *"Laat uw werk aan uwe knechten gezien worden en uwe heerlijkheid over hunne kinderen. En de lieflijkheid des Heeren onzes Gods zij over ons; en bevestig Gij het werk onzer handen over ons, ja het werk onzer handen, bevestig dat."*

"Na kort de bede van Mozes - aldus de notulen - te hebben toegelicht, bracht Z.Ew. de tekst op onze tegenwoordige toestand en werd Mozes' bede de onze in zeer vele opzichten..."

Vervolgens bedankte ds. Middel zijn bevestiger ds. A. de Bruijne, die enige jaren de consulent

van Wolphaartsdijk was geweest "voor de veele broederlijke diensten aan deze Gemeente bewezen", en hield een "innige" toespraak tot kerkeraad en gemeente.

De notulen besluiten met: "Dank en Lof mogt uit veeler harten tot God opklimmen voor de goedertierenheden des Heeren met de bede dat de zalvinge des Heiligen Geestes voorts rijkelijk aan Leeraar en Gemeente worde geschonken tot Jehovah's heerlijkheid en het heil van arme zondaren, opdat ook deze plechtige dag met veele gewenschte vrugten bij den voortgang steeds worde gezegend en Ps. 133 in deszelfs zoete inhoud worde ondervonden als antwoord op de bede in den tekst vervat. Amen."

In het kerkelijk weekblad De Bazuin⁵⁴ vonden we nog een berichtje overde bevestiging en intree van ds. Middel in Wolphaartsdijk, dat eindigt met: "De harten der talrijke schare waren geroerd tot dankerkentenis van wege Gods groote daden over ons." Het was namens de kerkeraad getekend door ouderling C. Katsman. Deze was een maand eerder door de beroepen ds. Middel, toen deze Wolphaartsdijk bezocht en daar preekte, met de gekozen diaken Jan Remijnse Az. in het ambt bevestigd. Het is wel zinvol om hier echter eerst iets uit Middels levensloop mee te delen. Van afkomst was hij een Groninger, op 3 september 1802 in Oude Pekela geboren, uit godvrezende ouders naar hij zelf zei. Nog maar zes jaar oud verloor hij in juli 1808 zowel zijn moeder als zijn vader. De wees kwam nu onder de hoede van een oom en tante. Hij was bijna 24 jaar, toen hij in 1826 verhuisde naar Amsterdam, waar hij werk vond in een ankersmederij. In deze stad ging hij mee met de Afscheiding en werd al spoedig tot ouderling gekozen. Van de conflicten, die de Afgescheiden kerken in hun beginfase hebben geteisterd, kreeg ook Middel zijn deel te dragen. Hij werd als ouderling geschorst en ging met een deel van de gemeente apart vergaderen, in welke diensten hij dan wel als oefenaar optrad. Maar in 1842 werd het conflict onder leiding van ds. Van Velzen opgelost en Middel werd weer ouderling.

Dit deed Scholte schamper opmerken: "Middel te Amsterdam heeft zich verzoend met de kerk, zoo als men het noemt, en is ... op eene provinciale kerkvergadering in Noord-Holland geëxamineerd en is toegelaten als wettig oefenaar en heeft reeds eenige keeren in die qualiteit op de Bloemgragt op de preekstoel zijn waren uitgekraamd".⁵⁵

In 1845 werd Middel dominee, nadat hij in september 1844 eerst in Groningen was gaan wonen om daar door ds. De Haan te worden opgeleid.⁵⁶

In totaal heeft hij 6 gemeenten als predikant gediend. De namen van dit zestal zijn: Gorinchem (1845), Middelburg (1850), Deventer (1856), Doesburg (1858), Arnhem (1860) en Wolphaartsdijk (1864). Zijn zoon Israël Middel is ook predikant geworden.

Op 28 december 1882 is Harmen Hindrik Middel in Wolphaartsdijk overleden, 80 jaar ouds' Over zijn lotgevallen kunnen we lezen in een door hem geschreven autobiografisch werkje: Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste nooden, waarvan de eerste druk in 1866 is verschenen. Het boekje is wel 18 maal herdrukt, de laatste keer (tot nu toe) in 1983.⁵⁸

Over zijn komst als predikant in Wolphaartsdijk schrijft hij daarin: "In december 1863 ontving ik de roeping naar de gemeente Wolphaartsdijk in Zeeland. En hoewel ik eerst dacht hiervoor, evenals voor twee andere beroepen die ik te Arnhem ontving, te moeten bedanken, bleek het echter Gods weg te zijn dat ik dat van Wolphaartsdijk moest aannemen en in maart 1864 daar de herdersstaf opnemen.

In deze kleine, maar vreedzame gemeente, voelde ik mij o zo thuis, en mocht er innige liefde genieten." We merken hierbij op, dat ruim 10 jaar geleden de verhouding tussen gemeente en

predikant (Gardenier!) danig verstoord was geweest.

Ds. Middel vervolgt: "Wat mijn waarde vrouw betreft, werd de weg zwaar, want hoewel wij hoop koesterden, dat het stille landelijke leven voor haar tot enig herstel zou leiden, zo was de weg des Heeren anders. Welke middelen ook werden aangewend, zowel geneeskundige als andere, haar verzwakking en verval van krachten namen dermate toe, dat zij op 13 november 1864 bezweek. Nadat ik haar 36 jaar lang als een gift uit de hand des Heeren had mogen genieten en wij samen lief en leed, licht en donker in de woestijn hadden gedragen.

Op de ochtend van haar sterfdag had zij innige werkzaamheden tussen de Heere en haar gemoed, en was die dag tamelijk wel. Maar toen ik 's middags in het midden van de predikatie was, werd ik geroepen, en tot mijn verbazing is ze in weinige minuten door de Jordaan, vanuit de tijdelijke sabbat in de eeuwige heerlijkheid overgegaan."

Hermina Scholten was toen 70 jaar oud, geboren in Zutphen'. Ds. Middel zelf was toen 62 jaar.

Tenslotte nog een enkele vermelding uit Middels eigen levensbeschrijving: "De kleine gemeente, bij mijn komst uit slechts 62 zielen bestaand, vermeerderde in weinig maanden tot 130 zielen." Een verdubbeling dus. In de kerkeradsnotulen vinden we de weerklank daarvan. Inderdaad wist ds. Middel met zijn prediking en zijn onbaatzuchtig karakter het hart van zijn gemeenteleden te raken. Verscheidene personen wilden zich nu ook bij de gemeente voegen. Onder hen was eveneens Jan Slabbekoorn. Deze erkende "in zijn omzwerven bij Ds. Buddingh ... geen ware zegen voor zijn hart te hebben gevonden". Ook zijn vrouw wenste zich weer aan te sluiten. Daar beiden "wegens hun winkel affaire niet samen van huis konden, besloot de kerkeraad, dat ds. Middel met de beide ouderlingen hen thuis zouden opzoeken om de "aanneming" van Jan Slabbekoorn met zijn vrouw Jakoba Jozina de Klerk en hun zoon Cornelis Slabbekoorn in orde te brengen. In 1866 werd Jan Slabbekoorn weer als diaken gekozen.

Ook in de eerste maanden van 1865 sloten een aantal gezinnen zich bij de kerk aan.⁶⁰

Op zondag 1 mei '64 bediende ds. Middel voor het eerst het Avondmaal in zijn nieuwe gemeente Wolphaartsdijk. Dit feit deed hem in de notulen schrijven: "... de Heere mogt kennelijk met een lieflijke werking Zijnes Geestes in het midden der gemeente zijn; ook vervulde innige dank veeler harten het nu weder door een eigen Leeraar te zien bedienen".⁶¹

Op 25 mei 1865 werden 5 meisjes na afgelegde geloofsbelijdenis aangenomen. Het waren Janna Maria Nagelkerke, Wilhelmina Goetheer, Jannetje Koeman, Pieterella Bronkhorst, Jannetje Goetheer.

Zoals te verwachten viel, bleven de gaven van ds. Middel in andere gemeenten niet onopgemerkt en dus probeerde men hem - hoewel al boven de 65 jaar - van Wolphaartsdijk los te weken en naar de eigen gemeente te trekken. De gemeente van Waddinxveen begon ermee. Maar ds. Middel is bijna 19 jaar lang - tot hij op 28 december 1882 stierf - in de gemeente Wolphaartsdijk blijven werken. Bij zijn dood was hij al 80 jaar en bijna 4 maanden oud.

We besluiten ons hoofdstuk met een verslag van zijn begrafenis, namens de kerkeraad getekend door de scribe D. Goetheer.⁶²

Wolphaartsdijk, 2 jan. 1883

"Hedenmiddag om 12 uur werd het stoffelijk overschot van onze ontslapen leraar H.H. Middel plechtig ter aarde besteld. Het was een aandoenlijk schouwspel de grote schare te zien, die de zwarte rouwkoets volgde.

Met de naaste betrekkingen van de overledene, schaarden zich de meeste leden van de gemeente, onderscheidene dorpsgenoten en een groot aantal kinderen achter de lijkkoets, terwijl de kerkeraad er naast, als dragers de laatste eer aan de afgestorvene bewees.

Bij het graf werd een roerend en kernachtig woord gesproken door ds. C. Steketee van Heinkenszand. Spreker gaf een kort overzicht van 's mans veelbedrijvig leven en werkzaamheid, in en voor het Koninkrijk van zijn God.

Verder liet hij uitkomen, bij de erkenning van het grote voorrecht, dat de gemeente mocht genieten in het meer dan 18-jarige bezit van haar waardige dienaar, wat zijn kinderen, de gemeente, de hele omgeving, ja, wat de hele kerk in hem verloor, namelijk een trouwe en zorgdragende vader - een innige en geliefde leraar - een hartelijk en deelnemend raadgever - een voorbidder voor land en kerk.

Vervolgens werden de omstanders opgewekt om zulke voorgangers, om huns werks wil, te eren, en hun trouwe vermaningen in gedachtenis te houden en op te volgen. De geachte spreker besloot zijn toespraak met de verzamelde menigte te wijzen op het grote voorrecht, dat alle in God ontslapen vromen, en onder hen inzonderheid diens trouwe en ijverige dienstknechten in de hemel stoorloos mogen genieten; waaruit hij als voor het laatst aanleiding nam om Christus aan te prijzen als de opstanding en het leven voor ieder die gelooft. Hierop werd nog een kort woord gesproken door ds. C. Steketee uit Veere. Zich aansluitend bij het gesprokene van zijn voorganger, wees hij de vergaderden om het graf, op de broosheid van het menselijk leven, op de snelheid van de tijd, op de onstandvastigheid van het aardse en op de rusteloosheid van de dood. Tenslotte sprak ds. I. Middel van Buurland een woord van dank voor de hartelijke woorden bij het graf van zijn vader gesproken en voor de laatste eer de overledene bewezen.

En in de kerk en in de pastorie die aan het kerkgebouw is verbonden, werden door beide voornoemde dienaren nog hartelijke en opwekkende, ja God verheerlijkende woorden gesproken.

Op deze wijze dan, hebben wij de uitvaart van onze waardige leraar gevierd. Zijn gedachtenis zal voor velen in den lande, maar inzonderheid voor onze gemeente, tot zegening zijn, en zoals weleer Eliza, Elia, staren wij als zijn geestelijke kinderen hem na, in de hoop van eenmaal hem met al Gods gekochten te ontmoeten in de hemelse gewesten van vreugde en zaligheid, voor de troon van het Lam."

AANTEKENINGEN

1. Hij overleed op 18 november 1853 te Goes.
2. Vgl. De Bie en Loosjes, Biographisch Woordenboek voor Protestantsche Godgeleerden in Nederland, deel II.
3. Boekzaal der geleerde Wereld 1858 I, 89.
4. Boekzaal... 1861 II, 354. Goessche Courant 26 augustus 1861.
5. F. Nagtglas, Levensberichten van Zeeuwen 1167, 168 (Middelburg 1890).
6. Cornelis van der Blik, arbeider, is op 24 juli 1793 geboren te Wolphaartsdijk. Hij was gehuwd met Margaritha de Haan, geb. 25 juli 1792.
7. Op 9 april 1836.
8. Notulen Herv. kerkeraad 25 maart 1837.
9. De brief gold ook voor Frans Caan, oud 16 jaar, "nog geen ledemaat".
10. Het proces-verbaal was gedateerd 16 juli 1837.
11. Vonnis rechtbank Goes 23 augustus 1837.
12. Vonnis rechtbank Middelburg 27 november en 4 december 1837.
13. Jannetje Goetheer was 7 augustus 1820 te Wolphaartsdijk geboren.
14. Notulen Afscheiden classis 3 juli 1839.
15. Hij was geboren 13 augustus 1787 en gehuwd met Maatje Vereeke, geb. Wolphaartsdijk 13 febr. 1792. Zijn vader Cornelis Goetheer, in 1839 al 80 jaar, en afkomstig uit Borssete, woonde bij zijn zoon in.
16. Hij was 18 december 1813 geb. te 's Heer Arendskerke. Zijn vrouw Jannetje Lukasse was 6 aug. 1815 geb., ook te 's Heer Arendskerke.
17. Marcus de Bokx, landman, was weduwnaar. Zijn vrouw Pieterrella Arnoys was 27 maart 1823 overleden, 24 jaar oud.
18. **Engel Westveer** was 27 maart 1809 te Wolphaartsdijk geboren. Hij was gehuwd met Elisabeth Rose.
19. Classisvergadering 1 juli 1840.
20. Leendert Clement was 8 december 1780 geboren te 's Heer Arendskerke. Van beroep was hij arbeider. Zijn vrouw Francina Kosten was 25 april 1775 geb. te 's Heer Arendskerke. Hun dochter Maatje werd geboren te Wolphaartsdijk 31 okt. 1799. Ze was gehuwd met Krijn van Luik, arbeider, geb. te Tholen 27 december 1792.
21. Nicolaas Schipper, een schipper, Jan Goetheer, kleermaker en winkelier, Marcus de Bokx, landman, en Johannes de Jonge Mzn., broodbakker, hadden bij onderhands contract van 20 april 1840, geregistreerd te Goes, 9 juni 1840, deel 15 folio 184 verso, overgeschreven ten kantore van hypothecken te Goes 9 juni 1840, in deel 17 folio 12 recto, numero 7, gekocht en bezitten onderling in gemeenschap een lapje grond in deze gemeente, waarop door hen een gebouw is gesticht om godsdienstige samenkomsten te houden. Aldus een verklaring van de burgemeester. (Inv. Herv. Eredienst, no. 598 Alg. R.A. Den Haag. Het rekest wordt bewaard op datum 26 april 1841, no. 5.)
22. Vonnis Goes 15 augustus 1840.
23. Archief Van der Meulen, nr 56. Gemeente-archief Goes. Op 22 augustus 1840 had de rechtbank te Goes ds. Van der Meulen en Joh. van Weele te 's Gravenpolder elk tot f 100,- boete veroordeeld. En op 31 augustus 1840 ds. Van der Meulen en Jogchem v.d. Wege te Neuzen ook elk tot! 100,-.
24. Nicolaas (Klaas) Schipper was in 1839 een 39-jarige schipper, geb. te Hoedekenskerke. Zijn vrouw Pieterrella Leijs, was 8 maart 1798 geb. te Driewegen (Z. Beveland).
25. Als zijn beroep wordt ook wel opgegeven winkelier. Hij was 22 maart 1798 geb. in Goes.

Zijn vrouw Leuntje Spruijt was 6 nov. 1806 geboren.

26. Het schrijven van de burgemeester is gedateerd 18 juni 1840. In een schrijven van 12 juni '40 vonden we nog, dat het gebouw "gemaakt en gewerkt" was door de timmermansbaas Janis Izakse Kooman te Wolphaartsdijk.

27. J. van der Baan, *Geschiedenis der Gemeente Wolphaartsdijk*, 340 (1866).

28. Het waren Johannes de Jonge en zijn vrouw Jannetje Lucasse; Jan Goetheer en vrouw Maatje Vereeke; Engel Westveer en vrouw Elisabeth Roze; Marcus de Bokx, een weduwnaar; Nicolaas Schipper en Piaternella Lefijs; Matthijs Weststrate en Leuntje Spruit; Jan Slabbekoorn; Leendert Clement en Francina Kosten; Klaas Schipper senior; Cornetis Goetheer, de vader van Jan Goetheer; Adr. van Luik; Maatje Ctoment (dochter van Leendert, getrouwd met Krijn van Luik); Jannetje Goetheer (dochter van Jan Goetheer).

29. Wijnand Gardenier was 31 maart 1819 in Piershil geboren.

30. Archief Van der Meulen, nr. 62.

31. Wessels, 139.

32. Archief Geref. kerk Goes, nr. 739.

33. Wessels, 139.

34. Not. kerkeradsvergadering 3 oktober 1842.

35. Prov. vergadering van 5 oktober 1842.

36. Not. kerkeraad 3 oktober 1842.

37. Not. kerkeraad 9 januari 1844.

38. K.B. 4 juni 1846, no. 1.

39. Prov. vergadering 5 juli 1848.

40. Cornelis, geb. 15 mei 1847, overl. 17 april 1848. Barendina, geb. 12-5-1848, overl. 10-7-1848.

41. Ze overleed 15 oktober 1851 en was een dochter van Abraham Visser, landbouwer en **Barendina** Leendertse, wonende onder Kats (op Noord-Beveland).

42. Not. prov. verg. 5 april 1848.

43. Not. prov. vergadering 6 juli 1853. Cornelia van Bloppoel was 12 augustus 1822 geboren te Zierikzee.

44. Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, 118.

45. De huwelijksakte is gedateerd Wolphaartsdijk 20 april 1837. De bruid was een dochter van Joos Arnoys, kleermaker, en Aaltje van Strien te Wolphaartsdijk. Als getuigen waren bij dit huwelijk aanwezig: Cornelis Goetheer, 78 jaar, kleermaker; Jan Desto, 61 jaar, landman; Joos Arnoijs, 33 jaar, landman, broer van de bruid. Ze woonden alte drie te Wolphaartsdijk, terwijl de 4e getuige Dingenus Arnoys, 40 jaar, winkelier, broer van de bruid te Wilhelminadorp woonde.

46. Ze was een dochter van Jan Dillebeke en Neeltje op 't Hof.

47. Notulen kerkeraad 26 november 1862.

48. Goessche Courant 3 november 1862.

49. Archief Zeeuwsch Genootschap. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, V, blz. 117-125.

50. Notulen kerkeraad 4 december 1862.

51. Idem 5 en 28 januari 1863.

52. Not. prov. vergadering 18 september 1861.

53. Jes. 62: 6 en 7: "O, Jeruzalem, ik heb wachters op uwe muren besteld, die geduriglijk al den dag en al den nacht niet zullen zwijgen. O gij, die des Heeren doet gedenken, taat geen stilzwijgen bij ulieden wezen; En zwijgt niet stil voor Hem, tot Hij bevestige en totdat Hij Jeruzalem stelle tot een lof op aarde."

54. De Bazuin 8 april 1864.
55. Scholte vanuit Utrecht aan ds. C. v.d. Meulen te Goes, gedateerd 13 juli 1842. (Archief ds. Van der Meulen, nr. 96. Gemeente-archief Goes).
56. J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland III, 173.
57. Joh. de Haas, Gedenkt uw voorgangers I, 195.
58. Bij uitgeverij Den Hertog (Utrecht-Houten).
59. Ze was een dochter van Herman Scholten en Anna ter Hall.
60. Het waren o.a. J. van Damme met vrouw en 3 kinderen, Pieter de Bree met vrouw en 2 kinderen, Pieter van Dalen met vrouw en 4 kinderen, en schoenmaker Coenraad Jacobs met zijn gezin.
61. Vgl. Wessels, a.w., 143.
62. De Bazuin 12 januari 1883. We hebben de spelling enigszins gemoderniseerd.